

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTÓK LÁSZLÓ verse 1

SÓTÉR ISTVÁN: Olvasónapló és köszöntés (*Nemes Nagy Agnesről*) 3

FODOR ANDRÁS verse 7

*

MÉSZÖLY MIKLÓS: Az indián ebéd (részlet egy regényes eposzból) 8

NÁDAS PÉTER: Lányok (fejezet egy emlékiratból, II. rész) 17

HERVAY GIZELLA versei 29

JÉKELY ZOLTÁN versei 31

*

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Hazatérés (elbeszélés) 32

CZIGÁNY GYÖRGY versei 43

TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, IV.*) 45

BOTÁR ATTILA versei 55

GÉCZI JÁNOS versei 56

BORI IMRE: Jugoszláviai szemle 57

PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték 63

TAKÁTS GYULA versei 69

*

Tudósportrék

HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Kislégi Nagy Dénessel 71

*

TÜSKÉS TIBOR: Nagy László (I. rész) 79

SZENDI ZOLTÁN: Az egyensúly keresése (*Mándy Iván: Ha köztünk vagy, Holman Endre*) 87

N. HORVÁTH BÉLA: Pákolitz István: Kikerics 91

BÉCSY TAMÁS: Kocsis István: Megszámláltatott fák 92

TAMÁS ERVIN: Folyamatos jelen 95

1982

JANUÁR

KÉPEK

ÖSZE ANDRÁS rajzai 2, 6, 7, 31, 68, 70
(Kálmándy Ferenc fotói)

Mellékletek

1. A Jelenkor és a Pécsi Galéria 1982. évi falinaptára
2. A Jelenkor 1981. évi tartalomjegyzéke

- Engedj, csókolósd! Miért markolsz vissza a szelfől?
= Rongy kemény egyedül. Így lobogó, lobogó.
Namen Ny H gyen

JELENKOR

XXV. ÉVFOLYAM

1. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

81-5231 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

LECTORI SALUTEM!

Köszöntjük az Olvasót az új esztendő küszöbén. Köszönjük eddigi érdeklődését, mely célt és értelmet adott munkánknak, s reméljük, várjuk a jövőben is pártoló figyelmét.

E számunkhoz egy falinaptárt mellékelünk, szerény ajándékkul az Olvasónak. A naptárt tizenkét pécsi-baranyai képzőművész egy-egy rajza, valamint huszonnégy költő-munkatársunk kézírása ékesíti. Hála érte író és képzőművész barátainknak, akik kérésünkre ellenszolgáltatás nélkül telajánlották műveiket, továbbá valameny-nyi intézménynek, amely segítséget nyújtott a naptár elkészítéséhez: mindeneelőtt a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja irodalmi szakosztályának, a pécsi Galériának és a Pécsi Szikra Nyomdának.

Örülünk, ha az új esztendőben növekedhetnék olvasóink tábora. Példányszámunk korlátozott, folyóiratunk számos árusító helyre el sem juthat, legbiztosabban postai előfizetés útján kaphatja meg lapunkat. Február 1-ig jelentkező új előfizetőink számára – amint a postai név- és címjegyzék megérkezik – a Jelenkor és a Pécsi Galéria falinaptárát külön megküldjük.

Végül tájékoztatjuk olvasóinkat új évfolyamunkra tervezett – részben már köv-etkező számainkban megjelenő – közleményeinkről:

VERSEK: Falinaptárunk költő-munkatársai – és még sokan mások.

PRÓZAI ÍRÁSOK: Baranyai László, Bereményi Géza, Bertha Bulcsu, Békés Pál, Czele György, Csalog Judit, Esterházy Péter, Gáll István, Gödrös Júlia, Horgas Béla – Levendel Júlia, Kapás Dezső, Lázár Ervin, Mándy Iván, Pályi András, Spiró György, Szántó Piroska, Tandori Dezső és Thiery Árpád elbeszélései – Benjámín László emlékezései, Kalász Márton: *Téli bárány (regény)*, Kolozsvári Grandpierre Emil: *Aforizmák*, László Lajos: *Riportok a magyarországi nemzetiségek életéből*, Mészöly Miklós: *Részletek egy regényes eposzból*, Nádas Péter: *Fejezetek egy emlékiratból*, Örkény István *hagyatékából*, Tatay Sándor: *Bakony (Emlékezés és találkozások)*.

FOLYAMATOS SOROZATAINK: Bécsy Tamás: *Színházi előadások Budapesten* – Bodri Ferenc: *Művészeti könyvszemle* – Bori Imre: *Jugoszláviai szemle* – Láncz Sándor: *Képzőművészeti krónika* – Pályi András: *Pécsi színházi esték*.

Versről versre (Domokos Mátyás és Lator László sorozata): Áprily Lajos: *A somvirágos oldal* – Csoóri Sándor: *Hó emléke* – Hajnal Anna: *Izzó nap* – Juhász Ferenc: *Az idő hegygerincén* – Orbán Ottó: *Zöld ország* – Rába György: *Emlékezés egy birodalomra*.

Tudósportrék (Hallama Erzsébet sorozata): Csizmadia Andor *jogász* – Kerpel-Froniusz Ödön *gyermekgyógyász* – Környei István *ideggyógyász* – Melczer Miklós *bőrgyógyász*.

ÚJ SOROZATAINK: Kis Pintér Imre *esszéi* – Sötér István: *Olvasónapló* – Spiró György: *Kelet-európai íróportrék* – Tarján Tamás: *Új magyar filmek szemléje* – Tüskés Tibor: *Nagy László I–IX.* – Varga Lajos Márton *esszéi*.

Tematikus sorozatok és összeállítások: *Az anyanyelvi mozgalom és a hungarológia – József Attila-problémák – A mai örmény irodalomból – A párizsi Magyar Műhely jubileumára – A pécsi színház műhelyéből – Örkény István születésének 70. évfordulójára – Kodály Zoltán születésének centenáriumára – Tanulmányok, jegyzetek, dokumentumok a közelmúlt történelméről.*

KÖZELI TERVEINKBŐL: Antalffy Gyula: *Pécs reformkori ábrázolatja* – Beládi Miklós: *Helyzetkép a mai magyar szépprózáról* – Bókay Antal: *József Attila identitás-problémája* – Brogyányi Judit: *Pozsonyi beszélgetés Grendel Lajossal* – Czine Mihály: *Móricz Virág: Tíz év* – Koczás Sándor: *Simonffy Andrásról* – Pomogáts Béla: *Magyar költészet – ma* – Rába György: *Németh G. Béla új könyve* – Rákos Péter: *A hungarológia Közép-Európában* – M. Róna Judit: *A hungarológia régen és ma* – Szokolczay Lajos: *A Híd első évtizede*, Zalán Tibor: *Beszélgetés Bujdosó Al-párral és Nagy Pállal*.

BERTÓK LÁSZLÓ

Elmenni kevés, itt maradni sok

Nemes Nagy Ágnesnek

*Mint a szemét a föld lágy részein,
összegyűlnek a hülyeségeim.*

*Forgolódom, hogy ne süsse a nap,
de árnyékból is föltámad a szag.*

*Ami állat volt bennem valaha,
kifeszül rám a végleges ruha.*

*Boldog lehetnék, mint a többiek,
de kerülgettem csak a ketrecet.*

*Kintről befelé, bentről kifelé,
odaát sem szólt szebben a zene.*

*Építettem a végtelen falat,
és álmodoztam, mint aki szabad.*

*Mindig behorpadt az ég valahol,
én elhittem, hogy jön az egy akol.*

*Szerettem volna szeretteimet,
de nem hagytam, hogy megszeressenek.*

*Elfogadott az erősebb csapat,
s nem tartottam be a szabályokat.*

*Érdekes, mondták az okos nagyok,
s nem értettem a bűnbocsánatot.*

*Megközelített egy nő, egy gyerek,
de kiderült, hogy csodák nincsenek.*

*Tárgul tovább a világegyetem,
nehéz lettem, mint számár a hegyen.*

*Lábamnak égig ér a gyökere,
kocsimnak nincsen ki a kereke.*

*Elmenni kevés, itt maradni sok,
emberré az tesz, ha megszólalok.*

*Egyedül vagyok, ez végső szavam,
mint akinek még egy tőlénye van.*

*És annyi joga újra kezdeni,
hogy önmagát is agyonlőheti.*

Olvasonapló és köszöntés

— Nemes Nagy Agnesről —

Naplót írok, olvasónaplót, s ilyenkor az olvasott könyvbe behatol a környezetem is. Velem együtt hatol be, miközben a könyvbe hatolok, s ugyanaz a könyv annyi könyvvé sokszorozódik, ahányféle környezetben olvasom. Éjszaka van: novemberben a dunaparti gesztenyefák látni engedik a túlpárti Rooseveltt teret. Az irodaház ablaksorai, fekete táblára írott sorokként világítanak: a takarítószemélyzet végzi munkáját, s így ők is könyvem és írásom társaiává válnak. Az éjszaka közepén azonban hirtelen kialudnak a lámpák, láthatatlan, fekete tábla marad a helyükön, melyről a világító sorokat — verssorokat — letörölték. Irigylem a költőket, mert versükbe bármikor bevihetik azt, ami a verset körülveszi. A széppróza, vagy éppen az értekezés, ritkán engedi meg az ilyesmit. Byron és Arany mértékletesen éltek az írás ilyen lokalizálásának alkalmával, a líra azonban mindig ad libitum használhatja fel ezt a lehetőséget.

A verset könnyebben megértjük, ha ismerjük azt, ami születésében körülveszi. Lehetséges-e, hogy a régi versek megértéséhez mindig hiányozni fog emiatt valami? Hajnal Anna verseiben, még ha nem is írt filodendronokról vagy páfrányokról, ráismerhettem szobanövényeire, melyeknek őserdejétől féltettem: ha egyszer eltéved benne, talán sohasem talál vissza karosszékéhez. Vera nyugtatott meg: figyelmeztetett, hogy Hajnal Anna nem vállalkozik kockázatos expedícióra dzsungelében, csak épp el akar rejtőzni, talán vas megyei gyermekkorában, s a szőnyeget is azért nem tűri, hanem helyébe a padló csillogását kívánja, mert talán gyerekkori otthonában is így volt. Vera emlékszik arra is, hogy Anna egy gyerekkori emlékét mesélte el: mivel a későn érő körtefa éretlen körtéjébe harapott; mire ő hajnalban kelt, hogy a fára kapaszkodva, kínlódva és fáradságosan, valamennyi éretlen körtébe beleharaphasson. Hány keserű gyümölcsbe kellett még beleharapnia későbbi életében! Ezt az elszántságot Hajnal Anna önmagára különösen jellemzőnek tartotta.

Talán azért is jutott eszembe Hajnal Anna, miközben Nemes Nagy Ágnes esszéit éjszaka olvastam, mivel kettejük költészete nagyonis különbözik egymástól, s mégis, mindkettejükben felismerem ugyanazt az elszántságot. Ezzel az elszántsággal azonban egymással ellentétes irányokba és eredményekhez vezethet. (A fekete táblán váratlanul egész emeletnyi lámpasor gyulladt fel, — nem is lámpasor, hanem verssor, mert időmértékes sorok töltik be így egy lap szélességét.) Van egy motívum, mely Nemes Nagy Ágnes több versében visszatér: a kovácsműhely, melyről néha elárulja, hogy a szemközti telken röppenek ki a szikrák a kis ház teteje alól. Néha szőke sörényű lovat patkolnak előtte. Máskor: „Az udvaron drót és talicska, — vasalatlan kerékcsozó”. Véletlenül ezt a műhelyt én is ismertem, a mai lakóház és étterem helyén, a Kékgolyó és a Városmajor utca sarkán. Palánkjával (vagy talán téglakerítésével?), névtelen látvány egy ilyen udvar, de a 64 *hattyú* egyik kisesszéjében ol-

vasom: „Azt hiszem, a költő kötelességei közé tartozik, hogy minél több Névtelen polgárjogot szerezzen”.

Nemes Nagy Ágnes költői világa ilyen névtelenségekkel — fákkal, kövekkel, és többnyire nem látványos látványokkal népes. Rónay György joggal háborgott az „intellektuális” jelző miatt, melyet Nemes Nagy Ágnes korai költészetére, vagy bárkiére szoktak ragasztani. Az ilyen jelzőket mindig a gondolkodási kényelem diktálja, „Tanulni kell”: ugyancsak Rónay tartja fontosnak, hogy a *Napforduló* első verse, a *Fák* kezdődik ezzel a mondattal. Igen ám, de ugyanennek a versnek a végső sorai: „meg kell tanulni itt a fák — ki mondhatatlan tetteit”. Ehhez pedig sokmindent el kell felejtetni abból, amit nem a fáktól tanultunk.

A *Napforduló* Ekhnáton-versei idején Nemes Nagy Ágnes költészete megváltozott, és mégis változatlan maradt, mert a régi elszántsággal vitte tovább, amibe belekezdett, és ugyanazt vitte tovább, amivel pályáját megkezdte. Talán Ekhnáton segítette őt, a napsugarak apró kezeivel („minden sugara végén — apró keze van”), az az Ekhnáton, aki „az égben is egy iparvasút vágányai közt sétál”? A *Társalkodás erről-arról* című interjúban meggyőzően hangzik Nemes Nagy Ágnes válasza: „Ez magától értetődik, hol is sétálhatna másutt? Nem is tudnám másutt elképzelni. Fantáziám rendkívül röghözkötött”. Ezen a helyen azonban a filológus, az irodalomtörténész, akit Nemes Nagy Ágnes nem szeret, s akitől fél, a költőné tévedésére mutathat rá. Bevallása szerint Nemes kamaszkorában találkozott először Ekhnátonnal, nagyapja könyvei között. A *64 hattyú* egyik kisesszéje azonban mást árul el, — olyasmit, amire emlékeznie kellene annak, akinek belső viszonya van Ekhnátonnal. A *Sárga-kék* című esszé egy gyermekkori nyaralásról mesél: „volt valahol egy kis völgy, a Buda környéki hegyekben, oldalába ragasztva néhány szép kis parasztház, meg nyaralóféle. Ott laktunk, szőlők és darazsak között”. És ott szállt egy kék „katáng lepke” egy sárga virágra. Ha ehhez a kék és sárga színhez hozzáadjuk a környező füvek és bokrok zöld színét, mely semmiképp sem hiányzott a környezetből: ki más állhatott a kislány előtt, mint Ekhnáton, El-Amarna misztikus színeiben. Ahogyan Vera mondani szokta: a meleg tojássárga, a szelíd nefelejcskék és a kacsazöld színeiben, melyek a British Museum Ekhnáton-ékszerein világítanak. Bevallom, nekem még ezeknél is jobban tetszett III. Amenofisz három méteres félkarja, talán a legszebb kar, melyet valaha szobrász megmunkált: csupa erő, megnyugtató, — és a védelem, a felkarolás kötelező ígérete).

Az éjszakának ugyanabban az órájában jelenik meg a teherautó, tejesbődőneivel, és befordul a Bem rakpartra. Még mindig érkeznek egymáshoz kapcsoló teherhajók, melyek Buda felé a piros lámpájukat fordítják, s órákkal azelőtt haladhattak el dunaparti, néma kertünk alatt, ahol a sarkantyúgát a sziget oldalról a mi oldalunkra terelte őket. Miféle elszántságnak segített Ekhnáton, a napsugarak apró kezeivel? A *64 hattyú* esszéiben legfontosabb felismerése, hogy verset írni: képtelenség. Ehhez hozzátehetem, hogy annak, aki versírással mégis vállalkozik, csak azt szabad megírnia, amit *tud*. Nemes Nagy Ágnes esszéje szerint „szüntelenül azt akarjuk mondani, amit nem tudunk”, — ez hát a költészet legfőbb gyöngesége, de épp e gyöngeség rokon igazán azal, aki létre hozza: az emberrel. Nem kevésbé fontos az a felismerés, hogy „a költészet legfőbb ellensége a szó”. Azt hiszem, ezen csak úgy lehet segíteni, ha arról, amit tudunk, nem szavunk van, hanem képünk, látványunk. A szó azért ellenség, mert készen kapjuk, elég könnyen megtaláljuk, és ezzel beléje is záródunk. A kép nehezen jön létre, de nem tart fogságában. Nemes

Nagy Ágnes egész költészete elszánt erőfeszítés a szó helyébe lépő képért. A beduinok nagy, havas mezőben „forró, fehér hólepedőn” tanyáznak lovaikkal: a kép hiteles és tökéletes, — a beduinok igazi helye a hómező, a szó csak elvenni tud ebből a paradox képből. Paradox világ: kidőlt a táviróoszlop, miután valódi faként is egyszer már kidőlt: „Egy vízmosás szélén megérni a második halált” mindez együtt így: „Egy túlvilág halála”.

Mi az, ami Ekhnáton pártfogásával a korábbi versekhez képest megváltozik? A versírónak (Nemes Nagy Ágnes szívesen használja „költők” helyett a mesterségszerűbb „versíró” kifejezést), — a versírónak elszántsága mire irányul? „Nehéz, keserves küzdelem, hogy az ember azt írja, amit gondol. Csak azt és éppen azt”. A vers nem „megismerttet”, hanem inkább „ráismerttet”. Azaz ráismerttet arra, amit tudunk, de talán nem tudhattunk nevén nevezni. Ha mások „formabontásokra” vállalkoznak, úgy Nemes Nagy Ágnes a forma összeszorítására. A formabontást, a neoavantgarde-ot ma már annyira aprópénzre váltották, hogy mi sem könnyebb a versírásnál. De hiszen már Goethe a prózairást a versírásnál nehezebb munkának tekintette. Még nehezebbnek tekinthetjük a mai, formabontott verseknél.

Nemes Nagy összeszorított, sőt egymásba szorított formáit egy példával lehetne illusztrálni, — habár, mint minden irodalomtörténeti példa, ez is „vaskos” és tökéletlen. A *Százavillám* egyik nagy verse, a *Villamos*, melyet a sokat ígérő, fiatalon elesett angol költő, Sidney Keyes emlékének ajánlott, olyan kétszólamú fűga, melyhez hasonlókra is Rónay György figyelmeztetett Nemes Nagy költeményeiben. A villamos befordul a hídra („Fordul a hid, lejtődik, — nekilődül a szédület, — feszülj kéz, görcsölj izom, — ott fent a budai hegyek”), a páncélos oszlop pedig már évekkal ezelőtt elindult Tobruk felé. Az ilyen kételemű képek (vagy kettős szólamok) később eggyé válnak, s ha Nemes Nagy Ágnes ma írná meg ezt a verset, egymásba helyezné a tobruki páncélos oszlop képét, és a budai villamosét.

Kétségtelen, hogy az Ekhnáton utáni korszak nagyköltészetté emelte Nemes Nagy Ágnes líráját, és mi mégsem tudunk elszakadni az olyan korai versektől, mint a *Város télen*, vagy a *Balaton*. S még kevésbé az életmű legszebb szerelmes versétől, *A szomjtól*. Különös, hogy az indulatnak olyan feszültségével, melyet *A reményhez* strófái ismernek, később már nem találkozunk. Lehet-e, hogy azért látom ezt így, mert ezeket a verseket még fiatal koromban tartottam sokra, amikor a *Négy nemzedéket* szerkesztettem? Bizonyos, hogy a korai Nemes Nagy Ágnes többet akart elmondani magáról, mint a későbbi, pedig tulajdonképp legutóbbi korszakának képeiben is benne van ő maga, igaz, közvetetten, de az ilyen közvetettség a közvetlenségnél néha személyesebb. Formáinak szorosra kötése olyan alakzatot hoz ki verseiből, mely egy késnek vagy dárdának a hegyére emlékeztet, s ebben a hegyes kicsücsösodásokban árulnak el mindent magukról a versei. Mit árulnak el? Például azt, „Köszörű sziklán sziszeg a szél”, — vagy egyik legszebb költeményében, a *Téli angyalban* azt, hogy a Máriának hírt hozó angyal olyan óriás, hogy „be se fért a cseppnyi házba — Kint maradt a fél palástja”, — s ugyanígy, a *Madárban* is: „Egy madár ül a vállamon — ki együtt született velem”, — és: „Súly, súly, súly rajtam, bénaság”, de „Ha elröpülne egy napon, — most már eldőlnék nélküle”. Megérthetjük, hogy ilyen élethelyzetben miért kellett Ekhnátonhoz folyamodni: „Valamit mégis kéne tennem, — valamit a gyötrellem ellen. — Egy istent kellene csinálnom — ki üljön fent és látva lászon”. Ez az *Ekhnáton jegyzeteiből* volt strófa olyasmit ígért, ami bekövetkezett: „És tenni, tenni, tudod én szüntelenül cselekszem — történelmet, biológiát cselek-

szik a testem". Tévedne, aki „látomásokat” keresne Nemes Nagy Ágnes költészetében. Itt a szorosra kötözött tudás uralkodik, egy világban, ahol az éjfél mozdulatlan — fekete üst a nagy tavakban”.

Aki tudja, hogy tanulnia kell, az tud is. Azzal, hogy Nemes Nagy Ágneset „tudatos” költőnek nevezzük, semmit sem mondtunk. Csak a rossz költők tudatlanok. Nemes Nagy Ágnesnek nincsenek szándékai és célzatai, segíteni sem akar a költészetével. Panaszával sem akar minket panaszkodásra bírni. Felszabadítani, megnyugtanni sem akar, s nem tehet róla, hogy nyugtalanítva is felszabadít. Ezt egyvalamivel éri el: az elszántan végigvitt, léhaságoktól, ügyeskedésektől, divatoktól mentes teljesítményével.

Az irodaház ablakai most már valószínűleg munkakezdésig égve maradnak. Erre az éjszakára ígérték egy hidegfront érkezését, száraz falevelek zörögnek az erkélyen. Ilyenkor felfrissítettek a 64 *hattyú* kisesszéi, Kassák rézszínű-rézszerű galambja, a tornaterem függőyei mögött olvasott Pendragon legenda, Gyulai Pál verssora, mely álruhásan bujkál az emlékezetben („Rózsa, rózsa, meditális rózsa”, — valójában „Oh Róma, megalázott Róma!”) vagy a Kosztolányi szerinti „legszebb” magyar szó: „fülolaj”. Amit verseiben oly szorosra összekötözött Nemes Nagy Ágnes, azt itt engedékenyen szétengeti. Övnek attól, hogy tudatosságát finom verselemzéseivel próbálja bizonyítani valaki, — például azzal, ahogyan a *Valódi tulipánt* elemzése közben megjelöli a helyet, ahol a költő ráébred, hogy nem hangsúlyos, hanem mértékes verset ír, vagy azzal, ahogyan saját, korai Rilke-fordításainak rímkényszereit sorról-sorra, kegyetlenül kimutatja. Mindez leginkább a jó mesteremberek tudatosságához hasonlítható. Mert hisz a költő is éppolyan mesterember, mint a kárpitos, és csak mesterségbeli jártassága folytán válhatik tudatossá.

KÖSZÖNTŐ: Életünk némely szakaszaiban köszöntésekben részesülünk. A fonémarendszerek tudósa elvárhatja ilyenkor, hogy tisztán és szabatosan képzett hangokkal, hibátlan dentális és labiális mássalhangzókkal köszöntsék. A költő pedig elvárhatja, hogy tisztán és szabatosan képzett elhallgatásunkkal.

8526
69

FODOR ANDRÁS

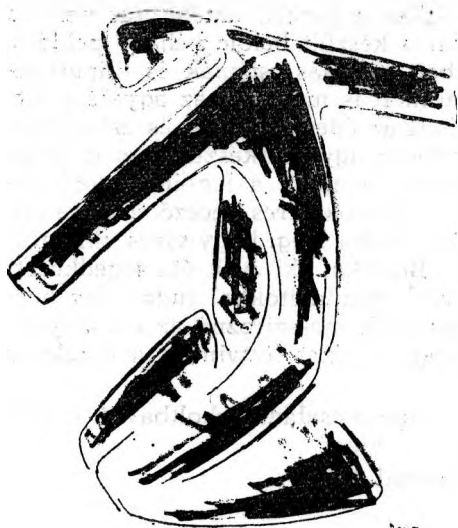
Mégis, mégse

Nemes Nagy Ágnesnek

*A sirályok is érzik,
hogy létük hullása, szökése
két part között feszül.
Nekünk is tudni illenék,
hogy a tündérkedő zöld,
életet ringató víz
kerete bármikor elroppanhat.*

*Mennyi szín, mennyi hang,
és visszasorvad mégis
feketességbe, némaságba.
Milyen esengő-boldogan
kapcsolja gyűrűit
egymásba a madárszó,
milyen odaadón tolul a tű,
az ösztön lüktető
kútjaiból a nemzedékek!*

*Megszokni mégse győzzük,
hogy minden születésbe
csak e kettős ütem
ritmusa iktatódik:
dobajra csend,
nappalra éjszaka,
s hogy óvjuk, simogatjuk,
testünk lélegző szirmával etetjük
a pusztítás vadállatát.*

612E
69

Az indián ebéd

(FOLYTATÁS)*

részlet egy regényes eposzból

A bogárdiak érkezésének mindig megvolt a maga kimondatlan célja, s ez többnyire kimondatlan is maradt, mint ahogy annak is oka volt, hogy Biborka mért a hajnali vonattal indult el, bár ezt Matinka tartotta inkább számon, nem Júlia. Ha valaki, ő csakugyan értékelni tudta az olyan spektákulumot, amilyenben utoljára része volt Bogárdon. Nyolc éve. Akkor szánta el magát az emlékezetes búcsúlátogatásra – „hadd lássuk még egyszer, hol nem éreztük magunkat soha otthon” – egy kora szeptemberi napon, mikor még zöldbe borította a vadszőlő a parókiát, bár a rozsdás levelek is szaporodtak már, s a kopasz foltok is figyelmeztettek, hogy mi várható októberre: kötélvastag indák hálója a falon, mintha az egész épületet szatyorba gyömöszölték volna, s kizárólag az tartaná össze a sárga-lebernyeges falakat, akár a varrásaira kopott haskötő a meglöttyedt húst. Hermina néni tizenhét éve volt már özvegy, és ritkán fogyott le kilencven kiló alá. Mikor Matinka megérkezett Iddivel (ők már a korai kofavonattal elindultak), éppen a reggeli mosakodás szertartására toppantak be. Az özvegyiség óta fél kilenckor kezdődött ez a művelet, és háromnegyed óráig tartott. Volt ugyan fürdőszoba (fekete hengeres vízmelegítő kályha, beszürkült kád, különböző nagyságú ruhaáztató dézsák), mégis a konyhát vették igénybe. Ez volt a ház legnagyobb helyisége, kőpadlós, mégis meleg, a kék-csempés sparhelten folyamatosan gőzölgött a víz. Az ablakok a szomszédos cinteremre nyíltak, télen ott fáztak kitaratóan a madarak. Biborka Fehérváron szerzett be egy akkora lavórt, amekkorát nem is gyártottak piacra, valamilyen árumintavásárra készült belőle néhány példány reklámnak, mint a régi cipészek kirakatában az óriás csizmák és liliputi cipellők. A család ezermestere, Laci, aki Matinkát is meglepte az agyafúrt liftszerkezettel, ötletes mosakodó-széket készített az édesanyjának, és ezt állították bele a lavórba. A karfát és támlát pontosan úgy szerkesztette meg, hogy a csigolyái miatt nehézkesen mozgó Hermina néninek a legpihentetőbb legyen. A közepébe jókora lukat fűrészelt (a Lajos-ok híres vécező trónusa adhatta az ötletet), s mikor elkészült, maga állapította meg, hogy vizes villamoszéknek (?) is elmenne a furcsa alkotmány. Biborka, aki évek óta segédkezett a mosakodásnál, mindenesetre kevésbé frivol mozdulatokkal tudott így hozzáférni a kényesebb testrészekhez – mintha csak masszírozná az édesanyját, és beszélgetnének közben. És időnként langyos vizet lötyintett a hatalmas testre.

– Ide a cinterembe akarsz temetkezni vagy a családi sírboltba? A jó Dánielednek mind a két helyen aranylik a neve – igaz?

– Mondd hangosabban, drágám. Mit mondasz?

* Az indián ebéd első részét 1981. évi 6. számunkban közöltük.

– Szörnyű, hogy pusztul itt minden. Még a virágok is hamarább. Nem tudom, mit akarsz örökölni, de nálatok valahogy hiányzik a *vezérlő gondolat*. Mi még építkezünk is, Eszternek külön kis kerti házat, aztán megsza-
vaztuk a zeneoktatást, autóbusz hozza faluról a szűz palántákat – hajjaj! Atya alapítványt tett, a világmegváltásnak sosincs vége. Képzeld, útközben majd-
nem gutaütést kaptam, a solti sörgyár udvarán vashordókat láttam – sörnek!
De mit kapott volna szegény apám, ha látja! Vasba öltözik ez a világ. Hanem
hallod-e, nem fogytál te semmit. Eszel, ugye. A gyomrod, mint a vas. Hiszen
az is a hír, hogy nálatok két oldala van a húsnak. Látom a patyolat bőrödön,
hogy kínozod magad a haszkötővel. Én nem, Hermina szívem, legyen a meg-
boldogult ifjúságunknak igaza, nevéssen az ilyen erőlködésen. Ha csak az or-
vos nem parancsolta, persze. Iddi jó gyerek, majd nézd meg az arcát, rá van
írva a szomorú semmi. Istenem, hány ilyet láttam én! – ahogy egy kigyom-
lált csillag alszik ki, tele az ég velük Belgrádban, Bécsben. Az egyik Prágában
sírta el magát a vállamon a Károly-híd közepén – hogy szerettem én azt a
hidat! Mátyást meg Podjebrádot össze kellett volna kötözni, a huszitákat a
katolikusokkal, a Moldvát a Dunával, másképp folydogált volna közöttünk a
szeretet – hiszen láttuk, a salakjából még a szerencsétlen Júliának is jutott
egy porció – reverzális! De por meg virág, a te Biborkád így került nyeregbe,
talán jobb is. Mégis azt mondom, akkor régen rontották el. Lehetett volna itt
paradicsom, és én örülök is, hogy úgy éltem Krakkótól Belgrádig, mintha
tényleg az lett volna. Egy ház, egy nagy látóhatár – és mennyire nem az volt!
De tudod jól, én csakazértis adtam a jó példát, és tettem úgy – *mintha!* Csak
nekem képességem is volt hozzá, hogy a jég be ne szakadjon. Te Hermi, mit
csinálsz, ne a lavórba vizelj!

– Mondjad csak, drágám, te még a halálodat is el fogod mesélni, ha
lesz aki hallgatja . . .

– Nekem lesz. Neked a parókián kellett végigülnöd az életet, ott meg
elfogja az embert a kételkedés. Engem nem. Biztos lesz valahol egy másik
Károly-híd, ahol én sírok egy vállon. Vagy dehogy sírok! Akkor mondom
majd, amit annak a drága csillagnak olyan ügyetlenül tudtam – „Jaj, Ma-
tinka!” – hogy kapaszkodott belém, még ma is látom a szeplőit! – „Neked
mindig van egy legeslegutolsó szerelmed, a ruhádon egy véletlen fodor, ame-
lyik mégis a legfontosabb – és a szemed! Nem is láttam még, hogy ne lett
volna benne valami régi, meg – nem is tudom – holnaputáni?” Látod, egy
fruska beszélt így velem, akit elgardiroztam hatvan éve az első báljára. Ma
biztos filozófiát tanulna, és el is hinné magának, hogy filozófiát tanul. De
képzelheted, mit éreztem, mikor így rám nyitotta magát. És könyörgött, hogy
mondjam meg, hogyan lehet ezt csinálni . . .

– Hiszed, nem hiszed, bennem ez a reggeli mosakodás csinálja a vér-
keringést. Teszünk vérfüvet is a tisztáló vízbe.

– Mit csináltok?!

Legalább öt méterre ültek egymástól. Matinka az ablak mellett, Hermina
a lavórba állított mosakodó-székekben, a tűzhely közelében, anyaszült meztele-
nül, csak a válláról lógott le a hurkává csavart törülköző. Amikor megérkez-
tek, Biborka éppen befejezte a mosdatást, lecsutakolta az anyját, az viszont
szeretett utána pucéran üldögegni a konyhamelegben, ez volt az egészségügyi
légfürdő, amelyet előírt magának. Ura Hollandiában végezte a teológiát, s a
család a hollandoknak tudta be a nálunk szokatlan meztelenkedést. Bár az
is igaz, hogy öregedve kevésbé érzett mértéket. Megesett, hogy télen, az áju-

lásig fűtött szobából házi „filcbakancsában”, térdig érő bundabugyiban nyitott ki a verandára, s szólt a favágóknak, hogy a fát *kupolásra* rakják. De igazában szó sem volt szenilitásról, inkább csak a testiség megvetését, puritán nemtörődömségét mutatta így ki. Együttlétük is nyilván ettől lett olyan (meg mástól), mint a derésre csiszolt villogás. S még ez is megfagyott, amikor Hermina fekete fejkendőben, fekete ruhában odacsoszogott délben az asztalfőhöz; s két botját az abrosz szélére fektette. És mindezt már jóval előbb jelezte a *reccsenések kottázata*. A szabadságharc óta erősen megviselődött a szobák padlózata, bár Csanaki Dániel állította, hogy a kiegyezés alatt újra padlóztak – „aztán olyan is lett, mint a kiegyezés, a Nagy Mocsár, éppen ránk gondolhatott Shakespeare, amikor azt írta, hogy a *béke megrohad...*” – tette hozzá mindig *ironicusan*. A ház térképéhez hozzátartozott a lépések pontosan követhető nyomvonala. *Most a kiüritett szalonon csoszog át* (üresen kongó reccsenések); *most a presbiteri*, *most a családi ebédlőn*; *most a vörös kőkockás folyosón* (ott a filcbakancsba fűrődött jancsiszög csiszorgott ütemesen); *most a nappalin, a szekrényes szobán* – összesen tizenhárom helyiséget lehetett számításba venni. Köztük tizenharmadikként a *maródi-szobát*, a tartósabban gyengélkedők barátságos elkülönítőjét: onnét nyílt a leginkább elmélkedésre készítő kilátás a halastavak fölött vitorlázó telhetetlen gémekre. És a könyvespolcon is csupa emelkedett szellemű könyv. Csak a kertre nyíló ajtó hatott úgy, mint egy ügyetlen ál-ajtó, kendőzött csukott száj, még képeket is akasztottak rá, felső szegélyét rojtos bársonycsik díszítette, lakatra volt zárva. Itt tilos volt közlekedni, itt csak halott hagyhatta el a házat – a felvilágosult holland teológia így idomult az ősi bogárdi babonákhoz. Csanaki Dániel még ezen az ajtón távozott, hogy a szószék alatt ravatalozzák fel, Hermina nénit azonban, akit a presbiteri ebédlőben raktak körül gyertyákkal, már egy Liberator bombája röpitette ki a rebarbarák közé – miközben a parókiából alig három szoba maradt meg. A látogatás egyébként Iddinek és Biborkának is emlékezetes maradt. A két öregasszony elég hamar belefáradt egymás jelenlétébe, és ezt Biborka (kis gonoszkodással) előre sejtette, de amíg nem járt le a légfürdőzés ideje, nem sietett vissza a konyhába. Iddit faggatta a verandán Atya és Zsófi mama felől, és köményes likört töltött.

– Az én gyerekkoromban még nem így volt, mi még tudtunk osztozkodni, fele nyár itt, fele Bordácson... Hiszen emlékezhetsz, még te is belekóstoltál. Voltak itt is csodák – vagy nem?

– De mennyire! – nevetett Iddi, és iskolásan skandálta:

*Und segnet' mich und tat so gross,
Und bin nun selbst der Sünde blass!
Doch – alles, was dazu mich trieb,
Gott, war so gut! ach, war so lieb!**

– Mégse volt senki, aki úgy tudott volna Faustot fordítani a megyében, mint ő! Csak ezt nem lehetett kiakasztani trófeának a vadnyúzó kések fölé.

– Csakugyan nem... a felolvasásokat a holdfényben! *Istenem – mi bűnre hajtott, Ah, mily szép volt, mily csodás volt!*

** fennen hordtam az orromat,
s a bűn most énbennem rohad.
De, Istenem, ez elbukás,
milyen szép volt, milyen csodás!
(Sárközi György ford.)*

– Nagyon megjegyezted.

– Vagy nem eléggé. Történnék a dolgok, ha akarod, ha nem.

Kaján irigység keveredett Biborka pillantásába, majd hirtelen bosszúsra váltott: Hermina türelmetlen locspocsolása hallatszott ki a konyhából.

– Szegény! Azt hiszi, lejárt, pedig még van öt perce, hogy ne fázzon. Elég neki az a meleg.

– Úgy beszélsz, mint egy gondoskodó szadista . . .

– Persze. Az erényeket gyakorlom, amíg ki nem nyúlok. Nekem a mama maradt keresztnek, és én becsülettel adom, amit a többiektől úgyse kap. Más lett a mama apánk nélkül – ejtette le a hangját, s a szöke hajfonatos, zsírpárnákkal körbebástyázott arcon, mintha a még meg se született Kálmánka vonásai rémlettek volna föl. – Különben az öreg Izsmér sem a régi már, a nagy tisztelőd.

– Pedig hogy küldi még mindig a jóslatokat!

– Igen, csak újabban a tehenek születésekor is készít horoszkópot.

– Azért ne bántsd. Egyszer tényleg azt kezdte hinni, hogy ő az apám.

Biborka hökkent kíváncsisággal nézett félre – nem számított rá, hogy kérdés nélkül ilyesmi is szóba kerül. A család jól lezárt rekeszei közül nyúltak bele az egyikbe, Iddi előzményeibe (és ezt a homályt még Atya sem igyekezett oszlatni, sőt) – s csak ültek, kicsit üresen nézték egymást, mint akik biztosan nem egymást nézik. A lehetséges dimenziókon túl mindig van egy széthullott, végre valódi dimenzió. Iddi a soha eléggé föl nem derített délutánoknál torpant meg, a másod-nagybácsi műhelyében, az illatok eldorádójában, ahol úgy volt otthon gyereklányként, mint sehol másutt. Kimosta a pamacsokat, a beretvák éléről kézfejeire húzta a szappant, fülledt nyári napokon bugyiban aludt a függöny mögötti „kamorában”, égetett gyertyát Ozirisz, Buddha és Jézus agyagszobrocskája előtt a falra akasztott márványlapocskán, bár kettőről közülük még a gondos magyarázat ellenére is homályosan tudta csak felfogni, hogy miért *égi koraszülöttek*; s hallgatta a külön *izsmériádákat* (ez már későbbi, kamaszkori rosszmájúskodás volt) – „Figyelj, lány, ha Krakóban szemben állsz a *Sukienicé*-vel,* akkor a főbejárattól jobbra az épület jobb szárnya is csupa árkád, de lehet, hogy beüvegezték, vagy már akkor üveges volt és később árkádosították, attól függ, *melyik csillagról* nézed, világos? Én ott tanultam a szakmát a közelben, macskaköből rakott utca a drága Maszejkéé, ő hívta fel a figyelmemet a lengyel szemmértékre, ahogy betájolta a jövőt, hiába harsogtak egyesek a középkort, én elzarándokoltam Torunba,** és tettem ott is megfigyeléseket, hiszen ha *úgy nézem*, az se mozdul el, ami elmozdul! – de csak próbáld annak mondani, aki azt hiszi, hogy halad, majd mindjárt nem leszel kanonok. Egyszóval – *kvadráns!* Tudod, mit tudtak azok még? Jó helyre rejteni a tudást, hogy a zavaros vizek el ne sodorják, beleépíteni a kőbe, az akkor is ott marad, ha te már régen nem vagy. Az ötödik árkádivnél, ott van a titkos beszögellés, benne az Északi Szeneszák, a Hattyú csillagképében a sötét foltok!” – s pillantása ilyenkor árulta el igazában, hogy milyen távoli világokkal tart kapcsolatot, s hozza a jövő híreit a család tagjainak, akiket hol elnéző türelemmel, hol gyermekek túlzással csodált (nem lévén közvetlen vérrokon). Egyedül Iddi jelentett *természetes* kivételt, és egyedül ő sejthette volna (mint ahogy nem sejthette még), hogy a nagybácsi

* posztócsarnok

** Célzás Kopernikusz heliocentrikus rendszerére, illetve a középkori-alkimista szemléletű angol Fluddra. — Torun Kopernikusz szülőhelye.

szavai mögött nem zűrzavar uralkodik, hanem tiszteletet parancsoló világosság; csak tudni kellett *másképp* érteni őt, s ez nem volt mindig könnyű. „Mi persze tudjuk, hogy nincs fekete folt, lehetne azoknak a helyén is csillag, csak még nincs saját fényük vagy egy másiktól várják... Ilyen a fény iskolája!” – mondta ilyenkor bizalmasan, mint aki vallomást tesz; és ezt el is lehetett hinni. A nagybácsi egyetlen említésre méltó szerelmi kalandja 1900. augusztus 24. éjszakáján esett meg a Városligetben, s tulajdonképpen ez volt az a sötét, és mégis világító pont (időpont), amely bonyolult számítások szerint igazolta, hogy az ismeretlen lány nem lehetett más, csak az eltűnt Logomár Magdolna – Iddi édesanyja. A gyereklány életének minden fontos dátumát felhasználta ezeknél a számításoknál, s az eredmény „biztató” volt. Egy ízben Atya is belelapozott a nagybácsi füzeteibe, de nem lehetett rávenni, hogy egyértelmű véleményt mondjon, irónia volt a hangjában, nála szokatlan zavar, és végül is elítélte Izsmért a felelőtlen „meseszövéért”; miközben őt magát is kerülgette a pletyka, hogy annakidején mért éppen Iddit vette magukhoz a gyermekotthonból – csupán mert lánygyermekre is vágytak a három fiú mellett? (Eszter tíz évvel később született csak, mikor már nem is számítottak rá.) A magyarázat legalább annyira nyitott homály maradt, mint Matinka hajdani beköltözése az ősházba, még az idősebb Jurkó életében. Közben – mint kiderült –, Hermina sem ok nélkül locspocsolt olyan figyelmeztető hangossággal az óriás lavórban: vécére akart menni. Mikor a szokásos szertartással ez is megtörtént, és a nagy vendégebédet is végigették (az előkészületekre ráment az egész délelőtt), a két matróna éppen annyira fárasztotta ki egymást, hogy semmi újat ne tudjanak mondani egymásnak. És mindketten ledőltek pihenni. A ház tisztes csöndbe burkolózott, kint hullottak a sárga levelek. És a közeli rétek fölött is megindult az invázió, a lassú előrenyomulás. A helybeli rokonság három óra felé kezdett szállingózni, szétszóródtak a kertben, birtokba vették a buxusokkal körbe ültetett verandát, hogy ott várják be az ébredést, és ha minden úgy alakul, vacsorára is ott felejtsek magukat. De erre már nem került sor. Még nem volt öt óra, amikor Matinka friss nyugtalansággal föl-ébredt, kinézett az ablakon, füléből kivette a levendulaolajjal átitatott vattadugaszt, és ellenállhatatlan méltatlankodással a varjakra kezdett panaszkodni. Amiből biztosra lehetett venni, hogy nem várja meg a parókián a másnapot, – Iddi pedig már útközben sejtette, hogy így lesz. Az a hatvan-hetven kilométer, amely Bogárdot elválasztotta Bordácstól, egyébként is tele volt pontosan kiszámítható meglepetésekkel. Az észak-déli vicinális nemcsak az egykori római hadiút vonalát követte (nagyjában), de az egykori örtornyok helyét is bárki betájolhatta a kupékból, ha megvásárolta a Helytörténeti Kalendáriumot. Matinka Kocsár közelében még derűsen emlékezett rá, hogy Herminának itt esett ki a protézise, amikor az ablakon kihajolt, s az előzékeny kalauz hiába húzta meg a vészféket, az utasok segítségével se találták meg a fogsort, csupán egy kimosott köre akadtak rá a töltésárokban, *Non omnis moriar* vésettel. Kocsártól kezdve aztán megváltozott a táj. Egyszeribe beleszóppentek a *varjúság* világába – Kálmánka emlegette így, és sok varjút értett rajta –, s ha úgy vesszük, volt is ebben a hirtelen változásban valami ornitológiai varázs. Bogárd és környéke kivételes vonzerőt gyakorolt ezekre a madarakra, s szinte az egész megyében nem lehetett akkora csapatokat látni belőlük, mint errefelé. Már kora ősszel megindult a gyülekezésük, és tél végéig nem hagyott alább, az eget úgy szállták meg, mint egy képlékeny óriástest, amely nemcsak arra képes, hogy izgatott sejt-pontocskákra szakadozzon szét, és rejtélyes parancsra megint egy testté tömörüljön össze, hanem arra is, hogy beszédes ritmust adjon

ennek az engesztelhetetlen mozgásnak; akár egy bogarak miriádjától nyüzsgő apokaliptikus tetem, amely hol magasba emelkedik, hol visszacsapódik a földre, s még ezzel a megelevenedett nemlétével is (hiszen van-e egyáltalán még tetem, vagy csak bogarak miriádja?), valamilyen komor elrendelést szótogol. Matinka nem tudta beszélni ezt a nyelvet, és hallgatni is alig bírta. „Tudod, mihez nem értenek ezek a ti házi madaraitok, édes Herminám? A *fioritura*hoz! – ahogy a konzervatóriumban mondtuk – *fioritura*! Ahhoz a kicsi díszítéshez, ahhoz a kicsi csodához, amit mi teszünk hozzá, akár köze van az igazsághoz, akár nincs – dehát mi a csudáért is lett volna értelme, hogy voltunk, ha nem ezért? Én bizony soha nem tudtam mit kezdeni azzal az örökös *alaphanggal*, nekem az nagyon *ókos* volt” – s olyan ártatlanul bújt ki belőle az ilyesmi, mintha csakugyan gondolkodott volna rajta, pedig egyszerűen csak tudta, hogy igazat mond. És már este hétkor felültek a vonatra. Nyolc év után, most, amikor Biborka állt a bordácsi ősház kapuja előtt, és érzelmes reménykedéssel várta, hogy Kálmánka kapaszkodjon fel a riglihez, és elsőnek csimpaszkodjon „Nanyóba”, érthető módon benne is sok minden visszapergett – számtalan áttekinthetetlen ebéd és vacsora, tespedt délután, s bár mindegyiken rajta volt az árulkodó családi bélyeg, mégse lehetett egymásra fordítani őket, mint ahogy a két iker kezünket se lehet, vagy csak úgy, hogy előbb el kell búcsúzni a három dimenziótól, meg a naptári időszámítástól. És talán éppen erről volt szó. Bordács olyan sebeket is fölszakított, amelyek úgy taroztak hozzá az önérzetéhez, hogy egyúttal keserves légtétellel is eltöltöttek; a család történetében nem marad nyomtalan. És joggal hihette, meg valamilyen érzékszervével emlékezhetett is rá, hogy most is ugyanaz fog ismétlődni mint ami sokszor lejátszódott már, anélkül, hogy befejeződhetne. Különösen az érkezés percei voltak felemásak, a várakozás a kapu előtt, a mégis csak falusias, bogárdi elemőzsiás kosárral. Az ősház és a parókia kapui közel száz éve álltak a maguk helyén, egymással versengve. A bordácsi három méter magas, öt méter széles tölgyfakaput ál-lőrészekkel díszített téglafal vette közre, mint egy ereklyét, s ez a kapu-kolosszus mégsem elzárkózást sugárzott, hiszen bátorítóan ott lógott az egyik lőrésben a csillogó rézkampó, csupán rá kellett érezni, hogy a dolgoknak itt más a rituáléja, más csodákra lehet elkészülni (a *szép titkolódzás pápista desszertjére?* – mint ahogy Atya és Csanaki Dániel emlékezetes levélváltásában íródott le ez a családi közszájra került bon mot, még 1920-ban, amikor az uzdi fekete bárányok újabb botrányát vitatta a család, a három Fördös vadkan orgiába fulladt tiltakozását a trianoni békeszerződés ellen). Bogárdon meg egyébként se kedvelték a csodákat. A parókia kovácsolt vas kerítése és kapuja egészen másfajta csapda volt, a józan szemmérték és játék kivételes találkozása, a rések, lukak, hézagok olyan labirintusa, amely úgy takart, hogy egyúttal le is leplezte, amit takar, és éppen ebben mutatkozott meg a protestáns arányérzék és kertelés nélküli logika. Amíg Csanaki Dániel élt, a legnagyobb hanyagság számba ment, ha folyondár kezdte benőni a hézagok és rések kendőzetlen mutatványát; hogy a résekből hová tűnik a kerítés, vagy ha mégis bennük van, hogyan van bennük? Vagyis tisztán kellett tartani, mint az úrvacsorai kelyhet, amelyben ugyanúgy láthatatlan a lényeg, mint a résben a kerítés. Sőt, még a virágok közül is csak az alacsony növésű gyalogfajtákat tűrték meg a közelében, s a távolabbra ültetett bokrokat is úgy válogatták és nyírták, hogy természetes legyen a fokozatosság, ahogy a szemmagasságot elérik a lombok; és a bokrok, fák között is olyan térségeket hagytak (még a kiegyezés előtt, nem sokkal a forradalom után, a lassan domesztikálódó elnyomás megtorlás-szüneteiben, mikor a parókia köz-

adakozásból felépült) – hogy harmonikus és összefüggő kilátás nyiljon minden irányba, a veranda centrumából. Így valósult meg a kert józan tágassága, a szellős és puritánul leplezetlen szembenézés a kerítéssel és kapuval – közbevetőleg: a ma már csak romjaiból rekonstruálható kerítés és kapu megalkotója, Szomju Mózes lakatosmester nemcsak Csanaki Dániel édesapjának, Gedeon esperesnek volt a bizalmasa, de annak a kovácslegénynek is, bizonyos Hencsei Lajosnak, aki az Alföldről származott el, majd a Bogárd közelében fekvő Osmán-pusztán dolgozott rövid ideig, s miután hosszabb ideig – mint valami Keresztelő Szent Jánost – Szomju Mózeszt tekintette szellemi-lelki atyjának, egy nap megismerkedett a nazarénusok „konok” eszméivel, ezzel a kálomosta szektával, amely tiltja a fegyverviselést, így a vadászatot is elítéli (nem jelentéktelen adalék), szelid kíméletlenséggel végül is összekülönbözött Szomju Mózessel, aki nem akarta a maga eszmélődéseit idegenből kölcsönzött „járslagra szögecselni”, mégha mégoly rokon gondolatokról volt is szó, így útjuk elvált, a lakatosmester maradt a parókia árnyékában, rejtélyes egyetértésben a konzervatívnak ismert Gedeon esperes úrral, a kovácslegényben meg egyszerre föllángolt a hivatástudat, és olyan látomás kerítette hatalmába, hogy a fegyvertelenség Istenének éppen a mi rideg pusztánkat, az Alföldet lehetne először a legcélszerűbben megtéríteni (?), s hogy ebben még a természet mostohasága is segíteni fogja (lásd alább), és hogy éppen ez lehetne a magyar misszió, a fegyverviselés megtagadása, mert hiába mondja a Példabeszédek Könyve, hogy *Építe magának a bölcsesség egy házat: faragott hozzá hét pillért, megölte vágnivalóit, kitöltötte borát, asztalát is elkészítette* – az ölés akkor is ölés! – mégha azt hazudjuk is, hogy csak állatot illet meg a tagló, és hogy éppen ez a főbenjáró különbség – vagyis akkor minden más bocsánatos volna, ami nem tesz különbséget állat és ember között?! – vagy még nagyobb hazugsággal: merjük mondani lelkünkre, hogy teszünk más főbenjáró különbséget is állat és annyi társunk között? mikor éppen hogy gondnal megöljük őket, mielőtt a lelkük valamennyiünk hasznára kihizhatott volna, pedig ennyi haladékot még egy állatnak is ajándékozunk *a saját érdekünkben!* – érvelt így rettenetesen a kovácslegény, ez a minden bölcsességet felülmúló *vegetáriánus*, mielőtt átkelt volna a Dunán a posztózsákjával, hogy nekiinduljon az akkor még zombékos, szikes, agyonperzselt pusztának, ahol századok óta olyan emberek éltek, akik *elvesztettek minden felesleges dolgot, hogy elérjék a személyes szabadságot, mely közel járt az éhséghez, halálhoz, akiknek nem volt másuk, mint fölöttük az ég, és a járatlan föld alattuk, akik a lemondásban, nélkülözésben és önmegtartóztatásban találták meg a fényűzést, akik nem láthatták Istent önmagában, mert túlságosan biztosak voltak, hogy ők vannak Benne, akik talán megmentették a saját lelküket, de rideg önzésben, akik megsebesítették magukat, hogy tessenek maguknak, akiknek a puszta spirituális jégkamrává lett, melyben érintetlenül, de tökéletlenül konzerválta magát az Isten egységének látomása . . .* – amihez, valóban, talán tényleg nem kell fegyver, s nyilván a kovácslegény is ebben bízott, amikor hátat fordított a gazdag Dunántúlnak, ahol még a táj is olyan megható igyekvéssel próbál emlékezni a napnyugati gyermekkorára (akárcsak Mamatinka némely elsüllyedt időkre), Bogárd azonban sem itt, sem ott nem volt igazán, homokfutóval fél óra járásra esett a Duna, parasztszekérrel vágóban háromnegyed, a túlsó part pedig már a puszta széle volt, már sorsában is kelet, s talán ebben a bujkáló sem itt-sem ott-ban kereshetjük okát, hogy Gedeon esperes úr rejtélyes egyetértést árult el Szomju Mózes iránt, és éppen vele készítette el a kerítést és kaput, pedig az öreg a szakítás ellenére sem gondolt soha haraggal a „tévelyedett” Hencseire,

s kérdés, hogy maga az esperes úr is mennyire volt haragos, ha mondjuk, hivatalosan, öszövétségien az volt is, ki tudja, tény mindenestre, hogy a kovácslegény meglehetősen szép sikereket ért el az Alföldön *egy olyan klimatikus Isten képével, amely nem tűri, hogy meddő töprengések és formai szertartások fátyolozzák el*, melyek mögül ráadásul folyton kivicsorgott a kétfejű sas és a fekete sárga lobogó, vagyis a sikere egyáltalán nem volt lebecsülendő ilyen körülmények között (ti. hogy dobjuk azt a puskát), ámbár ő maga nem érte meg a 48-as forradalmat, és nem láthatta, hogy végül is hány rongyos híve tagadta meg a bűnös fegyvert, és nézte inkább nádasból a nagy nemzeti menetelést (talán olyan felkiáltással, hogy „*En hagyom a részemet veszni*”), persze, gyakorlatilag ők se nagyon másképp, mint azok, akik ugyanakkor a kiadós birtokaikon *ültek* és halált megvetően *kivártak*, lemondva az örökös koszorúról, amely mégis csak a regiment kivételeket illeti meg (noha filozofice: micsoda nem tud kivétel lenni?) bizonyos azonban, hogy a család sem előtte, sem utána nem szűkölködött szállóigékben, „Beszéljete, a mi nádasba húzódó szervilizmusunk eltaposhatatlanul életképes, van abban is halált megvetés!” – mondta valamelyik ős, amire így replikázott egy megyei követválasztáson pontosan nem tudni, ki, talán Árvai Jurkó Gergely (Atya dédapja): „Nádasban a béka ül, ha én bekvártélyozom magamat Bécsbe, akkor ott előbb-utóbb kardostul Pest-Buda lesz!” – ez a két mondas később kivételes népszerűsége tett szert, és kissé szlenges folytatására (ilyen a családi repertoár) majd csak Kálmánka vállalkozik egy több mint évszázaddal későbbi helyzet *tűzszünetében*, miközben kifagyott markába fújja a füstöt: „Beszélhetek, választás mindig van, vagy hősi krepálás vagy dragonyos béke, csak az a rakéta, hogy mind a kettő halvaszületett, egyik csinálja a másikat, idő kérdése, éppen csak hol az ág, ahová kiülnél, édes magyarom?” – (amiben nem is a bölcsködés a figyelemreméltó, hanem az „édes magyarom” kitétel szakadáka), nota bene, *rég-idők*, Bogárd napja észrevétlenül áldozott le, Atyának nem volt igazi ellenzéke (ha csak Uzd nem, az „istentelenség és forradalom virtuosus fellegvára”), így viszont még inkább megérthetjük azt az *időbe palackozott* zavart, amit a bordácsi tölgyfakapu előtt várakozó Biborka érzett, miközben juthatott eszébe ez meg az, csupán azt nem sejthette, hogy Atya nem lesz jelen az ebéden, márpedig, ha – mondjuk – *nyúlgerinc* lenne zsemlegombóccal, rögtön surrognának a szavak mögött a *sörétek*, ámbár egy ilyen hasonlat mindjárt le is leplezné a bogárdi tudatlanságát, ugyanis február elsejétől augusztus tizenötig még Bordácson is *nazarénus kíméletben* részesülnek a nyulak, mint ahogy az is igaz, hogy a Csanakiak hagyományosan nem hódoltak a puskapornak, pontosabban, amíg Bordácson mindenki maga granulázta az őszi-téli töltenyekbe a sörétet, puskaport (akár szűkében volt a kamra, akár nem), s tette ezt olyan áhitattal, mintha megbízatása volna, hogy a természet helyett működjön, addig a bogárdi parókia zord méltósággal bár, de elfogadta a rúdra fűzött, jégmerek nyulakat, szárnyasokat, öz- meg szarvascombokat, vaddisznó puháját, melyeket Bordács már azért is útnak-útnak indított egy-egy fogadott ponyvás szekéren, hogy *rághassuk az igazság két végét, amíg a szánk össze nem ér*, és mindez később is hagyomány maradt, nemcsak az előidőkben, amikor Hencsei hatodik éve porlott már, az ország nyakig ült Haynau és Bach dragonyos békéjében, a parókianak viszont még méz és malter szaga volt, a kerítés és kapu kovácsolt vasán még matt-feketén komorlott az újdonság, miután Csanaki esperes úr (személy szerint) inkább arra hajlott a forradalom alatt, hogy azért *nádasba* is vezessen út, és tett róla, hogy még éretlen két fia felcsernek osztassék be, kik közül az egyik elborult elmével, lerongyolódva vándorolt haza Isaszegről,

és a szomszédban éppen kimúlt csikót, az egyik presbiterét, mindenki meg-
rökönnyödésére a *fiaként* gyászolta, Bordács ugyanakkor a legendás Tihamér
fiát siratta, aki tisztí becsületből habozott ugyan először, aztán *megigazult*,
vágta az osztrákot, később örökös emigrációban Pennsylvániában alapított
szeszgyárat, ahol Magyarország valamennyi megyéjéből telepített barackból
főzték a *Viribus Unitis*-t, amelyből néhány rakomány még a millenniumi ünne-
pésekre is eljutott (erre a kettős történetre szokta földhözcsapni a poharát Misi,
a legidősebb Fördös: „Döbling-Turin! Haha!”) – *denique*, Bogárdon azon az
éjszakán sötét volt az ég, a pusztáról hajtott felhők vastagon takarták a holdat,
a karintiai dragonyosok elszállásolása tulajdonképpen az egyik szomszédos
faluban bonyolódott, Bogárdra csak néhányan jöttek át, hogy csörtetésükkel
tudassák, a csend biztosítva van; s hogy a marháknak se kell már riadozniuk
(a csertési Duna-gázlónál egy ideje a pusztáról Bécsbe hajtott marhák érthe-
tetlen örjöngéssel visszafordultak, amikor egy bizonyos tarolt nádashoz értek),
hát most a nádas is ki lesz vizsgálva, mondták, és az éjszaka annyira hosszúra
nyúlt, hogy nem is lehetett volna végigaludni, hajnalra meg egy fejetlen dra-
gonyos volt a parókia kerítés vasára akasztva, mint egy ruhabábu, a fej odébb
kicsit, azoknak a hegyes csúcsoknak egyikén, melyeket Szomju Mózes anyi
gyengédséggel gyűrűs-csavarosra kovácsolt: pontos mását azoknak az égbe
hajózó magocskáknak, melyeket egy tippán féle nevelt a cinteremben, a temp-
lom kertjében, s az öreg még büszke is volt rá, hogy ilyen mesterjelet sikerült
a művébe belelopnia, reggel aztán közösen szemlélhették az esperes úrral a
látványt, a pára még nem szállt föl, és a hosszú döbbenet után (vagy inkább
mellett) valami letagadhatatlanul hüvös zavar is megkörnyékezte őket. „Meny-
nyivel szebben lehetett meghalnia egy csikónak!” mondta Szomju Mózes,
amivel egyszerre még előbbé tette a Csanaki családot ért friss tragédiát, mire
az esperes merev nyakkal bólintott, „Mégse ítélnék el a kemény kezét atyai
megbocsátás nélkül”, és sikerült úgy nézniük egymásra, hogy pillantásuk
mégse találkozzon össze, és úgy álldogáljanak a ködben, mint két megvert
illetékes, akik pontosan tudják, csak nem beszélnek róla, hogy lehet bármilyen
az a kapu meg kerítés –

ami persze nem jelentette azt, hogy Biborka ne olyas-
mit érezzen a bordácsi tölgyfakapu előtt, mint amit érzett. Enyhén szagosan
izzadt a tűző napsütésben (így volt ez vele lánykorában is, a nászágyban is),
és az is hozzátartozott a balsorsához, hogy a nap hátulról sosem a háta közepét
tűzte a legerősebben, ami a megszokott és általános, hanem a fenekét, és ott
izzadt megállíthatatlanul. És már másodszor tette át az elemóziás kosarat az
egyik kapusarokból a másikba, annyira eldönthetetlen volt, hogy hol van hü-
vösebb. És még mindig nem hallatszottak bentről a lépések.

Lányok

– fejezet egy emlékiratból –

II.

Persze nem volt olyan egyszerű elmenni innen, s nem hiszem, hogy szívesen vette volna, ha valóban engedek a felszólításnak és elmegyek, a hallgatástól inkább megnövekedett a feszültség közöttünk, s mintha a feszültséget ő maga is növelni óhajtaná, többször megismételte az utolsó mondatot, „menj el, jó? menj a dolgozdra, jó?” – s olykor még erősebben szorított magához, mintegy a búcsú ölelésének leple alatt kapaszkodva belém, igyekeztél elodázní azt a pillanatot, mikor majd valamely belső egyensúlyérzékre hagyatkozva valóban föl kell állnom, hogy szédülten és mégis megkönnyebbülve áttámolyogjak egy másik szobába, most azonban még nem, még nem szabadott elrontani, még nyújtani lehetett ezt az időt, még arcomat a forró testen fölforrósodott lélegzetemben tartani, akárha e közössé vált páratól magam is belázasodtam volna, s úgy helyezkedve el, hogy szájam érinthesse meztelen bőrét a karján, mondjuk a könyök belső hajlatában, mely különösen gyengéden puha helynek bizonyult, avagy a nyakán, ahol éppen ellenkezőleg, az inak és izmok laza erejét érezhettem a száj, és úgy ügyeskedve ki, mintha ez a legteljesebb véletlen műve lenne, a száját kinyitni, az ajkak belső felületével és a nyelv hegyével érezni a bőr ízét, szagát.

És nem tett úgy, mintha e szerelmes érintéseket nem venné észre, de nem is kívánta leleplezni kis csalásaimat, nem tett úgy, mintha ezt valamely gyermeki ragaszkodás együgyű jelének tartaná avagy nem esne jól neki, és nem is vonult betegségének fedezékébe, mintha csupán a testi gyengeség tenné lehetővé és szükségessé a kölcsönös gyengédségnek eme veszélyes túlzásait, nem, egyszerűen és természetesen, puhán válaszolt, a fülembé csókolt, a nyakamba avagy a hajamba, mondhatni, ahol ért, s egyszer hajamba fúrva fejét megjegyezte, hogy kiskanok szaga árad belőle, egy iskolányi kan szaga, ami igazán kedvére való, egy szag, amit én azidáig nem vettem észre, ám attól kezdve figyeltem, magam is pontosan érezni akarva futó élvezetének okát, s mindez olyan volt, akárha szemléltető oktatást tartana a természetességről és a természetesség természetes határaitól, mert ha mégis szavakkal szakította félbe, szavakkal hűtötte ki csupasz érintkezésünk élvezetét, akkor az éppen annyira természetesnek és helyénvalónak tűnt, mint maga az érintkezés, közel sem védekezésnek vagy tiltakozásnak, hanem inkább azon érzések ésszerű átterelésének, melyek más utat már nem találhattak itt.

„Jól van, jó!” – mondta hangosabban és kicsit nevetve is azon, hogy idáig jutottunk – „Akkor talán mégis elmesélem, amit az előbb nem sikerült elmesélnem, figyelj csak, ugyanis azt akartam mondani, hogy nem egyedül voltam ezen a mezőn, mintha feküdtünk volna, magasra nőtt a fű, süttött a nap és alig volt felhő az égen, amolyan könnyű, nyári felhők, alig mozog-

nak, és hallani lehetett a bogarakat, darazsakat, méheket, és mégse volt olyan szép, mint ahogyan gondolná az ember, mert néha egy légy szállt a bőrömrre és hiába mozdítottam a lábam vagy a karom, elszállt és rögtön visszaszállt, a déli melegben mindig ilyen pimaszok a legyek, dél volt, majd egyszer figyeld meg, mintha szánt szándékkal nem engednék, hogy nyugodtan élvezhesse az ember, amit élvezni akar, élvezni, hogy ilyen szép ez az egész! nem engedik, talán egyszerűen azért, mert ők is éppen élvezni akarnak valamit, és éppen a te bőrödöt, de már megint nem azt mesélem, amit eredetileg akartam, magam is érzem, egyáltalán nem gyerekek való mese, és főleg nem neked, mert tulajdonképpen mindenről hallgatni kéne, egyszóval hárman voltunk azon a bizonyos mezőn, és tényleg volt egy ilyen mező, csónakkal jöttünk ide, ott kötöttünk ki az előre megbeszélt helyen, hogy találkozzunk a többiekkel, de mi érkeztünk elsőnek s most egymástól távol hevertünk a magas fűben, két férfi és én, mikor pedig beléptél és fölébredtem, helyesebben nem is ébredés volt ez, hanem inkább kijózanodás, hiszen nem aludtam, csak benne voltam ebben a képben, akkor éppen fölülről láttam magunkat, ahogyan álmában is látja az ember, és láttam, hogy milyen rettenetesen, milyen végtelenül szép volt ez akkor, mert minden szép, szép! pedig akkor olyan volt nekem, mint a pokol, egy bűzölgő mocsár és nem a legyek miatt, hanem mert nem tudtuk eldönteni, hogy kihez tartozom.”

„És apa?”

„Igen, ott volt ő is.”

„És hogyan döntötted el?”

„Nem döntöttem el.”

Mintha mondani akart volna még valamit, de nem szólhatott volna többé és soha többé egyetlen szót se, olyan váratlan volt a csend.

S én nem kérdezhettem tovább, mindketten megmerevedtünk, két egymáson heverő hasáb, zsákmányukra leső vadállatok azon pillanatban, mikor még nem lehet eldönteni, melyikük lesz az áldozat.

Többet nem mondhatott, mert akkor valóban átlépett volna minden lehetséges határon, amit így is jócskán megközelítettünk avagy talán épp e határra kerültünk, tehetetlenül.

Pusztá kiméleltből sem mondhatott többet, nem lettem volna képes többet elviselni, mosolygott, szépen, egyenletesen, a nekem szóló mosolyával, de mintha ez a mosoly immár nem egy folyamat része lenne, nem lenne kezdete és belátható vége se lehetne, és én úgy néztem őt, mint aki fényképet néz egy múltbéli arc mosolyáról, a pillanat mégis jóval többet adna a pusztá látványnál vagy holmi gondolatoknál, melyek e kimerevedett kép hatására felmerültek és elmerültek bennem, ugyanis tűnjék bármily érzelmes túlzásnak e kijelentés, mégis azt kell mondanom, hogy megvilágosodás volt e pillanat, vagy legalábbis az, amit jobb szó híján megvilágosodásnak szoktunk nevezni, az arcát láttam, meztelen nyakát, az ágynemű gyűrődéseit, de a látvány minden kicsi részletének a lehetségesnél sokkal gazdagabb története lett, olyan képekkel és érzésekkel telt múltja volt, melyeknek létezéséről különben nem lett volna tudomásom, megragadhatatlan összefüggései, melyek immár mégis megfoghatónak tetszenek, a leírás folyamatosságával nem visszaidézhető történet persze, mondjuk egy kép, amint állók a fürdőszoba csukott ajtaja előtt, késő este van, sötét, be akarok lépni és nem merek, mert amire kíváncsi lennék, azt minden joggal tiltottnak tudom, s nem a mezítlenségüket, amit szándékosan soha nem rejtenek előlem, illetve hogyne, azt is valamiként titoknak kell tudnom, mintegy a titok legfelső felületének, hi-

szen ha az alkalom úgy hozza és meztelenül láthatom őket, akkor bármennyire elfogulatlanul mozogjanak is előttem, én vagyok, ki nem tud betelni csupasz testük látványával, a zavar bennem van, minden alkalommal újra s tán mindig erősebben felkavar a leselkedés édes érzete, amivel testük szokás szerint rejtett részeire kell pillantanom, testük mindig új, más, nem megszokható, de még kéjesebb fájdalommal érint, még inkább sérti szemérmemet és fokozza meztelenségükre vonatkozó féltékenységemet, hogy a nekem mutatott elfogulatlanság is közös játékuk kegyes csalása, érzem, e két fedetlen test, mutatkozzanak együtt vagy külön, nem rám, hanem csakis és kizárólag egymásra vonatkozik, valóban elfogulatlanul csupán egymásnak képesek mutatkozni, a kizárólagosságnak ebből a közösségből mindenképpen ki vagyok zárva hát, teljesen függetlenül attól is, hogy éppen gyűlölik-e egymást, mondjuk napokig egyetlen szót se váltnak, mindketten úgy tesznek, mintha a másik jelenléte semmit nem jelentene, avagy ellenkezőleg, mikor éppen szeretik egymást s minden véletlen érintésnek, átsuhanó tekintetnek, váratlanul kipukkanó nevetésnek és cinkos mosolynak oly beláthatatlanul gyengéd jelentése van, amihez nekem nem lehet semmi közöm, ami engem mindenképpen megkerül, fölöslegesként könyvel el, még ha ilyenkor látszanak engem is a legjobban szeretni, mintegy egymásra vonatkozó szenvedélyük fölöslegével, ez azonban nem kevésbé megalázó, mint mikor észre se vesznek, mint mikor fölösleges, netán zavaró tárgy vagyok nekik; ám e váratlanul hangzó s kétértelműségében sokféle lehetőséget fölcsillantó mondat, mely rövid párbeszédünket feszült csöndbe hajlította, mintha kapcsolatunknak azon egyenetlenségeibe világítana bele, amire kíváncsi vagyok, azon titokba avatna bele, melynek tudására öntudatlanul törekedtem, mikor is arra vágytam, hogy e kapcsolat mégse legyen olyan kizárólagos, miként azt látni engedik, valahogyan mégis beférközhessenek közénk; odabentről a víz csobbanásait lehetett hallani, halk beszélgetésüket, anyám nevetéseit, s épp e nevetéstől, melyhez foghatót soha nem hallottam, nekem úgy tűnik, szédítő érzet ez, mintha álltam volna már egyszer itt a fürdőszoba ajtajában a sötétben, pizsamában, akárha azóta állnék itt ugyanígy, s mindaz, mi e két meghatározhatatlan idő között történt, nem lenne más, csupán bizonytalan álmom, volt kezdete és most fölőbredek, ám e kezdetre mégse sikerült visszaemlékezni, mikor odabentről valamilyen egészen más hangon, mélyebben és erőtől telten, ugyanakkor megőrizve valamit a sikításba hajló nevetések játékosságából, kiszólt anyám: „ki van ott az éjben, az ajtó mögött?” – és természetesen nem válaszoltam, talán recsegett a padló s ez figyelmeztette jelenlétemre őket? pedig mennyire vigyáztam, hogy ne reccsenjen! vagy van olyan erős jelenlét, mely egy ajtón keresztül is érezhetővé teszi magát? – „te vagy az csillagom? fekete holló kopog? gyere be hát, akárki vagy!” – nem tudtam válaszolni, de mintha most már nem is várna rá – „szólalj meg hát, gyere!” – szinte énekelte, s ugyanakkor mindketten fuldokolva fölnevettek, csobogott, cuppant, csobbant a víz a kádban, loccsant a kövön, elmenni már nem lehetett, megszólalni avagy belépni se, és akkor az ajtó kitárult előttem.

Nem tévedés volt és nem az érzékek csalása, mikor az imént arra kellett gondolnom, hogy álltam én már valaha egy ajtóban így, s anyám befejezetlenül hagyott mondatának hatására most abból a még régebbi képből is fölremlt valamennyi, egy villanásnyi csak, a lábak és a párna a fejen, ám arra éppen elég, hogy a szakadék, melybe megadatott lepillantanom, még vonzóbban feneketlenebbnek tűnjék, egy kép, amire a fürdőszoba ajtajában állva csupán az érzékeim tudhattak visszaemlékezni, vakon tapogatva va-

lami meglévő és rendszeren elraktározott élmény lenyomata után, pontosan tudva annak idejét, helyét, érezvén összes ízeit, s mégse találva sehol, most azonban hivatlanul és akaratlanul itt volt, belelógott a másikba, tüntetőn mutatták összefüggésüket a meztelenségek képei; meglepett arcom a fürdőszoba bepárásodott nagy tükrebe került, mikor apám a kádból kihajolva kitérte az ajtót előttem, hatalmas volt nekem akkor, ahogyan ott a kádban állt az ajtó kilincséhez áthajolva és a lecsapódó pára csurgó cseppjeitől szabdalt tükörben vörös foltként tükröződött a háta, az arcom és a háta, anyám a vízben ült, vastagon besamponozott, habzó haját dörzsölte az ujjaival, rámnevetett, hunyorogva, a hab csípte a szemét, majd szemét lehunyva gyorsan alámerült, hogy hajából a sampont a víz alatt kimossa, mert akkor is ugyanaz a kába tehetetlenség, miként most, mintha csupán a pizsama lenne nyitott érzéseimnek kiszolgáltatott Iestem egyetlen támasztéka, a pizsama valódibb rajtam, mint én magam, és akkor is a hang, egy távoli, tompa, csaknem megfoghatatlan s valamiként mégis nagyon átható hang irányába indultam el, éjszaka volt és azért keltem föl, hogy pisilni menjek, mikor figyelmes lettem erre a hangra, ami ismeretlen volt ugyan, ám egyáltalán nem riasztó, ridegen holdfényes téli éjszaka, mikor az ablakok keretétől merev szögökben és síkokban megtört fény ködösen lebegni látszik s oly mélyek és puhák az árnyékok, minden ismerős tárgyat úgy magukba isznak, hogy valóban félsz át lépni a fény éles határán, az előszobából jött a hang, az előszoba tükreben egy pillanatra láttam felvillanni holdfénytől riasztóan elkékült arcomat, akárha valaki kiáltana vagy sírna ott, de senki nem volt az előszobában, a hang a konyhából jött és mentem tovább saját kábaságomtól vezetve, a kövön hal-kan cuppantak meztelen talpaim, de semmi, sötét volt a konyhában is, valami finoman csikordult a kinyíló ajtó alatt, aztán a csönd, nem volt senki itt sem, és mintha mégis élő testek csendjét érezném vagy képzeleznék, mintha nem csak a halott fénytől megittasult bútorok állnának itt s a csend nem csupán az én visszafojtott lélegzetem lenne, mikor is a cselédszoba csaknem teljesen tárva hagyott ajtaja mögül mély, hörgésszerű hangot lehetett hallani és ugyanakkor az ágy egyenletesen tompa nyekkenéseit, reccsenéseit, és mintha e minden reccsenéssel, lökődéssel és nyekkenéssel egyre jobban elmélyülő hörgés alól csusszanna ki az a vékony és egyre jobban emelkedő, öröm és sírás között bukdácsoló sikoly, melyet hallani véltem, ami idevont, és akkor mégse képzelgés csupán, egyetlen lépést kellett megtennem, hogy a nyitott ajtón belássak és látni akartam! de mintha soha nem lehetne elérni azt a nyomorult ajtót, még mindig nem értem el, még mindig messze volt, holott a hang olyannyira itt volt már bennem, mélysége, magassága, ritmusa, hogy észre se vettem, mikor is ama áhított egyetlen lépést sikerült megtenni végre, s már láttam is, amit hallok.

Persze apám nem azért tűnt oly hatalmasnak, mintha valóban az lett volna, vékony volt, karcsú, s épp a hatalmas szó iménti önkéntelen használata árulja el nekem, magamnak is, milyen erős gátlásokkal, az öncsalásoknak milyen több évtizedre kinyúló kínjaival kell megküzdenem, ha olyasmiről kéne beszélni, miről nem illő és nem szokás, mivel azonban szorosán és elszakíthatatlanul azon fiúgyermek úgynevezett belső fejlődéséhez tartozik, aki én vagyok, nem is megkerülhető, vegyünk tehát mély lélegzetet, s míg el nem fül újra a hangunk, mondjuk gyorsan el, hogy ama nagyon korai emléktől teljesen függetlenül, mely szerencsére avagy szerencsétlenül egy időre kiesett az emlékezetemből s csak akkor jutott eszembe újra, váratlanul és hirtelen, mikor anyám azt a bizonyos mezőt mesélte, akkor viszont eszembe

jutott! apám teste a cselédszoba ágyán két női láb ollójában, miként egy jól megőrzött titok, amit most se szabad elmondanom neki, az arcot nem láthattam, de láthattam, hogy az élvezet és fájdalom sikolya azért volt oly tompa eladdig is, mert apám a szétterpesztett ujjával egy párnát túrt a fejre, ám a derekára kulcsolódó lábak mégis elárulták, hogy nem az anyám az, hogyan is lehetne ő? miért lenne itt? s mivel egy combot, egy lábikrát, egy vádli hajlását éppen olyan összetéveszthetetlenül fölismerhetünk, miként egy orrot, száját vagy szemet, végül is nem az volt meglepő, hogy nem övé a láb, s nem az ő hangját hallom a párna alól, tudtam ki lakik a cselédszobában, inkább az volt megrendítő, hogy mintha arra számítottam volna, azt reméltem volna, hogy az övé, s nem is mintha a leghalványabb sejtésem lehetett volna arról, mi történik közöttük, de a tudat mégis azon tudásban adna előleget a nemtudásnak, miszerint a kölcsönös és együttes élvezetnek ilyen közelségében csak az anyámmal szabadna lennie, amit tehát történni látok, legyen bármily örömmel teli, s illetéknéppen egy kisgyerek szemében a lehető legtermészetesebb, mégis ellenemre van; ám a hatalmasság érzetéhez ennek ilyen közvetlenül nem volt semmi köze, abban a pillanatban valószínűleg az okozta, ahogyan a kádból kihajolva, a maga szokásosan mosolytalan és teljességgel humortalan módján fölem magasodott, az ajtót kinyitotta előttem, de ugyanakkor elállta, keresztelte az utam, s így meztelen, az erős lámpafényben vizesen ragyogó testének legárnyasabb tere, az ágyéka került tekintetem középpontjába, mondhatnám itt volt az orrom előtt, miközben tudtam, láttam, éreztem, hogy mint máskor is, egyetlen olyan óvatlan pillantásom, mozdulatom sem lehet, mely elkerülné a figyelmét; haja nedvesen a koponyájára tapadt, szabadon hagyva homlokát, s a tekintet, melyet egyébként a behulló, egyenes szálú, szőke haj valamiként megszelídített, leárnyékolta és szinte behízselgően széppé tette arcát, mert kék szemétől szigorú volt, erős, a vastag hajtömegetől, melyet tulajdonképpen hátrafésült, ám a mozdulatoktól minduntalan előrehullt, ugyanakkor laza, hogy úgy mondjam széles, vagy valamiként diákos, most azonban e tekintet uralta csupaszon az arcot, nyitottan, figyelmesen, hűvösen és fenyegetően, egy kicsit úgy, mintha állandóan számonkérne valamit a világtól, mintha nem csupán most magasodna fölem, hanem eleve valamely megközelíthetetlen magaslaton állna, a legteljesebb biztonság magaslatán, ahol már azt is eltűrheti, hogy mások a kicsinyes vágyaikkal, ösztöneikkel és nyúlós érzelmeikkel foglalkodjanak, miközben ő persze figyel, ítél, mégha ítéleteit a legritkábban foglalja is szavakba; s ezen szögből pillantva rá, szemből és kicsit alulról, tökéletesnek tűnt a teste, legalábbis olyanoknak, amit tökéletes férfitestnek szoktunk mondani, már csak azért is eme érzelmileg semlegesebb szót használva rá, hogy a természetes vonzalomnak minden gyanúját szemérmesen elkerülve, ne kelljen egyszerűen szépnek, netán nagyon szépnek vagy egyenesen megható módon lenyűgözőnek neveznünk, mert ha szépnek neveznénk, akkor el kéne ismernünk azt is, hogy védtelenek vagyunk vele szemben, kiszolgáltatottak és a dolgok természete szerint igen szívesen ki is szolgáltatjuk neki magunkat, leghőbb vágyunk elmerülni benne, végigjárni útjait, hacsak olyan formában is, hogy ujjunkat húzzuk végig rajta, mintegy az érzet által téve bensővé azt, amit kívülről szépnek lát a szem; széles vállak tehát, melyeken az izomzat az egykori evezésektől és úzásoktól oly finoman kidolgozott; hogy csaknem eltüntetve a váll és a mellcsont egyébként bájosan kihegyesedő éleit és púpjait, simán, majdhogy gömbölydeden, mindazonáltal mégis erővel vezet át a karok hangsúlyosabb tagolt, nyalábosan tömör izom-

zatába és a mell keményen, szélesen domborodó sikjaiba, ahol is e csupasz tér sérthetőségét egyszerre hangsúlyozó és enyhítő szökés szörzet tenyészik, vizesen még vonzóbban, mint szárazon, mert összetapadó szálai hanyag koszorúval fonják körül a bimbók sötét udvarát, irányt szabva tekintetünknek, mely akár a törzs csípők felé keskenyedő külső vonalát követi, akár a bordák ívein ülő izomnyalábok gyengéd hullámain haladva át, netán a feszesen telt halomban domboruló hason is elidőzve, ahol a köldök sötét mélye és főként az ékalakban fölfelé mutató szörzet meg fogja akasztani tekintetünket eme aláereszkedésben, ám közel sem véglegesen, mivel akarunktól teljesen függetlenül maga a tekintet is mindig a legsötétebb avagy a legvilágosabb pontokat választja ki, önkéntelenül, fizikailag van így teremtvé, miként minden ösztönünk, s ezért mindenképpen át fogunk bukni a hason, az ágyékhoz, végre, ha pedig lehetőségünk adódik rá, ha pillantásunk elég óvatos ahhoz, hogy a másik ne vehesse észre ezt, persze észreveszi, hisz az ő tekintete így, ugyanígy működik hasonló helyzetekben, ám esetleg jóságosan úgy tesz, mintha ez mondjuk nem érdekelné, vagy ha nincsen ínyére a dolog, akkor elfordul, valamit kíméletesen maga elé emel, netán zavaráról tanúskodva szól hozzánk egy természetesen szánt és mégse egészen helyénvaló szót, avagy oly nagyvonalú emberismerettel rendelkezik, hogy minden erkölcsi megmondolást fölfüggesztve, egyszerűen megengedi, akkor igen szívesen el is időzünk itt, alaposan szemügyre véve eme önmagában is meglehetősen bonyolult tájékat, akárha meg óhajtanánk izlelni minden kis részletét s ezáltal mérni föl összes lehetőségeit, tudván, hogy tekintetünk eddigi útja nem volt más, csupán késleltetés, várakozás, előkészítés, most értünk el kíváncsiságunk legmélyebb és egyben legbensőségebb helyére, ez a helyünk, erre vágytunk, s csupán innen meríthető azon tudás, amire a test egészének megítéléséhez szükségünk lenne, következőképpen tán nem túlzás azt állítani, hogy már csak morális szempontból is a legkritikusabb helyhez értünk.

Mint ahogyan egyszer engedtem is e vonzalomnak, a kezembe venni.

Nyár volt, vasárnap reggel, a kitért ablakok elé húzott fehér függönyökön besütött már a nap, mikor is átmentem szüleim hálószobájába, hogy szokás szerint befeküdhessenek az ágyukba, nem sejtve még, hogy éppen ezen a reggelen kell majd végleg megválnom e kellemes szokástól, az ágyba, ahol most anyám egyedül feküdt betegségének alig megszokható nehéz illatában, széles ágy, valamiként magasabb is az átlagosnál, miáltal uralni látszik e csaknem üres szobát, támlája, kerete feketére lakkozott fából, miként a többi bútorok, a sima, fiókos komód, az öltözőasztalka tükörrel, fehér selyemmel bevont karosszék, az éjjeliszekrény, s ezen kívül semmi más, teljesen üres falak, ami azonban furcsa módon nem tette se rideggé, se barátságatlaná a szobát, paplanjuk a padlón egyszerűen lerúgva oda, s anyám nem volt már a helyén, bizonyára fölkelt elkészíteni a reggelit, apám viszont összegömbölyödve aludt s meztelen testét csupán könnyű lepedő takarta; és ma sem tudom pontosan, mi lehetett, ami annyira elragadtatott, hogy minden természetes szemérmét és gátlást félretéve, sőt, nem is gondolva rá, hogy én most bármit félreteszek avagy áthágok netán valamilyen íratlan szabályt, talán maga a nyári reggel könnyelmű levegője, melyben a finoman sodródó hűvös szellőcskék az éjszakában lehűlt földről fölemelik hozzánk a harmat szagát, a lazán fúvó meleg áramok pedig az elkövetkező nap forró kábaságából adnak izelítőt, még fecsegnek a madarak, lenn a város tompa morájában harangszót hallani és egy szomszédos kertben a gyepek közepére szúrt sergéből egyetlenes surrogással spriccel már a víz s az embernek minden külö-

nősebb ok nélkül pompásan felelőtlen hangulata támad, ugyanis egyszerűen és minden további nélkül ledobtam magamról a pizsamát és átgyalogolva a padlón heverő paplanon, így, teljesen meztelenül másztam be apám mellé az ágyba, egyenesen be a lepedő alá.

Igaz, mondhatnám ma némi magyarázatot, ám a legkevésbé se mentséget keresve, ezen vasárnap reggeli látogatásoknak egyik leglényegesebb értelme éppen az volt, hogy félálomban történjék, s mikor aztán testük melegében immár a valódi, az igazi reggelen újra fölébredtek, ahhoz a kellemesen csalóka élményhez juttasson e helyzetváltozás, hogy nem ugyanott ébredtem föl, ahol elaludtam, csodálkozhassunk e magam által kiváltott kis csodán, mintegy félöntudattal ismételve meg tereknék és időknék azon összecsúsztatását, amit az álom minden különösebb erőfeszítés nélkül, öntudatlanul megcsinál; igen, ez ugyan önmagában se mentség, se magyarázat nem lehet, mégse elhanyagolható szempont, ha figyelembe vesszük, hogy gyerekségünket akkor szoktuk elmúlnak tekinteni, mikor a jótékony felejtés homálya rejti már e kegyetlen játékokat, mikor minden idegszálunk jól megtanulta képzelgéseinkben megnyilvánuló vágyainkat a legridegebben és legcéltudatosabban azon szegényes lehetőségekhez igazítani, melyeket a társadalmi együttélés szabályzata realitásként kínál, úgymond valóságnak ismer el, következőképpen egy gyerek számára nincsen is más választás, ő csaknem anarchista módon arra kényszerül, hogy a saját belső természetének törvényeihez tartva magát, amit mi, készséggel bevalljuk, nem kevésbé gondolunk reálisnak avagy valóságosnak, tán épp mert az éjszaka törvényeit még nem választja el oly rigorózusan a nappal törvényeitől s e teljességre igen érzékenyek vagyunk: ki kell hát tapintania az elfogadhatóság és elfogadhatatlanság határait, addig vagyunk gyerekek, míg e kényszer él, átjárni e határokon, s a környezet reagálásán, a saját természetünkkel olykor a legtragikusabb módon szembekerülve tanulni meg a dolgok úgynevezett helyét, idejét és nevét, és ezzel párhuzamosan a szemforgató hazugságoknak és csalásoknak ama legszentebb rendszerét, földalatti járatokat, látszatok kellemes lepleit, labirintusok titkos ajtóinak csendes nyitását, csukását, miáltal a valódi mellett valahogyan mégis megvalósíthatók a még valódibb vágyak, ezt nevezik nevelődésnek, s mi végül is nevelési regényt írunk, no és immár nem kerülgetve a szót, hiszen épp a nevelődési folyamatnak e szent kétértelműsége készítet bennünket azon titkos gondolatunk kimondására, miszerint olykor éppen az apánk faszának megfogásával mérhetjük legpontosabban a morált is, melyet minden kényszer és jószándék ellenére mindig csak elégtelenül sikerült elsajátítani; mikor ugyanis újra felébredtem, meztelen testem apám meztelen testén, az álom izzadságában átölelve őt, ujjaimmal melle szőrzetében kotozászva, s ő még mindig aludt, akárha önmagamot csaptam volna be, mintha nem is annyira őt, inkább önmagamot kellett volna becsapnom ahhoz, hogy a fenekére, a hátára tapadva, lábamat lábára fonva érezhessem meztelenségünk találkozását, mert egyrészt valóban erre ébredtem e másodszori ébredésben, semmi kétség, s valóban meglepődtem és megörültem annak, hogy a bizonyára nagyon rövid és nagyon mély alvásban úgy összekeveredtek a tagjaink, hogy az érzékelésnek hosszú pillanatokra volt szüksége azokat szétválasztani, másrészt nem lehetett nem tudni, hogy végtére is én rendeztem így ezt az ébredést, ám az érzetben nem a tudatos, hanem éppen ellenkezőleg, az öntudatlan, az ösztönös, az álomszerű elem volt a fontosabb, mondhatnám ez volt kísérletem tárgya, ezt kellett a végtelenségbe nyújtani, mert csupán ez volt a jó, ez adhatta a teljességnek azt az érzetét, melyben vágy

és képzelet még harmonikusan ölelkezhetett hazugsággal és ügyeskedéssel, mikor is ki se nyitva a szemem, akárha önmagammal játszanék bujócskát, alvást, ujjamat lassan, igen lassan csúsztatni kezdtem a hasa felé, nagyon figyelve rá, érintésemről mikor rezzen össze finoman a bőre, mikor sercen szájában a nyál, mikor szusszan, alszik-e tovább, de miközben elloptam magamnak ezt az érzetet, a leghatározottabb formában fölrémlett bennem, hogy az anyám hátrahagyott melegében fekszem itt, helyette vagyok, avagy éppen tőle loptam el, amit helyette érzek.

Mintha anyámat a számmal, apámat a kezemmel kéne megérintenem.

És a hasán ki kellett nyílnia a tenyérnek, hogy feszes domborulatára rásimuljon. Innen már egyetlen csusszantás volt csak hátra, a szemérem szőrzetében kissé felakadva, a tenyeret az ágyékre rásimítani.

A pillanatnak a legpontosabban elválaszthatón, két része volt.

Mikor egyáltalán nem részvétlenül, csaknem készségesen megmozdult a teste, fölébredt.

És mikor a test görcsös összerándulásban rántva el tőlem magát, toroka szakadtából fölordított.

Mint mikor valaki hideg varangyot lel a meleg ágyban.

Mert reggelre megérszedik, elmélyül az álom, s ha nem ebből a reggeli mélységből riasztottam volna fel, akkor bizonyára lehetősége lett volna figyelembe venni, hogy ő is ugyanannak a nevelési regénynek a hőse, melyben semmi se lehet idegen, ami emberi; ami történik, nem oly kivételes hát, hogy a legnyersebb indulatait kelljen mozgósítania, másrésről ha nem óhajtja, hogy durva ellenkezésének beláthatatlanul súlyos következménye legyen, ha tehát nem ellenhatást, hanem józanul mérlegelő nevelőként hatást akar belőlem kiváltani, akkor sokkal kíméletesebben és főleg a megfontoltság ravaszságával kell eljárnia, tudva tudván, mit egy embernek, s ne feledjük, hogy főleg egy férfinak! ilyen idős korában, immár túl a negyvenen, legalábbis sejtenie illik, hogy ugyanis egyszer az életében mindenkinek meg kell azt fognia, képzeletben vagy valóságosban, jelképesen avagy a csupasz kezével, legalább egyszer mindenkinek meg kell sértenie az apja szemérmét, tán hogy sérthetetlen maradjon? és ezt bizony mindenki megteszi, így vagy úgy, mégha a megpróbáltatástól annyi ereje nem is marad, hogy ezt akár önmagának is bevallja, a természetes önvédelem parancsa ez, no és ama bizonyos morálé, mely csupán a végletekben teszi magát foghatóvá, ám ő álomból ébredt s ugyanakkor első, ösztönös mozdulata miatt a saját természetétől láthatta elárulva magát, nem tehetett hát mást, ordított.

„Mit keresel itt, te? Mit csinálsz?”

S olyan erővel rúgott ki az ágyból, hogy a padlóra zuhantam, le a paplanukra.

„Mit csináltál? Mit csinálsz!”

Akkor még hosszú napokig a bűnözők csendje uralkodott bennem, a várakozásnak azon süketen feszült némasága, mely a következményekre, a megtorlásra várva, a tettet még visszavonhatatlanabbá s ezáltal valamelyest nagy-szerűvé és élvezetessé is teszi, mivel azonban minden ilyesmi elmaradt, hiába figyeltem őket oly feszülten, még azt sem sikerült fölfedeznem, hogy apám a történetek elmesélte volna anyámnak, miként más esetekben, mikor valamely csinytevésessel kapcsolatban mindig megpróbálták egységes viselkedési formát kialakítani, ami persze soha nem sikerülhetett oly hézagtalanul, hogy ne láthassam véleményük természetes különbségeit; most azonban a legteljesebb ártatlanságot mutatták, valóban egységesen, mintha nem tör-

tént volna semmi, mintha valóban álmodtam volna csak, álmodtam az érintést és álmodtam az ordítást, mert látványos megtorlásra várva nem vettem észre azt a következményt, mely sokkal súlyosabb volt, mint bármilyen nevelésesen komolykodó büntetés lehetett volna, – ámbár józan felnőttként kérdezve most önmagamtól, vajon milyen büntetésre számítottam én egyáltalán? nem arra-e, hogy kegyetlenül, véresen összeverjenek? mert milyen büntetést lehet kiszelni arra az esetre, ha nyilvánvalóvá válik, hogy egy fiúgyermek szerelmes lett az apjába? nem e testet és lelket felforgató, rettenetes és kielégíthetetlen szerelem-e maga a büntetés? – nem vettem ugyanis észre, talán nem is akarhattam észrevenni, talán nem is volt más választásom, mint úgy csinálni, mintha nem venném észre, hogy apám attól kezdve még tartózkodóbb lett velem s óvatosan elkerült minden olyan alkalmat, melyben közvetlen testi érintkezésbe kellett volna velem kerülnie, nem csókolta meg, egyszerűen nem ért hozzám többé, igaz, többé meg se ütött, mintha érezné, hogy az ütés is e szerelem viszonzása lenne, mondhatni megvonta tőlem magát, ezt azonban olyannyira nem tűntetően tette, tartózkodása oly tökéletesre sikerült, olyannyira nem volt benne semmi külsődleges s bizonyára valamely nagyon erős félelem tette ily finommá, hogy a valóságos következmény és a kiváltó ok között magam sem észleltem a kapcsolódást, talán ő sem, az okot pedig elfelejtettem, miként azt is, hogy láttam őket a cselédszoba ágyán Stein Máriával, talán ő is elfelejtette, csupán a megszokhatatlan eredmény fenyegetése maradt, hogy ilyen az apám, ahhoz nem elég idegen, hogy ne ingereljen és nem elég közeli ahhoz, hogy szeressen; mikor pedig kinyitotta azt az ajtót, hogy beengedjen a fürdőszobába, mosolytalan arcáról, testének tüntető csupaszságáról pontosan leolvasható volt e tartózkodás, a bizalmatlanság, bizonyos félelem és jól leplezett szemérem, s a kényszeredettség is, hogy ezt csak anyám unszolására teszi, különben egyáltalán nem lenne kedvére való, nem tartaná ily bocsánatosnak, hogy leselkedem, hallgatózok, s a mindenképpen merész családi kedélyeskedés helyett szívesebben zavarna vizsgálata az ágyamba, „na mars!” – mondaná és ezzel el lenne intézve részéről a dolog; anyámmal szemben azonban ő legalább oly védtelennek és kiszolgáltatottnak mutatkozott, mint én vele, ez elégtételnek se volt kevés, s ha adódott egyáltalán valami csekélyke remény, beférkőzni kettőjük közé, akkor ezen a résen, csakis anyám kedvét, kegyét keresve, érzékenységét szolgálva, apámhoz nem volt közvetlen utam.

„Csukd be azt az ajtót!” – mondta és megfordult, hogy visszaüljön a kádba, én azonban nem tudva elhatározni magam e belépésre, még mindig mozdulatlanul álltam ugyanott, kiszámíthatatlanul baljós ajándék volt ez, olyan öröm, amit kényszeredett s nem is annyira nekem, mint inkább anyámnak szóló hanghordozásával se tudott teljesen elrontani, hiszen győztem, győzelmet nem is remélve, testének fordulata pedig újabb élmény, megkapó villanás, amit csak addig lehetett élvezni és szenvedni, míg a vízbe vissza nem ereszkedik, ha ugyanis az imént azt állítottam, hogy szemből nézve tökéletesnek tetszett e test, arányosnak, vonzónak, szépnek, akkor azt is meg kell említeni, amiknek kimondása elé a szemérem még az eddigieknél is nagyobb akadályokat gördít, vagy tán nem is szemérem ez? hanem az a furcsa vágy, hogy szüleinket testben és lélekben a legtökéletesebb teremtményeknek láthassuk, mégha nem is azok? s a tapasztalat ezáltal kényszerít minket arra, hogy szépnek láthassuk a csúnyát avagy ha a tökéletes szépség és tökéletes arány kielégíthetetlen igényéről nem is tudunk lemondani, legalábbis elnézőek és megbocsátóak legyünk a tökéletlenségek iránt? mintegy a test for-

máiból értve meg, hogy minden tökéletesnek tetszőben is ott rejtezik a hajlam a torzra, az elferdültre, a betegre, sőt a nyomorókra és éppen ez adja meg érzelmeinek sajátos ízét? s nem csupán azért, mert a tulajdonságok teljes harmóniája nem adatik meg senkinek, hanem inkább azért, mert tökéletes és tökéletlen mindig kéz a kézben halad, elválaszthatatlanok, s ha szemet hunyva egy emberi teremtmény legsajátosabb tökéletlenségei fölött, megpróbáljuk mégis tökéletesként imádni, akkor csupán a fantáziánk játszik velünk?

Oldalról nézve ugyanis kifejezetten torznak tűnt, amit az imént tökéletesnek láttam előlről, két lapockája erősen kiállt a domborúra görbült hátból, akárha egyenesen állva is előrehajolna, s ha nem félnék a szótól, akkor azt mondanám, hogy éppen csak egy árnyalat választotta el attól, hogy púpos legyen, igen, egyszerűen púpos, amit fölöttébb taszítónak szoktunk tartani, s csupán a legteljesebb véletlen műve, hogy nem az, akárha a természet menet közben sem tudta volna eldönteni, hogy emberi ideált avagy torzképet formázzon-e belőle, így bizta sorsára, s ő fölismerve e sorsot megpróbálta ugyan az eldöntetlenség sötét cseltevését eltüntetni vagy legalábbis kiigazítani, ami azonban, hiába is minden valószínű szenvedése és szegyen- teljes túlzásokig hajtott energiája, csak részben sikerülhetett, mivel a test, a forma, keresztényi megbocsátásunkban értekezünk bármily kimerítően a szépség külsődlegességéről és a lelki adottságok primátusáról, olyan erős, hogy világrajövetelünk pillanatában már tulajdonságnak is tekinthető.

Én azonban a szerelmes ember teljes elfogultságával ezt is szerettem, egyetlen lélegzettel szívni magamba szépséget és csúnyaságot, gyengédséggig finomított megértéssel egyszerre és egyformán erőnek érezni vonzást, taszítást; tökéletlensége által volt nekem tökéletes, semmi más nem magyarázhatta jobban konok komorságát, szigorú, állandó készenlétben élő figyelmét, s a buzgalmat, amivel minden olyasmit üldözött, amit rossznak, hibásnak, bűnösnek, tehát elferdültnek és csúnyának ítélt, mint éppen e csekélyke szépséghiba, e majdnem púpocska, aminek hiányában tán közönséges szépfiú vált volna belőle, semmi más, így azonban az örökös védekezésben élő ember természetével, érzelmileg kissé rideg, érzékileg kissé hideg, minden kicsapongása ellenére az! ám nagyon okos, mintha e testi forma adottsága által visszavonulásra kényszerítve olyannyira fölerősödött volna gyengédségre vágyó, de gyengédségre képtelen figyelme, hogy semmiféle alattomosan rejtett szándék nem lenne képes megtéveszteni, s így az energia, amit e kényeszerű visszavonulásban elveszített, összefüggéseket pontosan földerítő érzékenységében és értelmében térne vissza igen erőszakosan; abban volt hát tökéletes, ahogyan képességeit és adottságait az ösztönösség végtelen nyugal- mával hagyta egymásra játszani, s csak nagyon ritkán lehetett fölfedezni benne valami őszintétlen törekvést, hogy másnak akart volna látszani, mint amilyen volt, s bár igazán keveset tudtam akkoriban arról, hogy mit csinál egy ügyész, méltóbb környezetet mégsem tudtam volna elképzelni e testnek, mint mikor sötétszürke öltönyének szigorúságába öltözött a nappal is mindig világító csillárok fényében hosszú ujjjaival összekotorta a csillogóra poli- túrozott íróasztalon szétterített aktákat, tán az öltöny szabásában volt némi csalás, az ügyesen elhelyezett válltömés csaknem teljesen eltüntetette háta gör- bületét, s aztán a széles, hosszú, márvánnyal burkolt folyosókon, ahol alig lehetett látni valakit, néha egy hivatalsegédet, amint súlyos irattartókkal siet, avagy egy kis embercsoportot valami hatalmas ajtó előtt ácsorogva, nem be- széltek, vártak, s furcsa módon mindig úgy, mintha egymáshoz se lenne sem-

mi közük, méltóságteljesen poros unalom honolt e folyosókon, ha a csendben nem koppantak éppen egyre jobban erősödő, közeledő léptek, hogy a folyosó valamely kanyarulatában föltűnjön egy megbilincselte rab két ór kíséretében és kisvártatva eltűnjenek egy ilyen hatalmas barna ajtó mögött, ő pedig tárgyalásra ment; szerettem ezt a folyosókon távolodó hátat, mert mintha ott sűrűsödne mindaz, amit ellentétben teste durva szépségével, finomnak, okosnak és előkelőnek éreztem benne s a teljesség kedvéért persze beszélni kéne még gömbölydeden izmos fenekéről, melynek gyengéd vonalában volt némi hangsúlyosan nőies, erős combjáról, a lábszár aranyló szőrzete alatt dudorosan leágazó erekről, boltozatos lábfejének törekenyen hosszú ujjairól, és mégis a háta! mert lépése puha volt, ruganyos, erővel teli, mint egy vadállaté, melynek a legtermészetesebb öröm a talpában érezni önnön testének készségesen mozgékony súlyosságát, de mintha nem a lábán, hanem a hátán hordozná azokat a szellemibb gondokat és terheket, amit elképzelésem szerint a bűn üldözése jelenthetett, a hátában, a hát görbületében lenne hát hatalma, s annyira szerettem volna hasonlítani rá, olyannyira szerettem volna magaménak tudni e hatalmat, fennsőbbiséget és erőt, nemcsak a test vonalainak, felületeinek és arányainak az ágyékhöz vezető és onnan kisugárzó szépségét, de a valamiként szellemivé váló csúnyaságot is, hogy egy időben magam is igyekeztem a hátamat szándékosan görbén tartani s úgy menni végig az iskola közel sem annyira méltóságteljes folyosóin, ahogyan a bíróságon láttam őt.

És aztán mégis beléptem a fürdőszobába, az ajtót becsuktam, ahogyan mondta.

Visszaült a kádba, s mert anyám abban a pillanatban bukkant ki nevetve a víz alól, a víz a köre loccsant.

„Aztán dobd le a pizsamádat és fürödj velünk!” – mondta oly könnyedén, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga lenne.

Mikor pedig bemásztam a kádba a felhúzott térdek közepé, s megint kicsapott a víz, úszott az egész fürdőszoba, papucsok ringatóztak a vízen, mindhárman neveltünk ezen.

S ha már e hirtelen kirobbanó nevetésnél tartunk, mely az ösztönösség élvezete által eltűntette a tartózkodás, a bizalmatlanság, a következményektől való megfontolt félelem és a tárgyatlan szorongás minden szükségszerűen gátló lepedékét, mintha azt a hártját szakította volna át, amit az imént a realitás és a nálánál erősebb belső valóság határaként jellemeztem, mintha felszabadította volna a testet saját formájának súlya, nehézkedése alól, s ezáltal azon ritka pillanat idejébe emelt, melyben közvetlenné válik az út a test realitása és a vágy valósága között, három csupas test egy kádnyi langyosodó vízben, és mégis mintha egyetlen száj nevetne, egyetlen hatalmas szájból törne elő ez a nem minden gonoszkodástól mentes nevetés, egyetlen közös szájunk van az érzet azonosságától! testem apám széttárt térdei közé szorulva, lábam anyám nyitott ölén a sampontól kissé piszkosan habzó víz alatt, mely finoman megemeli nagy melleit, mintegy lebegnek a vízen, mikor is apám meglökött, anyám visszalökött, s minden lökéstől újra kicsordult, kicsapott a kádból a víz, tulajdonképpen ezen a gyermeteg idétlenségén neveltünk, de ugyanakkor mintha ez az egyetlen közös száj magába is nyelné e csupas testeket, hogy eltüntesse, kihányja, megint eltüntesse a kéz sötét garatjában, és aztán megint kilökje magából, abban a ritmusban, ahogyan a nevetés löködik, hullámszik, fölfelé szárnyal, majd önnön fokozhatatlanságának holtpontján megakad, visszacsuklik, hogy a test még mélyebb rétegei-

ből markolva föl élvezetének rejtett és nem is sejtett kincseit, még tágabb tudóvel és még magasabbról zúdíthassa ki a megemészthetetlen örömet magából, úgy, ahogyan a kád peremén csordul át a víz, ám akkor beszélnem kell arról is, az igazság nevében és a teljesség kedvéért igyekezteteni azon látszatot, ami ez idáig keletkezhetett, miszerint egész akkori életem csupán nyúlós keservekből, szégyenteljes kegyetlenkedésekből, siralmas vereségekből, elviselhetetlen, igen, elviselhetetlen szenvedésekből állott volna, nem, beszámolóim kétségtelen egyoldalúságát ellensúlyozandó hangsúlyozom, hogy nem és nem! mert az öröm és az élvezet természetesen legalább oly jellemző része volt, a szenvedés pedig talán csak azért hogy mélyebb nyomot, mert igénybe véve a tudat képességét a gondolkodásra, a töprengéssel és rágódással megnyújtja az időt, míg az igazi öröm, mely minden tudatost megkerül, az érzékire szorítkozik, csupán annyi időt ad magának és nekünk, amíg létezik, miáltal végzetesen véletlenszerűnek és esetlegesnek tűnik, különállónak és elszakítottnak a szenvedéstől, s így a szenvedés hosszú és bonyolult történeteket hagy az emlékezésnek, míg az öröm percnyi felvillanásokat; de félre e részletek részleteiben elvesző analízissel s a részletek értelmét kereső filozófiával is! ami szükséges ugyan, ha szemügyre akarjuk venni, hogy lelkiekben milyen gazdagok vagyunk, s miért ne vennénk szemügyre élvezettel? ám éppen mert e gazdagság oly végtelen, s a végtelen a leginkább megfoghatatlan dolgok közé tartozik, analitikus ijedtségünkben hajlamosak vagyunk oknak, sérüléseink, torzulásaink, szenvedéseink, lelki betegségeink, mondjuk ki, hogy nyomorékságunk kiváltó okának tartani egészen egyszerű és végső soron természetesnek mondható történéseket, mivel éppen a történet egészét veszítettük el bizonyos önkényesen kiválasztott részletek javára a szemünk előtt, a részletek végtelen gazdagságától való rettenetünkben megálljt parancsoltunk magunknak ott, ahol még jócskán tovább lehetne menni, rettenetünk bűnbakot csinál, kis áldozati oltárokat emel, szertartásosan szűr levegőbe késeket, s így nagyobb zavart okoztunk, mintha egyáltalán nem is gondolkodtunk volna magunkról, bizony boldogok a lelki szegények! ne gondolkodjunk hát! adjuk át magunkat szabadon és minden elfogultságtól mentesen annak a kellemes érzetnek, hogy anyánk betegágya mellett ülünk a földön, fejünket úgy hajtva testét takaró hűvös selyempaplanára, hogy ajkunk a karjának csupasz bőrén pihenjen, hajunkban érezzük finom ujjait, a hajtövek kellemes borzongását, bizsergését, mert a másik kezével beletúrt zavarában, mintegy vigasztalón, kipróbálva, hogy szavainak élet tudja-e venni a mozdulattal, s bár e borzongás lassan testünk egész felületét birtokába veszi, az elhangzottakat mégse lehet ilyen egyszerűen visszavonni: bennünk is fölrémlett már a sejtés, hogy az apánk talán nem is apánk, s ha ama bizonyos két férfi között ő nem tudott dönteni, akkor e sejtés most csaknem bizonyossággá erősödhetik, erről viszont, megértjük, nem lehet többet mondani, legyünk csendben hát, s akkor pontosan érezni fogjuk, hogy mindaz, mi szavainak hatására emlékként fölillant és immár elült bennünk, bármennyire fontos, bármennyire meghatározó legyen, csupán érzelmeink és valódi érdeklődésünk háttérében áll, mert abban a térben, melyben mindezt megpróbáljuk megragadni, sajátunkként mérlegelni, melyben valódinak nevezhető történéseink zajlanak, teljesen egyedül vagyunk, ahhoz nekik nincsen és nem is lehet semmi közük.

(Befejező része következő számunkban)

HERVAY GIZELLA

Csont-király

HOLDBA HANYATLIK A NAP

*csillag-kórok üszkösödnek
holdba hanyatlik a nap
mintha mindig otthon lennék
csont-fehér a virradat*

*jön a halál behívója
kifordított zubbonyban
mintha mindig éjfél lenne
minden harang otthon van*

*jön a halott énekelve
égi bortól józanul
kifordított zubbonyában
menetel ártatlanul*

ADY INNI KÉR

*Luca napján a szék megáll
világ végállomása
Diósad babonák bölcsője
Ady árnyéka legyen áldva*

*tüzes kerekek kerekednek
szomjas a kút Zilahon
kisdiák jár a Meszesen
csend-csász kaszál az avaron*

*elbitangol a nagyharang
hangját Óbudán hallani
az emberéletnek felén
zsoltárra szomjazik Ady*

CSONT-KIRÁLY

*kisdetek küllőkerekek
ég-anya hasában
csillagkanóc füstölög
hold udvarában*

*Göncölszekér a Szamoson
Csont-király világít
a mélyben üstökös-hadsereg
nem tudni ki járt itt*

*mutatóujj a kopjafa
kiszáradt tölgy az égen
még minden megtörténhetik
fekete nap szemében*

MALOM A SZAMOSON

*a Tejúton bivalylábnymok
napraforgó-lázadás készül
a Rákóczi hegy megsüvegel
vizikerékbe törve élünk*

*fatemplom térdel feketében
kolompok kísértenek árván
Rákóczi patkóját keresi
a Szamosra hajló szivárvány*

*gyermekláncfüves Krisztusok
lángoló klottgatyában
kendertiló Mária
torog torog az árban*

MÁTYÁS LOVA

*a szobor él
az ember áll
hollólobogós
a nyár*

*a bástya áll
az ember ül
csajkában kanál
feketül*

*még hív a hó
de csontliszt szítál
hadbavonul
Mátyás király*

*serege szó
fekete nyár
patkónyomára
csontliszt szítál*

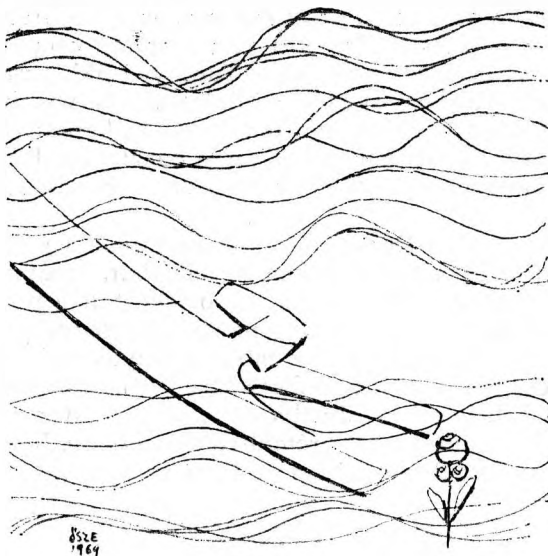
A végeken

*Az ember itt csodás, aranyló napot öröl,
de nem marad belőle más, csak szürke por,
s talán e vers az árva temetőről.*

*Egy-két mohalepett kő itt-ott még kibukkan,
s magyar nevek – de künt nem látni már sehol;
s csak idegen szót hallhatnak felülről
a gyeplő-örök is beomlott padmalyukban.*

A rosszabb változat

*Éjjel a kezemet télek kinyújtani:
nehogy véletlenül megfogja valami
– vagy Valaki. S ez a rosszabbik változat:
annak hideg keze vissza senkit sem ad.*

Hazatérés

Turányiék 1945 őszén érkeztek Budapestre Dél-Amerikából, ahol a férfi követi tisztséget töltött be. A nyilasok uralomra jutásakor megvált szolgálatától, Szálásira nem esküdött föl. Az anyagi gondoktól egyelőre mentesítette őket az após, a Huber és Tsa. gépszíjgyár társtulajdonosa, aki idejekorán Svájcba menekült, vagyonostul.

Egyelőre, hangoztatjuk, ugyanis az após belebolondult nála csaknem negyven évvel fiatalabb titkárnőjébe s a rideg özvegyiséget újabb házassággal cserélte föl. A torrschlusspánikban vergődő öregúr kézzel-lábbal kapaszkodott zsugorodó férfiasságának egyetlen megbízható kezelőjébe, a szép Brigittába. Öreg férj fiatal feleségének legfőbb gondja a jövő, erre gondolt Brigitta és oly buzgalommal építette a jövőjét, hogy Turányiékát épp a legszükösebb időben fosztotta meg az após anyagi támogatásától.

Egyelőre azonban nyugodtan meglepedhettek volna Dél-Amerika nap-sütötte tájainak bármelyikén. A döntés megszületését hosszúra nyúló viták, sőt veszekedések előzték meg. A házastársak között pattanásig feszült a viszony; Turányi Miklós hazavágyott, a felesége az emigráció mellett érvelt, igen szenvedélyesen. Egyetlen gyermeküket, az akkor tizenötödik évében járó Esztert nem vonták be a vitába; annál, hogysem választás elé állítsák, mindketten jobban szerették. A dekoratív, amellet makacs Zsófia asszony végül mégis Eszter kedvéért adta be a derekát. Attól félt, nem alaptalanul, hogy a lány inkább az apjához, mint öhozá húz, tehát maga ellen fordíthatja.

Holott Eszterben alighanem segítőtársra talált volna, a lányka ugyan Budapestben született, de az a tény, hogy magyar, az a fogalom, hogy szülőháza, az, hogy Budapest – tartalmatlan szó volt számára csupán. Magyarul csak azért tudott, hiányosan egyébiránt, mert Turányi Miklós ragaszkodott hozzá, hogy odahaza magyarul beszéljenek. A diplomata lányok francia vagy angol iskolába jártak. Eszter mindkét nyelven korához képest anyanyelvi szinten beszélt. Ha megkérdezik, semmi esetre sem a hazamenetel mellett nyilatkozik, s ez minden bizonnyal Turányi elhatározását is befolyásolta volna, hiszen imádta a lányát.

Zsófia asszony, Huber Dezső gyáros és Szentthamásy Eszter leánya tizen-nyolc éves koráig Svájcban, intézetben nevelkedett, megtanult franciául, németül, angolul, ezenkívül undorral bár, de belekóstolt a főzés rossz szagú, és a hímzés unalmas mesterségébe. Noha a nővérek vasfegyelmet tartottak, afelől, hogy a formás, apró mell a divat, az intézeti lányok valamennyien tudomást szereztek. Még nem jött el az idő, amikor Mae West aranyszőke mellével, mint egy harcokocsival belegázolt a divatba és utat tört Marilyn Monroe-nak és sorstársainak. Zsófia napról napra rémültebben észlelte, hogy a melle úgy nő, mint eső után a gomba. Semmitől sem rettent vissza, hogy dagadó kebelzetét

Szeretettel köszöntjük Kolozsvári Grandpierre Emilt 75. születésnapján.

a divat határai közé mángorolja, noha ez a legcsekélyebb mértékben sem sikerült. Tehát álcázta magát, nyakig érő blúzokat viselt, hogy ha már van, ami van, legalább ne lássák.

Édesanyja nem kevés fáradságot fordított rá, hogy leparancsolja lányáról e diakonisszai öltözékeket, de arra, hogy teniszezzék, már nem tudta rábeszélni csakúgy, mint ahogy az úszásra, evezésre sem. Ilyenformán, minthogy Zsófia nem igen mozgott, minél jobban restellte a kebleit, azok annál bujábban tenyésztek s annál több helyet követeltek maguknak a világban.

Zsófi mellszemléletében a fordulatot az első bál idézte elő. Amikor anyja fölpróbáltatta vele a báliruháját, fölváltva zokogott, toporzékolt, hisztizett, de Huberné elhatározását, hogy a lányát bálba viszi, semmi nem ingatta meg.

Szegény Zsófit attól a pillanattól kezdve, hogy a Vigadóban levetette a belépőjét, az a szörnyű érzés gyötörte, hogy anyaszült meztelenül bolyong a tömegben, ahol mindenki föl van öltözve, egyedül ő nem. Könnyen meggyőződhetett volna e benyomás hamis voltáról, ha szemügyre veszi környezetét, de a meztelenség tudata annyira lefoglalta, hogy a külvilág számára vak volt. Ahány szempár látóterébe lépett, az mind báliruhája mély kivágására szegeződött. Félteben, hogy mellei kibuggyannak börtönükből, természetellenes merevséggel tipeggett helyére, ahonnan nemsokára táncrea kérték.

Rossz érzései tánc közben valószínűtlen gyorsasággal eloszlottak, kézzől-kézre adták s ő boldogan szökkent egyik bódulatból a másik bódulatba. A szupécárdás forgatagában, szemtől szemben partnereivel, megértette, hogy a sikert hivalkodó architektúrájú kebelzetének, a bársonyos sztatika e két csodájának köszönheti. A csárdás végén pedig ráeszmélt, hogy ami miatt eddig pironkodott, arra büszkének kell lennie, hiszen a látványtól, amit a dekoltázs nyújt, a férfiak valósággal megrészegegnek, berúgnak, megszédülnek, félig-meddig megőrülnek. Ettől kezdve Zsófi nemhogy tiltakozott volna a bálozás ellen, mint eleinte, hanem többé egyetlen valamire való bált sem mulasztott el, és úgy fürdött a férfiak mámorában, mint kád pezsgőben a pucér prima-donna, akinek szépségét rajongói így ünneplik.

A két háború közötti Magyarország úrilányainak jelentős része félszü-zességi, olykor háromnegyed szüzességi gyakorlatokkal készült fel jövőendő szexuális pályafutására. Zsófi úgyszintén. A nagy bálókra a szülők elkísérték, vagy elkísértették eladólányukat, a megbízható úri családoknál rendezett összejövetelekre viszont csoportosan mentek, lányok-fiúk vegyesen. A nagyobb lakásokban mindig akadt egy-egy homályos zug, ahol a párok összebújhattak, ha máshol nem, a zongora alatt. Mert zongorát nemcsak a meggazdagodott parasztok vásároltak az első világháború után, hanem a kis- és nagypolgárok úgyszintén, akár zenekedvelők voltak, akár botfűlűek.

Az udvarlók úgy zsongtak Zsófi körül, mint a méhek, ebben persze része volt a Huber-vagyonnak, a várható hozománynak, de ami a pillanatot illeti, a vonzalom fő tárgya Zsófi nadrágyötrő kebelzete volt, amit eddig senki nem érintett, senki nem csókolt, senki nem látott, de amire mindenki vágyott. Zsófit szüzi szemérme visszatartotta attól, hogy maga adjon alkalmat partnereinek a közeledésre, de amint már említettük, alkalom mindig adódott, és ilyenkor a férfiak következetesen megpróbálták megfogni a mellét. Minél gyakrabban ismétlődtek a kísérletek, Zsófi annál gyorsabban, rövidesen a kondicionált reflex gépiességével háritotta el a közeledést.

Egy rózsadombi kaland, végleg zsákutcába dugaszolta szexuális fejlődését. Egyik este a házi bálról, ahol megismerkedtek, egy idősebb, következképp tapasztaltabb és merészebb ifjú kísérte haza. Egy utcai fa sűrű árnyékát

kihasználva, a fiatalember egy régóta begyakorolt mozdulattal Zsófi melléhez nyúlt, hogy kibuggyantsa. Zsófi fölkészült, és villámgyors mozdulattal meg-
hiúsította a támadást.

– Hova gondol? – kérdezte ugyanakkor megbotránkozva.

– Oda! – hangzott a válasz, s a fiatalember keze már ott matatott, ahol a gondolatai jártak. Meglepetésében Zsófi másodpercnyit késett az elhárítással.

Amióta nagylánnyá érett, Zsófi szüntelenül a fölépítmény védelmezésével volt elfoglalva, ezért érhetett váratlanul a földszinti támadás. E merénylet után, akár szükség volt rá, akár nem, alul-fölül egyszerre helyezkedett sündisznó-állásba. E hadmozdulatokat mind megtakaríthatta volna, ha megóvjá magát a támadásnak kedvező helyzetektől. Erre viszont nem gondolt, mert esze ágában sem volt megfosztani magát a résenlét feszültségétől – ismerjék el, kínosan pontos kifejezés – s attól a gyönyörűségtől, hogy zsinórban minden mérközésből ő kerül ki győztesen.

Ez a taktika azzal a gyászos következménnyel járt – Zsófi egyébiránt ezt sohasem tisztázta magában, következőképpen nem is sajnálkozott miatta –, hogy féltékenyen őrzött szervei nem részesülnek a fejlődés ama jótéteményében, amelynek jóvoltából egy közömbös testrészből érzékeny műszer lesz, annál kevésbé, mert ellentétben számos kortársával, ő maga sohasem buzgókodott, hogy saját kezüleg pótolja, amit a természet a férfiak kezére bízott, holott Lamarck óta tudjuk, hogy a használat teszi a szervet.

Persze a pesti bálozó fiatalok hamar észrevették, hogy Zsófi testének mely részével foglalkozik állandó jelleggel, valósággal rögeszmeszerűen, gúnyolták is emiatt, elsősorban a seggfétis hívei, persze a háta mögött, egymás között.

– Zsófinak aztán van mit aprítani a melltartóba – jegyezte meg az egyik. Egy másik így nyilatkozott:

– A Széchenyi-bálon Zsófi győzött mellhosszal.

Már jónéhány báli évadot végigtáncolt, amikor Turányi Miklós, a külügyminisztérium elegáns, karcsú, simamodorú és főleg jó származású tisztviselője kezdett udvarolni neki. A szülők nagyon pártolták a fiatalembert, ők ugyanis számon tartották, hogy lányuk már a huszonkettedik évében jár, tehát ideje, hogy bekössék a fejét, Zsófi, akit változatlanul körülrongáltak az udvarlók, nem izgatódott emiatt, föl sem merült a tudatában a vénlányság vigasztalan zsákutcája.

Zsófinak valamennyi udvarlója közül Turányi Miklós tetszett a legjobban. Talán mert se a kivágása körül nem matatott, se a szoknyája alá nem nyúlt, hanem halkán, ábrándosan udvarolt, nem utolsó sorban azért is esett rá a választása, mert csaknem egész fejjel magasabb volt nála, „gyönyörű pár” – mondta, aki együtt látta őket.

Persze a bálozó aranyifjaknak föltűnt, hogy a Miki helyett Micunak becézett Turányival Zsófi barátságosabban viselkedik, mint másokkal.

– Nézzétek csak, nézzétek a Zsófit! . . .

– Mihelyt Micut megpillantja, mindjárt barátságosan csóválja a mellét. Kórusban fölkacagtak.

Huber Zsófi melle tehát úgyszólván közszájon forgott.

Igent mondott a kezét megkérő Micunak anélkül, hogy sejtette volna, hogy e jóképű fiatalember segíti hozzá az idegeibe rögződött kívánságok kielégítéséhez. Férfjének köszönhette az életforma és a hivatás találkozását, durván: a boldogságot.

Pályája szempontjából Turányi Miklós jól választott, de ezzel éppúgy nem volt tisztában, mint Zsófi azzal, hogy a fiatalemberrel kötött házasság a

hivatása teljesítését mozdítja elő. Mindez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a népszerű Micut külügyi tisztviselőből követte léptették elő.

A harmincas évek közepe táján, amikor Turányi Miklós megkezdte közép-európai diplomáciai munkáját, a náci titkosszolgálat a következőképpen jellemezte: – „Turányi Miklós legfőbb jótulajdonsága, hogy nincsenek rossz tulajdonságai.” Ámbár gentry-családból származott, nem mulatozott, nem ivott, nem kártyázott, nem vadászott, nem lóversenyzett, nem nőtt, általában egész életvitelét csakúgy, mint a személyiségét a negatívumok határozták meg. Mindezen negatív tulajdonságok óvták meg a Turányiakat az elszegényedéstől. A meggazdagodástól ugyancsak.

Jogász korában Turányi Micu szegény egyetemi társainál sokkalta jobban, a gazdagoknál sokkalta alacsonyabb színvonalon élt, de mivel nem dúltak benne káros szenvedélyek, időnkint lépést bírt tartani a gazdagokkal, tehát ezek maguk közé tartozónak tekintették. A család ismeretségi körét Micu mintegy félálomban kiszélesítette. Amikor úgy határozott, hogy a diplomáciát választja hivatásául, egyetlen percig sem volt kétséges, hogy semmilyen akadály nem állja útját. Az öreg Turányi egy évre Glasgow-ba, majd egy évre Nancyba küldte a fiát. Nem azzal a számítással, hogy vidéken könnyebb ösztökötteseket szerezni, tehát alkalmat teremteni a nyelvtanulásra, mint a fővárosokban, hanem így kevesebbe került, mintha Londonban és Párizsban töltene egy-egy évet. Ettől kezdve nyaranta Micu fölváltva francia és angol fürdőhelyeken tökéletesíthette nyelvtudását. Utólag az is bizonyosodott, hogy Glasgow szerencsés húzás volt, ott ugyanis skót akcentussal beszélnek a nyelvet, ilyenformán angol nyelvtudása eredetinek hatott.

A vékony, karcsú, magas fiatalember külseje figyelmet és rokonszenvet keltett. Kevesen hordták oly természetes könnyedséggel a frakkot – ezt a fura ruhadarabot – mint ő, de ugyanilyen előnyösen festett szmokingban, ferencjókában, utcai öltözetben, sőt tenisz-szerelésben is. Ezen az úri sporton kívül más sportot nem űzött, már csak törékeny testi fölépítése miatt sem.

Külső jótulajdonságait mintegy aláhúzta kellemes modora, behízelgő hangja, társalgási készsége, szellemessége, s ami ritkább ebben az osztályban, történelmi műveltsége. Eleinte a hivatalos történetírókat olvasta, akik a maguk képére formálják a történelmet, de adósok maradnak a mindennapok életével. Ahhoz, hogy erről is fogalmat alkothasson, elmélyedt az emlékiratokban, meg az emlékiratok adataira támaszkodó kis történelemben.

Az elegáns Micutól mind a hozományvadászat, mind a bujaság távol állott. Miért esett hát a választása éppen erre a nagydarab, élveteg, azaz élvetegnek látszó, de mindenképpen dekoratív, amellet gazdag lányra?

Bizonyal tetemes része volt a választásban első megrázó szexuális élményének, amiben negyven év körül járó szállasadónője részesítette Nancyban. Az özvegy sajátos francia gyakorlat szerint ahhoz képest vállalt albrét vagy sem, hogy a jelentkező amellet, hogy fizetőképes, személyes szolgálatára is alkalmasnak látszott. Abban, hogy Micu a félreérthetetlen biztatások dacára sem állott kötélnek, a hazai gyakorlat akadályozta: a magyar nők többsége ugyanis idegenkedett a nála fiatalabb férfitársától, akár legális, akár illegális kapcsolatban. A kiéhezett özvegy, Micu passzív rezisztenciáján fölbőszülve egy napon a kacérkodást fölcserélte a testi kezdeményezéssel, se szó se beszéd besiklott a fiatalember ágyába. Micu pedig megtudta, mi mindent tud művelni egy asszony dús mellével, ha nem hiányzik a fantázia belőle és van vér a kebelében.

Egyhangúan unalmas ágyi emlékei szövetéből a Nancy-i kaland úgy

emelkedett ki, mint templomtorony a faluból. Noha mereven elutasított minden összehasonlítást az elszánt özvegy és menyasszonya között, Zsófi Pest-szerte csodált kebelzetének láttán e hajdani emlék foszlányai mégis meglegyintették.

Az özvegy úgyszólván elkísérte őket a szobába, ahová nászukat megejtendő vonultak vissza. Turányi háziköntösben üldögélt a kisasztal előtt, amelyen a hagyományosan érzéstelenítőnek használt üveg pezsgő hűldögélt a nikkel vödörben olvadozó jégdarabok között, így várt ifjú feleségére. Zsófi csakhamar megjelent, halványrózsaszín, elől végig nyitott pongyolája alatt fehér-selyem hálóinget viselt, amelynek a kivágását a két biológiai csoda színültig megtöltötte. Elállt a lélegzete a látványtól, olyanszerű boldogság rezgett az idegeiben, mint a siető autósnaak, aki előtt végre fölemelkedik a sorompó. Mindamellettt fékezte magát s ahelyett, hogy leszaggatta volna a selymet a lányról, mert szelid természete dacára az ösztönei erre sarkallták, higgadt, fegyelmezett mozdulatokkal kidugaszolta a pezsgősüveget, óvatosan töltött, hogy a hab ki ne szaladjon a pohárból.

Allva koccintottak.

Micu az üres poharat az asztalra tette, Zsófi ugyanúgy. Közel lépett a lányhoz, s ugyanazzal a társasági mozdulattal, mintha táncra kéré, könnyedén átölelte a derekát, gyöngéden magához húzta, a lány nem ellenkezett, akkor sem, amikor ugyancsak gyöngéden száját a szájához szorította. Zsófi nemcsak befogadta a csókot, hanem hosszan, tiszteletreméltó gyakorlottsággal viszonzta. Ittasan a csóktól, a hozzátapadó fiatal test illatától és érintésétől, Micu keze lassan kúszni kezdett a deréktól fölfelé, először a gerinc mentében a hátón, majd hirtelen átvágott a hónalj alatt s már-már a tenyerében érezte a zsákmányt, amikor fülében egy csattanást, kezefején égést érzett . . .

A kondicionált reflex, igen, a kondicionált reflex működött és Zsófi, mint életének valamennyi hasonló helyzetében, gyorsan és határozottan visszautasította a belügyeibe való beavatkozást.

– Node kedvesem – tiltakozott Turányi Micu a maga halk, tapintatos módján, s közben rá-ráfújt a kezefejére, az ütés csipett, – ne feledje el, hogy a férje vagyok.

– Nagyon megütöttem? – kérdezte Zsófi részvétellel.

– Meglehetősen . . .

– Igazán sajnálom . . . – ezt amúgy félálomban mondta, de mindjárt ezután fölcsillant a szeme:

– Tulajdonképpen . . . – kezdte nagy lendülettel. Hirtelen beharapta az alsó ajkát.

– Tulajdonképpen . . . – Micu mintegy a levegőbe dobta a szót.

Zsófi mélyen elpirult, először az arca gyulladt föl, aztán a vöröses hullám elérte a nyakát s tovább nyomult lefelé. A lány váratlanul erőt vett magán:

– Tulajdonképpen mit akart a mellemmel?

– Semmi rosszat: megcsókolni . . .

– Megcsókolni . . . ? – visszhangozta a lány értetlenül.

– Szabad? – kérdezte Micu rendkívül szelíden és udvariasan.

Beleegyezése jeléül Zsófi hátul a derekán összekulcsolta két kezét, fejét hátraszegte, szemét behunyta.

Egy-két könnyű mozdulat, s a két gyönyörű mell kibomlott Micu előtt, a bimbók, mint a kandírozott gyümölcs. Önfeledten dugta a fejét közéjük, simogatta, apró csókokkal szórta be őket. Aztán, mintha valami hideg áramlat hatolt volna a szobába, fölnegett, Zsófi kerekre nyílt, kíváncsi szemével találkozott a szeme.

– Imádlak . . . – mondta, mert még futotta a hevületéből, és szájába vette a bimbót.

– És ez jó neked? – tudakolta Zsófi tárgyilagos hangon, mintha a kofától kérdezné, mennyi egy fej saláta. (Sohasem kérdezte.)

Ez volt az a pillanat, amikor a nancéienne, az özvegy Nancy-ból, megvetően elhúzta a száját, kiment a szobából és becsapta maga után az ajtót, ilyenformán azt már nem láthatta, ami ezután történt. Turányiban egy másodpercre fölbuzdult a gentry-vér, arra gondolt, hogy a karjában viszi az ágyra Zsófit. Tartott tőle, hogy esetleg sérvet kap, így hát szelíden az ágy felé kormányozta ifjú feleségét, aki jámboran követte urát, hiszen pontosan tudta, hogy ezen az estén mi vár rá, s nem is akart kitérni az események elől, noha különösebb buzgalom nem ösztökélte.

Am mihelyt hanyatt az ágyon, férje közeledett hozzá, hol alul, hol felül helyezkedett védelmi állásba, s minthogy nagy darab nő volt, amellet természetétől fogva erélyes, Micu sehogyan sem tudott, hogy ismét képzavarral éljünk – zöldágra vergődni.

– Zsófi kérem, maga úgy viselkedik, mintha szkiffben evezne.

– Ezt hogy érti – könyökölt föl fektéből a lány.

– Evez – állapította meg kurtán Micu, s az érthetőség kedvéért, utánozta a lány védekező mozdulatait.

– Ha Horány felé tartanánk a Dunán – folytatta –, ez indokolt volna, a jelen esetben viszont . . .

– Ebben tökéletesen igaza van – ismerte el Zsófi. – Egyetlen mentségem, hogy első ízben vagyok ilyen helyzetben, és nem tudom, hogyan viselkedjek . . .

– Maradjon nyugodtan. A többit bizza rám. Higgye el, tapintattal járok el, nem hagyom szabadjára állati indulataimat.

A közlés megfelelt a valóságnak: az, ami gyönyörűségnek indult, ezen a ponton átlényegült, Micut immár egyedül a helytállás, a köteleességteljesítés érzete kormányozta cselekvésében, „amibe belekezdte fiam, azt végezd is be”, ezt az ezerszer elhangzott intést hallotta az özvegy Nancy-ból, aki – mielőtt hazatért volna távoli otthonába, – egyfelől azt állapította meg, hogy egy özvegy nem csinál tavaszt, másfelől azt, hogy a fonnyadt péniszek a frigid nők lelkén száradnak.

Híven ígéretéhez, Micu csak arra gondolt, hogy minél kevesebb kellemetlenséget okozzon ifjú asszonyának. Zsófi a törvényes látogató behatolását rekedt nyekkenéssel nyugtázta. Ezután csendben maradt, mert partnerét valami megmagyarázhatatlan nyugtalanság fogta el, zihált, mint a lázas beteg, minden porcikája külön-külön remegett. A nyugtalanító tünetek egyik percről a másikra elcsitultak, most már semmi sem feszélyezte Zsófit:

– Megtörtént? – érdeklődött nem túlságosan kíváncsin.

– Nem vette észre?

– De . . . de . . . valamit észrevettem . . . De nem tudtam, hogy ez az . . .

– Hát az volt! – zárta le az eszmecserét Micu, majd föltápáskodott az ágyról:

– Parancsol egy pohár pezsgőt?

– Pompás ötlet!

Zsófi fölült az ágyban, ahogy hátrasímitotta a haját, észrevette, hogy a két melle még mindig kívül van a hálóingon, visszakanalazta őket a helyükre.

Kacéran mosolyogva koccintotta poharát Micu poharához:

– Egészségére, kedvesem.

Zárójelben hadd jegyezzük meg, hogy szívós kitartással, kellő ügyszere-

tettel Micu a maga javára fordíthatta volna az eseményeket, ha nem szokott volna hozzá – csakúgy, mint ifjú hitvese –, hogy mindent készen kap, következőképpen semmiért nem kell megdolgoznia.

Zsófia asszony viszonylag hosszú ideig várt a gyermekáldásra. Mikor megszülte Esztert – a férje ragaszkodott hozzá, hogy Budapesten szüljön – kitünt, hogy a királynői kebelzet a csecsemőt éppúgy éhen hagyja, mint a férjet, és később, már Dél-Amerikában azt a három-négy szeretőt, akiknél vigasztalást keresett.

Dehát akkor mire való ez a pompázatos fölszerelés? – kérdezhetne volna magától Zsófia asszony. Egyfelől azért nem kérdezte, mert az efféle kíváncsiság távol állt a természetétől, másfelől nyilván azért, mert élete továbbra is a melle körül forgott csakúgy, mint süldőlány korában, persze változott előjellel. Most nem szégyenlette, mint a svájci intézetben, hanem büszke volt rá, s a maga módján használta is.

Hol, és miképpen?

Micu követi kinevezésével megkezdődött a követségi fogadások végtelen sora, nemzeti ünnep a románoknál májusban, az olaszoknál júniusban, a franciáknál júliusban, Szent István-napi fogadás a magyaroknál augusztusban, sovány ízelítő az alkalmakból, amelyek módot adtak a fél világ diplomatáinak, hogy elvonuljanak a hamarosan nemzetközi hírnévre emelkedett kebelzet előtt, ha nem is csorgó nyállal, csámcsogva, mindenesetre meggyorsult szívveréssel, elfülő lélegzettel, bőséges altesti vértolulással.

Zsófia asszony tehát ott folytatta, ahol fiatalsága legvirágzóbb szakában abbahagyta, részegen lubickolt a maga keltette mámorban s az a benyomása támadt, hogy az egész világ az ő melle körül szédeleg.

Ebben – vagyis a magamutogatásnak e sajátságos formájában – találta meg Zsófia asszony az élet értelmét, szépségét, tartalmát, izgalmát. A hódolat elkábitotta, elzsongította, táplálta önértékelését, királynőnek, cárnénak, császárnénak érezte magát. Az ölekezéseknek elfojtott undorral szolgáltatva ki magát. A divat iránti érdeklődése szorosan összefüggött exhibicionizmusával, elsősorban természetesen a deklarációk érdekelték, olykor hetekig tanácskozott a divatszalon vezetőjével, hogy kiállítási tárgyait lehetőleg minden ruhájában más formában, más szögben helyezze közszemlére. Lányához fűződő érzéseit úgy határozhatjuk meg legszerencsésebben, ha azt mondjuk, mindent elkövetett, hogy a lányka el ne távolodjon tőle, hogy fenntartsa ragaszkodását.

Amikor – vitában a férjével – az emigrálás mellett érvelt, a magamutogatás lehetőségét védte, nem tudat alatt, hiszen tudata se felül, se alul nem volt, a vészjelet az ösztönei adták meg. „Látnoki” jóslásainak gyökerei ilyen bonyolultan összetett talajból szívták táplálékukat.

Turányi fő érve a vitában az volt, hogy mivel az ország történelme fordulópontjára érkezett „neki ott a helye”, odahaza „rá szükség van”.

– Miért volna magának ott a helye? – kérdezte Zsófia asszony, nem éppen hízogó hangnemben, majd hozzáfűzte, s ekkor már csurom megvetés volt a kérdés:

– Ugyan miért lenne szükség magára?

– Ugyan miért? – visszhangozta önmagát és két kezét fölöttébb beszédesen a térdére ejtette.

– Ha nem érti, nem érti. Ezt nem lehet megmagyarázni.

– A maga érvelése, Miklós kérem, hegyeket képes megdönteni.

Miután látta, hogy ezegyszer nem boldogul, nem bírja akarátát ráerőszakolni a férjére, egyelőre abbahagyta az ostromot, de csak azért, hogy az

előkészületek közben újra kezdje. Ellenérvése úgyszólván napról napra erősödött s ha olykor elcsitult, az utazás során jelentkező nehézségek újra és újra lánggá izzították a hamu alatt a parazsat. Annál hevesebben, mert csak Eszter távollétében zúdíthatta érveit és szemrehányásait férje nyakába, azaz valószínűleg érlelte az indulatait és leste a pillanatot a rajtaütésre.

Bécsbe eljutni is iszonyú nehéz volt, s úgy látszott, hogy onnan még bajosabb lesz tovább menni. Turányi mindent megmozgatott, amit egy diplomata megmozgatni képes és mintegy kétheti dühítő veszteglés után, egy havas, téli napon végre beülhettek a Budapestre tartó vonatba.

– Ennek nem lesz jó vége – káromta Zsófia asszony, ahányszor csak alkalmat nyílott rá.

A vonat olyan lassan mászott bele a havas tájba, mint egy szélütött csiga. Turányi azon igyekezett, hogy valamilyen módon beoltsa a magyarság tudatával elkozmopolitásodott leányát. A gyökerekről beszélt, a hajszálgyökereknek arról az áttekinthetetlenül sűrű hálózatáról, ami meghatározza az egyén egész érzés- és gondolatvilágát, aminek nedvei benne áramlanak vérkeringésünkben...

– A haza, amit a szülőhely határoz meg, leginkább a lakáshoz hasonlít, amiben lakunk, vagy még pontosabban ugyanazt a szerepet tölti be, mint a placenta a gyermek fejlődésében.

– Mais vous êtes fou, Nicolas! – robbant ki az összegyűlt türelmetlenség az anyából. – Vous parlez des secrets biologiques à une fille de quinze ans. Réfléchissez donc ce que vous répondez, si elle commence à vous poser des questions!

– Maman, je ne poserai pas de questions parce que je n’y comprends rien.

Turányi zavarba jött; a felesége franciául figyelmeztette, hogy olyasmiről beszél, amiről egy kislánynak nem illik hallani, mire megszólal a kislány ugyancsak franciául, hogy szerencsére nem ért a hallottakból semmit. Valójában azért ragadtatta el ennyire magát, mert a feleségét szerette volna meggyőzni. Reménytelen föladat. Beletörődően legyintett, néhány perc múlva letépette a fáradság, hisz ő loholt hatóságtól hatóságig. Nyugtalan álmából csak Hegyeshalmon riadt föl.

Alaposan megvárakoztatták őket, az útlelvizsgálatot, minden kötelező műveletet rosszmódonú fickók végeztek, nemcsak rendetlenül, hanem idegtépő lassúsággal.

Egy darabig félig-meddig üresen döcögött a szerelvény, de amint eltávolodott a határtól, úgy növekedett az utasok száma. Mosonmagyaróvárnál egy MÁV tisztviselő felesége szállt föl két gyerekével, egy álmos kisfiúval és egy túlságosan élénk kislánnyal, aki oda se bagózott anyja szakadatlanul rázúduló intéseire, hanem hol az ablakhoz szaladt, hol az ajtót tolta el, hol az ülésre mászott. Az anya nem győzött szabadkozni:

– Nem bírok ezzel a szaros kölyökkel – fordult Zsófia asszony felé – az apja mindent ráhagy.

Turányiné olyan ábrázattal ült a helyén, mint egy megsértett királynő.

– Mi az, hogy szaros? – érdeklődött Eszter szikrázó kíváncsisággal.

A két szülő ijedten összenézett. A mávos asszony meghökkenően meredt a kislányra, majd a szülőkre. Zsófia asszony közönyös vállrándítással rázta le magáról a felelősséget.

– Kakis – rebegte Turányi követ úr.

Mivel őt magát sem elégítette ki a magyarázat, lánya francia tudásában bízva hozzáfűzte:

– A kifejezést par extension kell érteni.

A Keleti pályaudvaron újabb vámvizsgálat következett, ezt már szakemberek végezték, gyorsan, gyakorlottan, sőt, valamelyest udvariasan.

– Taxiba ülünk és . . . – mondta volna Turányi, de amint kiléptek az érkezési oldalra, az eléje táruló, a megbolygatott hangyabolyra emlékeztető színes nyüzsgés beléfojtotta a szót. Az élet lehelete, nem is a lehelete, hanem a lihegése, a zihálása csapott az arcába, olyan intenzív életé, amilyennek a mását a keleti bazárokból látta csak. Úgy látszott, a háború szörnyűségei életet csiholtak ebbe a hajdan oly tunya, szürke, álmos városba.

Taxinak nyoma sem látszott, hozzájuk furakodott viszont egy targoncás ember és följánlotta, hogy a csomagjaikat a targoncáján föltojja a Rózsadombra.

– Hogy képzeled . . . ? – háritotta el Zsófia asszony a tolakodót. Végül, hogy taxi utóbb sem futott be, nagynehezen ráfanyalodott erre a szerföltre „proli” megoldásra. Turányi gyalog kísérte a targoncát.

A közúti közlekedés már megindult, így hát Zsófia asszony kézenfogta Esztert és beprézelte saját kebelzetes személyével együtt a villamosba. Pestről a ponton-hídon át keltek át Budára, a Margit körutat a Viziváros síkatorain át közelítették meg. Eddig is számos nyomát látták a háború pusztításainak, de a látvány, ami a Mechwarth-térről eléjük tárult, minden képzeletet fölülmúlt. Döbbsen bámultak a rommá lőtt házakra, amelyeknek kitiport belőlük ruhásszekrények, zongorák, ágyak, fürdőkádak, szőnyegek, konyhabútorok csurogtak a legfelső emeletről lakásról-lakásra egész a pincéig, mint valami csödbement háztartási végkiárusítás maradáka. Lent nyüzsgött a tömeg, minden kapualjban, beszögellésben árultak valamit, a lángostól a szemfedőig minden elképzelhető, ki pénzért, ki cserében, s miközben mindenki azon igyekezett, hogy a másikat túlkiabálja, egyik sem gondolt arra, hogy a romok bizonytalan egyensúlya bármely pillanatban megbomolhat, fejükre zúdulhat a törmelékek lavinája, hogy mindannyiukat, akik túléltek a borzalmakat, örökre betemesse.

– Itt születtem? – kérdezte Eszter elsorult hangon.

Nem várta meg anyja válaszát, hisztérikusan tört ki belőle a tiltakozás:

– Nem akarok itt születni!

Zsófia asszony döbbsen fordult kislánya felé, akinek vonásait eltorzította a kétségbeesés. Az a görcs, ami idáig fogva tartotta, föloldódott benne, Eszter tiltakozásától megerősödött, formát öltött a saját tiltakozása. Most, hogy lányát maga mellett érezte, benyomásai mintegy automatikusan összegeződtek, olyanformán, mint a fenegyereké, aki azt hitte, övé a világ, mindent megengedhet magának, és csak akkor ébred valóságos helyzetére, amikor a börtön kapuját bezárták, a kulcs csikorgása még a fülében recseg, de hasztalan rázza, a súlyos ajtó meg sem rezdül.

– Gyere, szívecském, gyere – fakadt ki belőle a gyöngédség –, gyere te szerencsétlen gyermek. Ha tudnád, mennyire sajnállak.

Puhán szoritotta meg a kesztyűs kis kezét. Néhány lépés után ismét a saját sorsa érzékenyítette el, sehogyan sem akart belenyugodni a változtathatatlan ténybe, hogy ezért az alvilági romvárosért áldozta föl Dél-Amerika kék egét, langyos tengervizét, a fogadásokat, a színekben, örömben, vidámságban tobzódó karneválokat, a jólétet, a szépséget . . .

Miközben fölfelé tartottak a Rózsadombon, az elmulasztott alkalmak

kísértették. Lázas agya sorra fölidézte azokat a mozzanatokot, amelyeknek mélyebb jelentését csak most ismerte föl, most értette meg a hógöröngyös úton; ha enged a török konzulnak, annak idején, a brazil kávékereskedőnek, az argentin állattenyésztőnek, a perui sajtóattasénak, ha hajlik a szavukra, ha összeköti sorsát az ő sorsukkal, akkor most nem kocogna itt gyalog, hanem sofőr vinné oda, ahova parancsolja. Ha akkor úgy, ha ekkor így, ha nem ezt mondom, hanem azt, ha nem így teszek, hanem amúgy... Szédelegve csapongott az elszalasztott lehetőségek között, mint a szobába tévedt fecske, aki annyiszor hullik vissza szárnyaszegetten, ahányszor a szabadulás vágyától hajtva nekirepül az ablaküvegnek.

– És mindezt amiatt a konok pojáca miatt! – fakadt ki belőle a keserűség!

– Milyen pojácáról beszélsz?

– Kiről, ha nem az apádról! – Az utolsó pillanatban fékezte meg a nyelvét.

Gondolatai az előbbi csapásról másokra váltottak át, visszafordult az időben, a bajok gyökeréhez s azon fantáziált, mi lett volna, ha annak idején nem Turányi Micuhoz megy... Rajta állt, hogy mást válasszon, hiszen dúskált a kérésekben. Anyja, apja intette, hogy ettől meg amattól a kéréstől óvakodjék, mert hozományvadász. Na és ha hozományvadász! – Az efféle anyagiasságok berek józanok, hideg ésszel mérlegelik az esélyeket... Ahhoz, hogy valaki az érzéseit alárendelje az érdekeinek, ésszerű kell, az ilyen embernek nincsenek „hajszálgökörei”, döntéseiket nem befolyásolják érzelmek, fantazmagóriák... Szilárdan állnak a földön és gondoskodnak a hozzátartozóikról, a helyett, hogy eszelős kalandokba sodorják.

– Hova megyünk?

– Meddig megyünk még? – nyafogta az egyre türelmetlenebb Eszter, a nyomasztó látvány erősen megviselte, továbbá az is, hogy anyja szüntelenül változtatta a menet ütemét, aszerint, hogy éppen milyen indulat fűtötte.

– Katalin nénédhez! Mindjárt megérkezünk, addig bírd ki siránkozás nélkül.

Azaz a háború vége felé megözegegyült másik Huber-lányhoz, Zsófia asszony nénjéhez, aki két kamasz fiával és házvezetónőjével, Milikével a Vérhalom-tér környékén lakott, saját ötszobás villájában. Lánya kérdése tudatosította Zsófia asszonyban, hogy a bizonytalanságnak vágtak neki, mert igaz ugyan, hogy a férje Bécsből különböző módokon megpróbálta értesíteni Katalin néni jövetelükről, de választ nem kaptak, s könnyen meglehet, hogy Katalin néni villáját vele együtt szétrombolta valami kóbor bomba s ők fedél nélkül maradnak a kegyetlen télen.

Egy hozományvadász nem bizza a családját ilyen könnyelműen a véletlenre.

Fantáziája nekilódult, fáradhatatlanul pergette a „volnákat”, mint egy betonkeverő.

– A kémény füstöl – állapította meg, mihelyt a házat megpillantotta.

Néhány perc tanácstalanság, izgalom s a Huber lányok könnyek között összeölelkeztek, összecsókolódtak. A két unokaöccs, Zsolti és Bobi, húzódozva adta át magát a másik földtekéről idecsöppent nagynéni ölésének s kíváncsin vette szemügyre unokahúgukat, Esztert.

Katinka néni mind testi fölépítését, mind természetére nézve elütött Zsófitól, mintha nem ugyanabban a fészekben kelt volna ki. Inas, alacsony természetű, mozgékony, gyorseszű, tevékeny asszonyka volt, a fürgeségében, akár-

csak az arckifejezésében volt valami, ami a rágcshalókra emlékeztetett, egyik udvarlója azzal bókolt neki, hogy úgy mosolyog, mint egy mókus.

Körülbelül egy óra múlva bedöcögött a targoncás ember, egy lépéssel mögötte kimerülten dülöngve Turányi követ úr. Húga megdöbbenésére Katalin néni egy asztalhoz ültette sógorát és a csomagszállítót, planta teával vendégelte meg mindkettőjüket.

– Új idők, új szokások – magyarázta.

Turányi másnap nyakába vette a várost, mindenekelőtt a külügybe látogatott el, ahol barátokkal találkozott. Nemcsak szívesen fogadták, de nemsokára elintézték, hogy újra a minisztérium kebelében működhessen. A legsürgősebb föladata a küszöbön álló békekötés előkészítése volt. Még meg sem melegedett a feneke az íróasztala mellett, a kisgazdapárt képviselője megkörményezte: – „köztünk a helyed”. Idegen, sőt megdöbbenő volt a gondolat, hogy bármilyen pártnak a tagja legyen, de végül engedett a nyomásnak és belépett a kisgazda pártba.

Megérkezésük napján, lánya és felesége társaságában Turányi elsétált hajdani pasaréti lakásuk előtt. A házat a háború megkímélte, a kisgazda párt gondoskodott a jogtalanul beköltözöttek elhelyezéséről, Turányiék pedig visszakapták a lakást, persze iszonyatos állapotban. Sok mindennek lába kelt, de a bútorok egy részét, sőt néhány szőnyeget is megtaláltak a pincében. Aznap, hogy szívós erőfeszítés árán úgy-ahogy lakhatóvá varázsolták a lakást, Turányi ünnepélyesen kijelentette:

– Életünk visszatért megszokott medrébe.

Ez nem mást jelentett, mint hogy pontosan öt órakor a család asztalhoz ült teázni. Ehhez a szokásához Turányi a legmostohább körülmények között is ragaszkodott.

A felesége élete ugyancsak visszazökkent megszokott medrébe, Zsófia asszony dekoltázsa ugyan sokkal csekélyebb szenzációt keltett, mint néhány évvel azelőtt, de semmiképpen nem sikkadt el észrevétlenül. Őmaga pontosabban észlelte a különbséget, hiszen – hogy a látvány ne veszítsen vonzó erejéből – maga dúcolta gondosan alá a két biológiai csodát.

CZIGÁNY GYÖRGY

Négy korál

(Weöres Sándornak)

*Mielőtt hallanám, elnémul.
Mielőtt felhő: hó, mely rég hull.
Mielőtt lehetne: nem-lét.
Feledés, mielőtt emlék.
Hű hozzád, mintha volnál.
A semmibe karoltál.*

*

*Egyetlen ez, mindig velem röpül.
Enyém egészen, mindenkor enyém
az utolsó előtti pillanat.
Egyke, önös lét. Meg nem osztható.
Adnám, hiába: legyűr birtokom.
Enyém, s erősebb nála életem.*

S mitől megfosztanak: kié halálom?

*

*Ellobbanni kész a gyertyám.
Kötéltánc – láng – a lét alsó
pincéinek huzatjában.
Falon nyüzsgő bölcs árnyaim! –
nem légiriadó üzte
föld alá a tudat fényét.
Működik még kémiája,
nézi ami láthatatlan,
filmjébe ég a veszendő,
a holtakat feltámasztja.
A homályban arca van még –
mosolyával kit vigasztal?*

*

*Szerelmem föld ölése.
Ez a föld falja apámat.
Kisfiam kizöldelő föld.
Lányom termékeny föld tánca.
Anyám földre hevert álm.*

*Erejére, fájdalmára –
magamat e földre bízom.
Föld-méhéből kiszakadjam:
szülje meg a föld halálom.*

Vidék

*Zöldellő falak, rések, mozdulatlan hullám
és tenger csenddel elborított meztelenség.
A gerincoszlop kedves kukoricaszárként
áll, köréje gyűrűző zöldek hatalmában.
Hiába nyújtja föl kezét, az ujjhegyek se
látszanak ki, hiába ring lábujjhegyen.
A talp alatt elporló göröngyök vidéke
tengertfenék: csak föld a lehetetlen medre.
Hús vásznaként ruhamód lebben, bólogat,
susog s hallgatva áll a levél-boltozat:
templom is, melyben a bordák közti harangszó
kezd ünnepet, s a testbezárt heves ütések
gyöngysor-hangörvényeiből kikandikál a
cséplőgép zümmögése: bődülő tehén is,
a mindentéle béke, minden távoli,
„szerencséd, hogy öreganyádnak szólitottál”
mese. Szakállas fonadék s a tengeri
levele-éle, pajkos kezet mimelő
hatalom penge érintése kényszerít
kuporodni roskasztó öröm rohamában
míg gerinced az íj és kiszakadni kész
a test – lehessen nyíl – repül akárhová.
Az árnyékánál könnyebb test körül az űr
csíkokra szabdalt napsütése: hű közöny.
Senki. Majdnem mosoly a pusztulás nyugalma.*

Bakony

Emlékek és találkozások

IV.

Némi szorongás fog el, mielőtt leereszkedem Kislőd, Városlőd, Szentgál völgyeibe. Beláthatatlan feladat előtt állok, ha írni akarok róluk. Hátha még hozzá veszem Herendet is! Ismerős községnevek ezek országszerte, a történelemből éppúgy, mint mostani életünkről. Lőd-Leveld, Ordolewld (Erdőleveld), minori Laveuld: mind onnét származik, hogy e falvakat a középkorban királyi erdőőrök lakták, vagyis olyanok, akiknek lövöldözés volt a foglalkozásuk. Ez a nyelvészek többségének véleménye, ahogy ma már a soproni Lővereket is ekkép származtatják, sőt a magyar eredet tudatában Lővéreknek írják. Valamikor Borsodpusztán, nem messze Kislődtől egy kanász azt mondta nékem, hogy mindkét lődiek királyi vadászok voltak Mátyás korában, úgy, mint a szentgáliak, csakhogy míg ezek a nemes urak haszonvadat szállítottak az udvarnak, addig a lődi szolganép dolga az volt, hogy pusztítsák az ordasokat, a rökákat, a vércsét. Szóval farkaslövők voltak a városlődiek is, a kislődiek is, sőt a szegényebbje még nem is lövöldözött, hanem vermet ásott a rusnya féregnek. Mert ha olyan híres erdőőrök voltak, akkor mért kopaszok most itt oly nagy területen a dombok? Farkaslövők voltak, abban jó munkát is végeztek. Azon túl pedig felhajtották a vadat az uraknak, az volt a dolguk.

Valami nézeteltérése lehetett ennek a kanásznak a lődiekkel, vagy hogy szíve-származása szerint a szentgáliakhoz húzott. Mert nem a régi királyok erdőőrei felelősek a tar hegyhátakért, legfeljebb a két Lőd kései telepesei, az üveguták, vashámorok szorgos mesterei, németek és csehek, mert azok aztán rengeteg fát elfüstöltek, annyit, hogy égnek állt a haja tőle a veszprémi püspöknek. El is oltatta a tüzeiket, ha kicsit későn is.

Gyönyörű erdőség lehetett e tájon, az bizonyos, nem lett volna másképp királyok, nagy urak kedves vadászterülete. Nem itt telepedtek volna meg a szentgáli vadászok. Sem a Karthauziak Nagy Lajos király idejében, hisz tudnivaló, hogy a barátok szerfölött kedvelték a kies vidéket, ezek a némák meg különösen is, társalognának legalább a szép természettel. Szétszórt házikók fölé bizonyára árnyas fák borultak. Paradicsomvölgynek hívják ma is hatalmas kiterjedésű kolostoruk helyét. Csakis a vadregényes tájat keresték ők, ahogy annak idején alapító szentjük, Bruno meglelte azt a franciaországi Grenoble havas hegyei között.

Szigorú fogadalmaik voltak a karthauziaknak, némaságuk mellett meztelen testükön daróc ruhát kellett viselniök, sőt szent Bruno és társai szegénységi fogadalmat is tettek. A leveldi barátok minden bizonnyal hallgatók voltak s viselték is a darócot bőrükön, szegénységükről viszont nem voltak híresek, hanem éppen ellenkezőleg. Nemcsak a két Leveld földesurai lettek; három vármegyére terjedtek tekintélyes birtokaik.

Ami hírük maradt századok múltán legendákban, az sem némaságukról szól, hanem gazdagságukról. Gyümölcsfáik háromszor annyi termést hoztak, mint másoké, tyúkjaik kétszer akkorát tojtak. Virágaik illatától a kerítéson kívül is elbódultak az asszonyok. Mert sok történet kerengett a Bakonyban minden rendbéli barátokról. A kolduló ferencesek ügyes csínytevéséről, hogy jobban teljék a zsákjuk, de hősiességükről is, merthogy harcoltak a magyar szabadságért. A pálosok menedéket nyújtottak az üldözöttnek. De rémtörténeteket mesélnek máig is a vörös barátokról, akik pedig nem lehetnek mások, mint a johanniták. Az irodalom nem tud e lovagi rend bakonyi kolostorairól. Hogyan, hogy mégis mesél róluk a nép, sőt tudni vélik a helyet, hol kicsapongó életüket élték.

Ahol valamely régi vár romjai maradtak, ott a hagyomány szerint mindenütt megjelent Mátyás, az igazságos. Ennek fele sem igaz, ám az tény, hogy a leveldi karthauziaknál vendégségben volt a nagy király, Beatrixszal együtt. E látogatásnak kézzel fogható nyoma van. Esztergomban őriznek egy ősnymtatványt, Raynerius de Pisis művét, melyet ajándékol vitt a királyi házaspár a Paradicsomvölgybe. Elképzelem a tudós barátok örömét e drága újdonság fölött. Méltó helyre esett, oda, ahol megszületett a számunkra olyan fontos Érdy kódex. Ilyen könyvet tapogatta bizonyára megszólal a néma.

Nem egészen fél évszázad után egy másik király, a szegény, a szorongatott I. Ferdinánd nem ajándékot visz, hanem pénzért fordul a gazdag barátokhoz, hogy segítsék a török elleni harcban. 1800 forintokat kér, de a takarékos prior csak 500-at ad, azt is kölcsönbe csupán, alaposan körülírt megszorításokkal. Fukarságukon nem is lett áldás, mert amint Veszprém elesett, feldúlták, kirabolták, felégették paradicsomukat Allah katonái. Földönfutók lettek a leveldi karthauziak. Szorgos munkájuk, okos gazdálkodásuk emlékét romok is alig-alig őrzik.

Birtokaikat megkapta Bornemissza Pál veszprémi püspök. Ráfért volna, ha használni is tudta volna igazában az elkövetkező borzalmas időkben, mert elődje, a hírhedt kyresi Kechety Márton, az a bővérű élvhajhász igazán csak csödbe vitte a gazdag püspökséget.

1865-ben Kislőd akkori plébánosa, Gulden István, kiadós dolgozatot írt egyháza történetéről az esztergomi Magyar Sion című folyóiratban.

Nem könnyű olvasmány, mert akkor már csak németül prédikálhatott Kislőd szószerén a jó pap. Németül is gondolkodott, bár magyarul írta dolgozatát. Mondatainak újra meg újra neki kell rugaszkodnom; megkeresem az állítmányt, és hozzá idomítom magyar észjárás szerint a szórendet. De érdemes, mert fogalmazásában mégis gyakorta fellelhetek valami archaikus szépséget; és az eklézsia története, a templomok, a javadalmak, a püspök-látogatások, kegyúri jótétemények ismertetése mellett sokat megtudok belőle a falu népmozgalmáról, a lakosság sorsáról, továbbá statisztikai adatokat kapok. Fényes Elektől sem kívánhatnék többet. E nagy statisztikustól Gulden plébános úr mégis eltér abban, hogy jókedvvel hivatkozik a néphagyományra. Eszerint pedig a barátok elfutása után egy Vida Ferenc nevű református magyar alapította volna Kislődöt. Elveszett egy szép csikója, bánatosan indult megkeresésére, áttévedt a halastavak mocsaras bozótján, úgy lelte meg csikájának farkasrágta csontjait. Jószága így vészelt el, de megtalálta és megkívánta ezt a szép hajlatot. Elsőnek telepedett ott meg, azután követték más magyarok, akik a zavaros török világban eretnekekké váltak, méltatlanul a rommá lett kolostor emlékéhez. Bizonyos, hogy nem így volt, mert a kisebbik Leveld századokkal előbbi okiratokban említetik, sőt a közép-

korban már város jelleggel bírt. Teljes pusztulása utáni újraeledése pedig csak a betelepült németajkúak emlékezetében esik legendás messzeségbe. Viszont németországi utaimon, ha valamirevaló faluban a messze múlttól érdeklődtem, minduntalan találkoztam hasonló legendákkal. Valaki követett egy szép vadat, és pompás tájra jutott, ott falut alapított, várat építtetett, vagy templomot, de legalább feszületet állíttatott ahol megbotlott lova, mégsem törte nyakát. Ám az ilyenek rendszerint hercegek voltak, esetleg zarándokok. De hogy a kálvinista Vida? Különös mese a messziről jött kislődiek ajkán.

Annyi bizonyos, hogy a törökök eltakarodása után, hogyan-hogyansem magyarokkal kelt életre Kislőd, szinte csak úgy magától, hacsak a Batthyániak, Zichyek nem egyengették útjukat, akik a zavaros időkben egyszer csak beültek Kislőd birtokába, ha egyszer a távol lévő püspökök nem figyeltek oda. Sőt ezek a magyarok azon kívül, hogy protestánsok voltak, jórészt még nemes emberek is. Akkor is, ha nemességük nem volt nagyon régi keletű. A tizenhetedik században sokaknak lett valami módon hirtelen nemessége. Bár az igazság kedvéért – Gulden szerint – akadt ott még Balassa is, a régi hírneves családból, valami karthauzi banderiális ivadék lehetett. Ez viszont legalább megmaradt katolikusnak és ott is maradt a betelepedett németek között szegényen, holott „a Balassa család kebeléből ápolt kiházítások folytán a Rózsás, Vörös, Kerkápolyi protestáns ágak nem csekély birtokrészekhez jutottak”. Nem is az volt a baj, mire a püspökség visszaperelte kislődi jogait, mintha nem lettek volna ott lelkek, hanem hogy azok kálvinista magyarok voltak, hozzá még kiváltságaikat daráló nemesek többnyire.

Vérzett is a szíve e veszendő lelkekért az ezerhétszázas évek elején veszprémi püspökséget nyert Heidenreichsteini gróf Volkra IX. Jánosnak, nem is annyira a kárhozatuk miatt, hanem avégből: „honnán szerzend ilyenképpen elegendő munkást az úr szőlőjébe.” Ezekkel a rónára való kötekedő magyarokkal semmire sem megy. Keménykötésű utóda, a híres Biró Márton azonban nem a vérző szíve miatt kesergett, hanem cselekedett. Hamarosan megtisztította Kislődöt a jobbágyi köteletségeik ellen fészkelődő eretnekektől. Az egyszerű parasztokkal nem volt nehéz dolga a nagyhatalmú püspökfőispánnak, ám a nemesek kiebrudalása nem ment olyan könnyen. Kénytelen volt jónéhánynak csereföldet ajánlani. Igaz, hogy sovány, kavicsos földterület volt az, amit ajánlott Dörgicse alatt, vékony is volt rajta a termőréteg, átvághatták egyből, ha nagyot csaptak rá a bujtó kapával. Az, hogy közvetlen a Balaton partján feküdt, nem jelentett többet a kislődi nemeseknek abban az időben, mint hogy közel esett a kacsausztató. A karthauziaknak remek halastavaik voltak, ahogy megleljük más bakonyi kolostorok romjai közelében is az ásott tavak nyomait, de Balatonudvardi telepesei, főképp nemesek, nem tartották magukhoz méltó foglalkozásnak a halászatot, különösen nem, hogy abból pénzt csináljanak. Holott ez a tevékenység nem volt idegen az apostoloktól sem. Mert végül is fejet hajtottak a kislődiek a püspök akarata előtt, jól tudván, hogy hiábavalóság pereskedni ily hatalmas úrral, kinek keze a megyei fórumokon túl elér a nádorispánhoz, az országbíróhoz, sőt annál messzebbre, őfelségéhez, a királyasszony személyéhez. Ha évtizedekig tart is a per, csak a fiskálisok gazdagodnak rajta.

Fejet hajtottak hát a kislődi magyarok, pedig olyan családok is voltak közöttük, melyek később minisztert adtak az országnak. Sőt a Kozmák még két író is: Bárd Miklóst és Kozma Andort, de írónak tekinthető a miniszter Kerkápolyi Károly is és nagy tudós. Világtörténetet, metafizikát írt, nem

akármilyen egyházalkotmányi és publicisztikai dolgozatokat. Vajon elég lett volna-e leveldi Kozma Miklós rendkívüli mozgékonyasága, ügyessége, Kerkápolyi Károly jogtudománya akkor, harcban a veszprémi püspökkel? Magyar sors, hogy nem. Emberi sors, hogy kettőjük közül a nagyobb arányú egyéniség, Kerkápolyi Károly alaposan elveszítette magát a gyakorlati politika útvesztőjében. Nevéhez fűződik, mint pénzügyminiszteréhez, a száz évvel ezelőtti rossz emlékű 150 millió forintos uzsorakölcsön kibocsátása. Sándor bátyám, a rigmusok megtartója, míg élt őrizte a róla szóló, de hozzá méltatlan pímasz kortesverset:

„Kergepali, Kergepali,
de nem vagy már a tavalyi.
Mióta spenótot ettél,
a hazádhoz hűtlen lettél.”

A spenót szó minden bizonnyal finánc-foglalkozásra utal és az osztrák formaruhára. Jó magyar volt addig, amilyenek általában a Kerkápolyiak.

Biró Márton püspök is az volt, ha élete munkásságát egyben tekintem, csakhát itt Kislődön, e szívéhez nőtt szép tájon dühös, gyors és alapos munkát végzett a pápistaságot semmiért elfogadni nem akaró engedetlenek között. Hamarosan útilaput kötött az utolsó kálvinista lelkipásztor talpára is, véle már sokkal könnyebben elbánhatott, mint a rokonságban összefűződött nemes gazdákkal, hisz nem messze volt még a kurucság emléke s veszedelmes lehetett a tűzfészekbe kapirgálni.

Nem véletlen, hogy a mainzi érsektől kért jobbágyokat az ott, úgy látszik, fölöslen volt Leibservitútból. Azok a Rajna vidékiek nem járatlanok a bortermelésben, jók az erdei munkában is. A veszprémi püspökség pedig gazdag volt szőlő és erdő területben.

Frigyes János Károly mainzi érsek, kancellár és választó fejedelem hajlott is a munkáskézben szegény magyar püspök-testvéreinek kérésére, feloldozta fölösszámú jobbágyait testi kötöttségükből, és megengedte nekik, hogy Magyarországra költözzenek. „A bevándoroltaknak hivatásukhoz képest egyik főfoglalkozásuk volt az erdők irtogatása, nem kimélték fáradságukat, csakhogy szántóföldet alkossanak, melyek után levonva az urasági kötelemeket, táplálkozhassanak. Azért a maiglan fennmaradt dülői elnevezések mindannyi fanemekből álló erdőterületeket jelzők”. (Gulden)

Hát így kopszodtak meg a lódi dombok-völgyek. Így szedhetett egyre több adót Biró Márton őexcellenciája, az apostoli ihlettségű és Isten dicsőségének előmozdításában fáradhatatlan főpap. A magyarok prédikátorukat vesztvén összehúzódtak egy utcácskában, majd vagy alkalmazkodtak új polgártársaikhoz és a földesúri alárendeltséghez s az egyedül igaz egyház kebelére simultak, vagy elköltöztek más meggondolásból. A Vida család legalábbis egyik része odasimult engedelmesen. Úgyannyira, hogy anyanyelvét is elvesztette. Eötvös Károly, kinek nagyon fáj a szíve minden kálvinistaért s minden jogát vesztett nemesért, istenitéletnek tekintti a Vidák sorsát. Svábbá lettek, pápistákká lettek, sőt milyen nagy átok!: még a faszénégetést, a talicskacsinálást is meg kellett tanulniok. Amde a németek mégiscsak meghálálták engedékenységüket, mert, mint említettem, regéjükben azt a bizonyos Vida Ferencet tették meg szeretett falujuk, új hazájuk: Kislőd alapítójának.

A messze idegenből jött új kislődiek szorgos munkáján viszont volt isten-áldás, gyarapodtak, szaporodtak. A kegyelem közvetítői, a veszprémi püspökök is szívükön viselték sorsukat. Első miséikre még csak a kálvinisták munkátlan maradt harangjával kondítottak, de hamarosan lett plébániájuk, előbb szerényebb templomuk, majd hatalmas és szép építmény, felszerelve minden szükséges kegytárggyal, hozzáillő javadalommal. Az 1860-as években Kislődnek már 1522 katolikus lakója van, 3 protestáns és 29 zsidó. Valamennyien német nyelvűek. Az egyháztörténet-író Gulden plébános ugyan-ebben az időben 25 féle ipari foglalkozást sorol fel, melyet összesen nyolcvannégy személy üz Kislődön. Az a huszonöt féle felőle majdnem minden iparnemet, amilyen csak létezett a megyében a takácstól a lapátfaragóig. Az akkori kislődieknek nem kellett semmiféle szolgáltatásért kilépniük a faluból. Lopva jegyzem meg csak, nehogy felháborodjanak a mai helybeliek, ha valami ilyesmiben hiányt szenvednek.

Valamikor a húszas évek végén jártam először Kislődön. A várpalotai sógoromnak volt egy Puch motorkerékpárja, az hozott a hátsó ülésen. Márkó környékén megpihentünk egy árnyas fa alatt, mert engem akkor már ugyancsak megrázott a döcögős út. Elért ott bennünket ugyancsak motorbiciklivel egy pepita lengyel nadrágos úr. Valami szerszámot kért a sógoromtól, adott is néki, és míg ott szerelt, elmondta úti célját: valakitől azt hallotta, Városlődön, vagy Kislődön, vagy ha nem, hát valamely másik ottani községben van egy ember, aki taplósapkát készít. Néki az olasz fronton gránátszilánk érte a koponyáját, azóta minden sapka, kalap nehéz a fejének, hát most taplóst keres. Így jutottunk vele együtt Kislődre. Nagy munkaidőben történt ez, egy lélek nem volt az utcákon. Várakoztunk egy darabig a legszélesebb utcán. Egy üres stráfkocsi zörgött el mellettünk, nehéz muraközi lovakkal, nem kiáltottunk rá, lehetett az vidéki is. Később egy szekér ereszkedett le a lejtőn, zöld takarmánnyal volt megrakva, azon hasmánt feküdt egy szőke suhanc, hasa alatt ostor. Ránk sem nézett, sem a teheneire, nekünk meg a hajunk az égnek állt, mert szegény tehének szarvukon tartották már az igát, úgy fékeztek. Zaklatottságunkban el is felejtettük megszólítani, amúgy sem volt elképzelhető, hogy libegő tögyű igavonói képesek lettek volna megállni a templomdombig. Követtük csak tekintetünkkel a völgyig, hol az állatok meglassudtak. Aztán megint senki. Tudtuk, ilyenkor a kocsmá is zárva van, ha van. Addig kóborogtunk, míg eljutottunk a cigánytelepig. Ott aztán volt élet. A géperező jármű akkor még nem volt olyan sűrű jelenség, a félmeztelen cigánygyerekek azonnal körülfogtak bennünket. De szépszál legények, leányok is, ha sürgető munkaidő volt, ha nem. Egy asszony az eresz alatt szoptatott, egy másik a síró-rívó leánya fejét mosta, átkozódott hozzá. Sörkét lelt talán a gyenge hajszálaikon.

Megkérdeztük nagy reménytelenül a körbenállókat, hogy hallottak-e valaha taplófejfödőről. Öten is szaladtak egyszerre a legszélső viskóhoz. Kézen vezettek onnét egy természetes középkorú cigányembert. Karján hatalmas fejsze lógott, az a szerszám végképp nem taplós mesterségre vallott. Tiszteletudóan köszönt. Lengyel nadrágos ismerősünk, akit véltem legalább ispán-
nak, a fejsze araszos élet mustrálgatva előadta, mi járatban vagyunk.

- Jó helyen járnak - mondta a cigány.
- Tehát elvezetne bennünket ahhoz a mesterhez?
- Hü, az aztán messze lakik.
- Nem ebben a faluban?
- De nem ám! Ámbár, ha a nagyságos úrnak kell taplókalap, akkor

lesz taplókalap mához két hétre. Ha tetszik, cserfalevéllal, akár, még makkal is. Csak a méret kell, semmi más.

Útitársunk megmondta, hányas kalapot visel, de a cigánynak az nem volt elég. Kilökött egy gyereket a csomóból.

– Ergye madzagért!

Fordult is a gyerek sebesen, kezében tartott egy vastag kócmadzagot. Azzal a cigány körülkerítette megfelelő helyen a páciens fejét mondván, nem mindegy, hol méretez az ember, egyik fej itt vastagabb, a másik amott. Csomót kötött a spárgára gondosan és zsebre dugta. A megrendelő is a zsebébe nyúlt, hogy valami előleget adjon, de a cigány azt szélesre tárt tenyerével elhárította.

– Hátha aztán nem jövök el érte?

– Nem úgy ismerem én a nagyságos urat. Mind a ketten becsületes emberek vagyunk.

– Valami történhet is velem addig.

– A Jézus vigyázzon az úrra a motorjával. Ha meg a nyakát törí időközben, majd megveszik a vásáron.

Bennem akkortájt éledt valami szociográfikus hajlam, amúgy is kezdett ez a levegőben lógni. Megkérdeztem: maguk gazdái itt a lakosok, vagy cselédemberek?

– Ki gazda, ki meg dolgozik a pispek jármában.

Nem is maradt volna meg ilyen élénken az emlékezetemben ez az eset, ha e szokatlan kifejezést nem hallom: *jármában*.

Sosem tudtuk meg, hozzájutott-e taplósapkához a hadisérült idegen úr. Am ötven évvel később Gulden tiszteletes dolgozatában viszontláttam azt az emlékezetes szót. Egy mondatban, mely amúgyis szépségesen jellemzi hiveinek akkori tevékenységét.

„A telkes gazdák néhányai fuvarosok, a kik különösen a veszprémi lisztkereskedő izraelitáknak *járma alatt* szeretnek éldelni; s a veszprémi Séd vizén megőrlött szép lisztet hetenként Sümegre, Türijére, Zalaegerszegre, Jánosházára szállítják; respektálva a schábetzot, s nem egyszer háttérbe ejtve a vasárnapot.”

Ekkor megnyugodtam, hogy a cigány szólásában nem volt sem lekicsinylés a cselédember iránt, sem lázadás a pispekség ellen. Mert, ha azok a jó telkes gazdák szerettek, mint fuvarosok az izraeliták járma alatt éldelni ügyannyira, hogy háttérbe ejtve a vasárnapot a schábetzot respektálták, akkor az nem iga volt a nyakukon, nem is kényszer, hanem dolgoztak tisztességes fizetésért szabad akaratukból. A járom itt egyszerűen szolgálatot jelent. Ha más senki, hát megőrizték a cigányok a kifejezés ebbéli tartalmát. Ami pedig azt is bizonyítja, hogy a kislódi cigányok ott élnek helyben legalább Gulden tiszteletes kora óta, de minden bizonnyal azóta is, mióta újra kezdődött az élet a törökvilág romhalmazán. Sőt még az sem kizárt, hogy a nagyfejű ember ősei takaros és alkalmas taplóból készült pilisfedőt közvetítettek a karthauzi barátok feje bubjára.

Másodízben akkor jártam Kislődön, amikor a nyolcas utat építették. Őszi sár volt, a faluban pedig nagy élet. Tört bazaltkavicsot szállítottak lovaskocsin, ökrös és tehenes szekéren, valószínűleg vagonokból, mert bazaltbányát nem ismerek Kislőd környékén. Akkor ezt cselekedték, mert ebből lett némi pénz a gazdasági válság legmélyén, amikor terményeikért alig kaptak valamit. A nép szánt-vet, tehenet ellet, disznót makkoltat, hajlékot épít magának, munkálkodik a barátok kertjében, talicskát készít, taplót gyűjt tűz-

szerszámnak, vagy süvegnek, birkát nyír, vásznat fehérít, meszet éget, vasat olvaszt, patkót kovácsol, akár itt lették a honfoglaló magyarok, akár belőlük származott, akár Svábföldről jött, vagy a Kárpátok erdeiből ereszkedett alá. A történelem pedig viharzik felette, annyi köze sincs hozzá, mint a villámok, mint a jégeső eredetéhez. Mégis: akárkié törvény szerint a föld, valóságban az övé öröktől fogva, mint a fáké a hegyek belseje, a füvéké a lapály, a nádé a berek. A fát kiirthatják, a fűvet lekaszálják, a nádat levágják, s mind újra sarjad. A maga helyén, a saját földjén. Ha majd a fák elsárgulnak valamely gyilkos vegyülettől, a füvek elhervadnak, elhalnak mérgezett vizektől, a nádkak, amikor történelem már nem lesz többé, a megfogyatkozott nép még tengődik, és élete együtt múlik el a Földön keletkezett étellel. Mert makacsabb és szívósabb minden más élőlénynél.

Legutóbb néhány hete jártam Kislődön. Szigligetről indultam akkor és velem volt egyik irodalmi folyóiratunk főszerkesztője, meg egy erdélyi költő. A templom előtt parkoltunk. Hazánkban rendszerint ott a falu közepe. Szemben a templomkapuval, kerítés mögött óvodásokat tornásztatott egy vékony-szál fiatalember, míg figyeltük bajlódását, annyit elért, hogy féltérdre ereszkedtek, de hogy a másik lábukat hátra kimerevítsék, az egyelőre nem ment, szépszóval sem, gyengéd beavatkozással sem. Nem és nem. Ügyetlenség lett volna, vagy tudatos ellenállás? Inkább ez utóbbit gyanítottam huncutkás arcukról ítélve. Még amelyikén igazítani akart, az sem vette kellő komolysággal feladatát, inkább kacarászott, mintha csiklandoznák.

– Milyen katonák lesztek! – szólt oda egy fehérköpenyes fiatalasszony. Kezében jókora alumínium vödör, nyilván leves volt benne.

A csöppségek ettől sem rettentek meg. Rendíthetetlenek voltak, ősemberék.

A templom felé fordultunk. Annyit tudtam róla, hogy Bajzáth püspök építtette a XVIII. század utolsó negyedében. Jó nagy templom, lehettek akkor talán nyolcszázan a kislődi hívek, tágasan elfértek benne a vasárnapi misére összegyűltek. Szűken az egész falu lakossága, csecsemőkkel, betegekkel együtt. De található a Bakonyban jóval kisebb településen is ennél nagyobb templom, nem egy. Többnyire azok, amelyek a katolikus élet megújhodása idején keletkeztek. Az egyház erejének, hatalmának jelképéül talán versenyre keltek egymással a kegyurak, a veszprémi püspök, a győri, sőt az egri érsek is később; Eszterházyak, Zichyek. Vagy oly sok veszély emléképp élt még a szívekben a félelem s szerény erődítménynek érződött az istenháza? Arról tudok, hogy betyárok elől bemenekült a templomba a nép, sőt elébb úri betyárok rajtaütésekor is, toborzók, adószedők, portyázó törökök elől is.

Maradtak régről olyan templomok e tájon, melyeket erős kőfal vesz körül, sőt egyiken lőrések helye is fellelhető. Igen, sajátja a magyar falvaknak, hogy körülfogták a templomot az omladékony, könnyen lánggra lobbanó szalmatető házak, húzódtak alája, mint kotlós alá a csirkék.

Akárhogy is történt, a veszprémi püspökség feltámadása után sok szép és nagy templom épült az egész Dunántúlt átfogó, széles területén. Azután, ahogy sokkal szerényebb lehetőségüktől tellett, követték e példát a szétszórt protestáns gyülekezetek.

Azt is olvastam valahol a kislődi templomról, hogy a reformátusok temetőjére épült. Jelképe ez a végső győzelemnek. Ki gondol már rá, hogy ott cretnekek csontjain miséznek?

Próbaképp megnyomtuk a kilincset, kitérült a nehéz kapu. Szépek ezek

a mi nagy, világos falusi templomaink. Fehér falaikat nem fedik fölösen képek, nincsenek zsúfolásig tömve szobrokkal, relikviákkal, nem zárják ki a fényt túlfestett ablaktáblák. A szomszédos országokéihoz képest ezek puritánabbak, ha katolikusok is. Nézzen szembe nappali fényben az ember istenével, akármekkora is bűnei . . . Egy remekbe készült barokk szószék; vagy száz évvel fiatalabb, márványból faragott Szentháromság-csoport, és keresztelőkút, Szent József képe a főoltáron, felette a boltozaton a szent család menekülése. Egy-két kép még az oldalfalakon, alig más. Kerekített karzatán olajszínűre festett öreg orgona, mentes minden hivalkodó aranyozástól.

Egy dolog meglepő mégis ebben a templomban. A két oldalfalon fejmagasságban kisméretű modern festmények tiszteletreméltó szándékkal a környező bányavidéket idézik. Efféle törekvés fellelhető a világ minden részében, és természetes is. Nem vagyok szaktudós a képzőművészetben, csak mint egyszerű szemlélőt hoznak zavarba az új festmények. Nem volt nagy mester a veszprémi Kollibachi, az oltárkép festője, de jó kismester volt, korához méltóan finom, aprólékos munkával alkotta művét. Az egyszerű szemlélőnek az az érzése, a modern festő feladata jóval könnyebb, kevesebb fáradsággal alkot, sokkal több lehetősége van az elnagyolásra, sőt mintha nem is lenne szüksége olyan szakmai felkészültségre, mesterségbeli tudásra, mint a barokk alkotónak. E különbséget csak a rendkívüli ihletettség pótolhatja, csak a lenyűgöző egyéniség. Nagy mester legyen az, aki elfeledteti velünk a stílustörést, ami szükségszerűen, könnyebben megfér az utcán, de nehezen egy templom belsejében. Nem zavar a copfstílusú keresztelőkút, pedig nem is kimagaslóan egyedi darab, csupán tisztes, szorgos mestermunka.

Kilépve a templomkapun elszéledtünk, hadd nézelődjék mindenki a saját kedve szerint. Egy ideig az autóbuszállomáson ácsorogtam. Műszakváltás ideje lehetett az ajkai üzemekben, vagy a bányákban, mert egymás után érkeztek buszok. Kerestem valami rokonvonásokat a fel- és leszállók arcán, tudván, hogy a Rajna-vidékről ideszármazottak bizonyos elzártságban élnek ebben a hajlatban. Nem találtam ilyen feltűnőt. Olyanok voltak az emberek öltözetükben is, mint amilyenek angyalföldi lakásom előtt a négyes busz megállójánál. Volt, akit gyerekek vártak, volt, akik kísérték. Egy idős asszony messziről kiáltott a fia után: „Ne feledkezz meg a koszorúról, mert megint elkésünk!” Halottak napja nem volt még annyira közel, de virágot hordoztak ide-oda. Krizantén illatot éreztem. Az utóbbi időben egyre növekszik halottak napja körül a virágtömeg, a városokban tébolyult magasságba szökik a virág ára. Szép ebben, hogy nem szűnik, sőt mintha egyre növekednék a családi összetartás, ragaszkodás az ősök emlékéhez. Hisz tudvalévő, milyen fontos alaptétele ez minden társadalmi rendszer felépülésének, de magába foglalja e jelenség az egyre sűrűsödő és egyre gazdagodó ünneplési szokásokat, mondhatnám növekvő kedvet, ha nem éppen halottak napjáról volna szó. Sokat ünneplünk kicsiben és nagyban, versenyre kelő bőségben.

A kis bakonyi temetők, a beton és műkö síremlékekkel zsúfoltak, virághalmazzá változnak mindenszentek napján. Este kigyúlnak a gyertyák, egy-egy síron, van úgy, negyven-ötven, négyszögben a betonkeret mentén. Ez évben láttam először akkumulátorral működő fehér karácsonyfa gyertyasort egy síron. Ne adj isten, hogy jövőre követőkre találjon ez az elmés megoldás. Az elégő, elfogyó gyertya valóságos áldozat, ősrégi kultusz emléke; a villanyégő nyegle szükségmegoldás, kötelezettség olcsó letudása, bárhogy tündöklök is. És, jajj, nem kell annyi gyertya, csak néhány, amennyit őrző

szeretettel megvédhetünk tenyerünkkel a széltől. „Egy a nagyapának, mert mindig szép mesét mondott, egy a nagymamának, mert jó bablevest főzött.” Régen hallottam ezt egy szegény asszonytól, kit körülvettek ködmönös gyerekek. Akkor éppen fagyos szél fújt a holtak estéjén. És emlékszem a régi temetőkre, melyek sokkal tágasabbnak tünnek a kis sírhalmokkal, fakeresztekkel, melyeket, volt úgy újra faragtak, ha az emlékezet tovább tartott, mint a tölgyfa. Elszórtan, a módosabb elhunytak fejénél nyulánk sírkövek rózsaszín bakonyi márványból. Most sok-sok műkö és beton egymás hegyén-hátán, nagy egyhangúságban, a megrendelésekkel agyonterhelt síremlék gyártó képessége és ízlése szerint. Van ebben valami hátborzongató. Találkoztam erdei telepeken jól kiszáradt tölgyfa rönkökkel, lehetne belőlük szép síremléket faragni. A mai kitűnő pácokkal kezelve eltartanának ezek is addig, míg szükségszerűen tovább nem lép a temető s elfogynak a kegyelet tartók is. Megállnának akár száz évig. Ha márványt már nem bányásznak Szücsön. A sírhalmokat pedig őriznék kedves kúszó növények a szétomlástól. Azok lennének az igazi szép sírok a bakonyi temetőkben.

Visszatekintettem a lejtős útról, mert Kislődön minden utca lejtős; az óvodások még mindig nem nyújtották hátra kiváncsian szerint a bal lábukat.

Szembe találtam magam az Ajkai Termelőszövetkezet kislődi üzemegységével, betértem oda. A szerény irodában fiatal szakember jegyeztetett kisméretű papírlapra. Az ilyen irodák gyakorta üresek, akik az íróasztalokat használják, rendszerint úton vannak a határban, erre is bizonyára várakozott az udvaron a hátaslova. Ha nem, hát a kutyája, trabantja, vagy kerékpárja. Két kiszállás között is barátságosan fogadott. Nem riportot akartam vele készíteni, csak elbeszélgettünk, miután tudattam vele, mi járatban vagyok. Nem tereltem a szót termelési eredményeikre, Kislődön jártomnak nem ez volt a célja, inkább az emberekről szerettem volna megtudni egyet-mást. Hamar kisült, hogy munkaerő gondjuk van bőséggel. Ajka nagyon közel van üzemeivel, bányáival, különös, hogy a több faluból összeépült Ajka városában inkább akadnak még, akik kötődnek a mezőgazdasági munkához, mint például Kislődön. Az öregedő téesz-tagok családja az ipartelep felé tekint. A kereset pedig nem rossz a szövetkezetben, nem kisebb, ha mindent össze-számolunk, az ipari munkásokénál. Az ajkai szövetkezet nyilván megtanulta azt is, hogy ellássa dolgozóit a test és lélek igényei szerint egészségi és kulturális létesítményekkel.

Nemcsak Ajka környékén, másutt is ipartelepek mellett a munkafegyvelem lazább a termelőszövetkezetekben. Mintha azt mondanák magukban: örüljete, hogy én még mindig a földet túrom, és ganézik az állatok alól. Ami az iparban meg nem bocsátható bűn, a termelőszövetkezetben ma is elég gyakori, hogy nem jelennek meg az emberek a kijelölt munkahelyen, vagy az oda induló járműveknél. A kislődi családok között nincs is tán olyan, melynek minden tagja a mezőgazdaságban dolgozik. Innen is, onnan is szép pénz kerül a házhoz.

Vajon tudnak-e vele élni? Úgy tetszik, igazában nem. Mert nem alakult ki a tehetőségükhöz méltó tartalmasabb életforma a félig peremterületi, félig falusi körülmények között. A hagyományok szétfoszlanak, ami új, annak csak külsőségei érintik őket. Pápának, Győrnek vannak polgári-iparosi, kis-iparosi hagyományai. Ismerjük a régi Pest körüli városok munkáséletének tartalmát. Ajka maga is minden hagyományok híján, még csak keresi önmagát, amennyiben keresi egyáltalán, mert tudom róla azt is, hogy elég nagy benne a magányosság-érzet. A fiatalságot összehozza a messzehangzó gép-

zene, a zabolátlan, ritmusos testmozgás, és önmaguktól elmenekítő zsúfoltság. Sokkal nehezebben fér hozzájuk a művelődésügy helyi hivatásosainak igyekezete. Rendszerint csak nehezen összeválogatott kis csoportokkal jutnak érintkezésbe. Mit visznek házasságukba a diszkók elragadottjai? Milyen tartalommal képesek kitölteni a családalapítással járó nélkülözések éveit? A szerény élet örömeire mintha nem lenne többé recept. Marad az idegtépő hajsza, ha nem is a meggazdagodásért, csak a megkapaszkodásért, aztán, ha lehet, a jó módért. A sikertelenséget pedig követi a házasság összeomlása. Mert elfeledtük már, hogy földi javakkal is csak az élhet embermódra, aki szükség esetén tud szépen szegényen élni. Olyan teljes emberöltő pedig talán nem is volt soha, melyben egyszer nem állt volna az ajtó küszöbén a szegénység. És hányszor belépett!

Megtudtam a termelőszövetkezeti irodában, hogy fontos üzemáguk a szarvasmarha-tenyésztés. Valahol kicsit fent még nyári szálláson vannak magyar tarkával keresztezett holstein-frizek. Odakint próbáltam tájékozódni, vajon merre is eshetik az a szállás. Gyalog azért elég messze van, azt meg nem ajánlják, hogy kocsival induljak el. Jöttem volna lóháton? Azt is megtudtam, hogy egyetlen ember vesződik ott az állatokkal, mert a másíknak beteg a felesége. Jó lett volna azzal az egyetlen emberrel beszélgetni a nyári szálláson, de a napok októberben már rövidülnek. Ballagtam vissza a templom elé, ahogy útitársaimmal megbeszéltük a találkozót.

Az óvodások szembe jöttek velem ugyanannak az asszonynak a kíséretében, aki a leveses bödönt vitte.

– Nem tudtátok kinyújtani a bal lábatokat – mondtam nekik.

– Én igen, csak a Laci nem. Én is! Én is tudtam.

Előlép a Laci, féltérdre ereszkedik, hátra rúgja a bal lábát, egyenesre, mint a parancsolat. Mert egyszerre kedve támad hozzá.

A kocsinál ott várakozott már főszerkesztő barátom. A székelyföldi költő is loholt lefelé a vendéglőből, ugyanazon a meredeken, amelyen egykor azok az igavonók tartották szarvukon a zöldtakarmánnyal megrakott szekér súlyát. Ugyanúgy fékezett is az út alján. Nyilván egy kis lökést kapott oda-fenn valamitől. Félreértés ne essék: nem valakitől. Ő is igyekezett a helyismereti tapasztalatszerzésben. Nem érkezett konklúzió nélkül.

– Régi igazság, hogy egy nép civilizáltságát a klozettjén lehet lemérni. Ez a helyiség abban a csehóban olyan, mint a patyolat.

Tisztelet érte a kislődieknek.

(Folytatjuk)

Jó lenne holnap

*Mint ha kétfelől szél kísérne.
Nagy ablakok. Fügöny fehérje.*

*Mézgás törzsű meggyfák vacognak.
Édes világ, jó lenne holnap –*

*Jó lenne holnap. Mai házam
sáros követ már fölsikáltam,*

*kezem túlzásait fölírják
tört cserepekre lejtős utcák.*

*Jobbra nézek vagy balra nézek:
java-zöld fogy és java-élet,*

*felhőző lányhaj, szelíd ólom
s halászó szemek a tolyókon.*

*Egy égboltnyi madár rikoltoz
e seprő fényből kiforrt korhoz.*

*Dunányi hal tátogja: szép kor
s hegedűm is rá bugyborékol.*

*Világ! Világ! – Leveles számon
számárka hangon ordikálom.*

*Milyen folyó? Milyen madárhad
tart bennem veszni – óceánnak?*

*Míg a tavaszt piacra hordják:
jó lenne holnap – ugye ország*

*s Európa – ide születtem
gyöngült vállal, vállatlan ingben*

*se jobbra, se balra nem nézve – –
mint ha fegyveres szél kísérne.*

Hét őszi mondat

*Hajszálon múltunk. Nyers vizek.
Ősz van. Este. Szuronyvilágos.
Romlott bálványok. Beton Húsvét-sziget
körül elsötétítő kezem szálldos.*

Az angyalokról

*Az angyalokról ne beszélj. Angyalok nincsenek,
mert gonoszak és éhesek,
hűvös, gombszemű ragadozómadarak
barna és veres tollcsuhában. A havak
hajuk korpájaként hullanak, s mire a tél mindent bebürkol,
fehérizzásig hevül a vidék a súlytól,
s felcsap háztetőig a füst, a láng:
e sok nyelvű, kesernyés, fordított havazás.
Ha özönlének az angyalok, hangzanak
varjú-kerengésű károgó szavak,
jöttüket kísérő iniciálás ének
rengetegje mögött toporgó, bizánci szegények,
a devlás lány tűzben fürdési arca fél egét,
korommá rémül, a másíknak kezét
csontszinre süti a bamba munka sistergő ólma,
hogy üvöltene az eltűnt csillagokba – hát szólja
a költő: Angyalokról ne beszélj. Angyalok nincsenek.
Se a lélek, se a test feltámadásában nem hiszek.*

Exitus

*Ahogy felhasad az ég, a kidőlő fénytől
az árnyékod kibomlik, mint a szövőszékről
leesett szőnyeg, s barna-kék-veresen kiterül
mögötted, hosszan, puhán. A perzsa mintából fölmerül
– mintha vizen járnál! – szálvékony tested,
máris süllyedsz, az idő hullámai átcsapnak feletted,
s a tiből a te örök kisebbségbe szorul,
az 1 embrióvá hajlik, az ékezet kiszabadul
a gravitáció kötelékéből: s az i pontja
felpirosuló jelet üt homlokodba.*

JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

JOSIP VIDMAR NJEGOŠ-DÍJA

Szeptember első heteiben a jugoszláv sajtó figyelmének a középpontjában Josip Vidmar és műve állt – immár a Njegos-díj koszorújával. A nagy crnogorai költő nevét viselő díj egyike a legrangosabbaknak Jugoszláviában. Minden harmadik évben osztják ki – most hetedik alkalommal a modern szlovén kultúra nagy alakja érdemelt a díjra az 1979-ben megjelent Arcélek (Obrazi) című kötetéért.

Ahogy a megjelent ismertetésekből és a közölt szemelvényekből kiszűrhetjük, Vidmar műve az emlékirat egy sajátos formája. Esszéisztikus visszaemlékezéseknek is nevezhetnénk, hiszen huszonöt ember arcélét rajzolja meg. S milyen huszonöt egyéniséget! Az elmúlt száz esztendő szlovén kultúrájának a nagyjai, jelentős egyéniségei néznek az olvasóra a könyv fejezeteiből Ivan Cankartól Edvard Kardeljig. Nem a tanulmányíró hideg tárgyilagosságával szemléli őket, hanem a személyes ismeretség, a barátság vagy a viták gyújtotta megvilágításban, egy olyan személytelen személyességgel, ami a közlés tárgyilagosságának a benyomását váltja ki még akkor is, ha tudjuk, hogy az író tollát magánélmények és magánvélemények vezetik, s hogy mindenütt ott van a maga élete, hiszen szemünk elé rajzolódik még a maga gyermekkorának képe is. A könyv egyik hőse például testvére, Milan Vidmar, a neves sakkmeister. Ha magyar analógiáját keressük az ő személyes esszéinek, talán Illés Endre portréinál állapodhatunk meg mindenekelőtt.

Érdemesnek látszik elidőzni életrajzi adatainál is. 1895-ben született Ljubljánában. Egyetemi tanulmányait Prágában kezdte a Technikai Főiskolán, majd az I. világháború után (a háborúban orosz frontra került) Bécsben, Prágában, Krakkóban, Bonnban és Párizsban tanult, de időzött Zágrábban is, végül Ljubljánában diplomált a Bölcsészeti Karon harmincnégy éves korában. Ekkor már jelentős irodalmi múltja van. Az 1920-as években folyóiratokat alapít és szerkeszt, köztük a *Három hatyú* című avantgarde folyóiratot is 1922-ben. Megjelent már első könyve is, *A szlovéniség kulturális problémája* című, 1932-ben. Az 1930-as években a Szlovén Nemzeti Színház dramaturgja. Szlovénia német megszállásának idején a legaktívabb „írastudók” egyike hazájában: 1941-ben már a Szlovén Felszabadítási Front elnöke, aki azonban partizánként Molière-dramát fordít. Háború utáni tisztségeit nehéz is lenne felsorolni: Szlovénia legmegbecsültebb egyéniségei között van.

„Nekünk, szlovéneknek, Fran Levstik után nem volt esztétánk és kritikusunk, aki oly termékenyen és oly hosszú időn át tevékenykedett volna irodalmunkban és színházi életünkben, mint Josip Vidmar . . .” – így kezdi a Njegos-díj odaítélése kapcsán a belgrádi *Borba* (Harc) lapjain köszöntőjét Franc Zadavec, Josip Vidmar monográfusa, de ezt aényt hangsúlyozza mindenki, aki méltatja munkásságát. Zadavec kétségtelenül a legjobb értője, s az ő véleménye szerint Vidmar esztétikai nézeteinek középpontjában az a felismerés áll, hogy a művészet a priori természet, illetve az individuális alkotói erő kifejezése, függetlenül a társadalomtól és az időtől, amelyek a művész szabadságát relativizálják. Ezért Vidmar „csak azt ismeri el művészetnek, amit az egyéniség szabad alkotóereje teremtett önnön élettapasztalatai alapján”. A leginkább figyelemre méltó azonban Vidmar „morális kritériuma”, amikor epikus és drámai művek hőseinek jelleméről van szó. Azok szerinte az igazán nagy karakterek, akiknek a „Légy hű önmagadhoz!” a jelszavuk. Ez csíholja a drámai összeütközések szikráit regényben, drámában egyaránt.

Egy erkölcs-központú szemléletről van tehát szó Josip Vidmar esetében, és Zadra-

vec nem mulasztja el azt is hangsúlyozni, hogy maga Vidmar is ennek szellemében viselkedett, amikor polémikus csatáit vívta az alkotói szabadság kérdésében a „dogmatikus katolikusokkal, a zsdanovistákkal, az abszurdum és a nihilizmus szószólóival és azokkal, akik az irodalmat elszemélyteleníteni akarták”. Vidmar gondolkodásának „archimédészi pontját” pedig így adja Zdravec: „Csupán a szabadon valló egyéniség képes nagy műveket alkotni, és csak a szabad nép alakíthatja minden korlátozás nélkül kultúráját – egyik is, másik is fontos tényezője a teljesebb ember és emberiség felé való haladásnak.” Tudnunk kell azt is a fenti meghatározással kapcsolatban, hogy Vidmar 1945 után azt vallotta, hogy a „művészet az a szellemi erő, ami segíti az embert, hogy ember legyen”.

BLAZSO KONESZKI ARANYKOSZORÚJA

A „Sztrugai Költészeti Esték” elnevezésű nagy nemzetközi rendezvény aranykoszorúját az idei jubiláris esztendőben Blazso Koneszki macedón költő kapta. Az elmúlt húsz esztendőben számos nagy költőt tiszteltek meg ezzel az aranykoszorúval – Robert Rozsnyevszkij, Bulat Okudzava, Pablo Neruda, Auden, Montale, Alberti, Leopold Segar, Senghor, Hans Magnus Enzensberger mellett Nagy Lászlót is. A hazai költők közül Koneszki előtt a boszniai Mak Dizdar, a szerb Miodrag Pavlović és a horvát Miroslav Krleža kapott aranykoszorút. Sztruga, ez az Ohridi tó partján elterülő városka ugyanis minden évben „költői földdé” válik, ahová a költészet „ütleivel” nélkül érkezik”.

Sok szó esett tehát a jugoszláviai sajtóban augusztus végén és szeptember elején Blazso Koneszkiről, a költőről. Mi azonban arra is emlékeztetni szeretnénk, hogy a legtekintélyesebb macedón nyelvész is. Ő írta meg a macedón nyelv első normatív nyelvtanát és a macedón nyelv történetét, az ő vezetésével készült el a macedón nyelv három kötetes nagyszótára, közben megírta a XIX. századi macedón irodalom történetét, szerkesztette a *Macedón Nyelv* című folyóiratot. Nagy nemzeti és tudományos feladatokat vállaló és sikeresen teljesítő egyéniség Blazso Koneszki, aki nemcsak első tudósa a macedón népnek, hanem első költőinek egyike is.

Kritikusai szerint a népfelszabadító háború nagy élményével lépett a költészetbe, s tulajdonképpen hazafias költő maradt később is, noha verseinek képvilágában jelentős változások játszódtak le, s költői kérdései a bensőségesség síkjaira tevődtek át. Mintha most is még a romantikus költészet örökségével sáfárkodna, miközben a történetiségnek azokkal a lehetőségeivel is szívesen él, amelyeket a modern költészet hódított meg a népi és nemzeti mítoszok felé is utat nyitó módon. Erősek tehát kapcsolatai a macedón népköltészetrel is, s költészeti eszményéről is csak úgy tud beszélni, ha azt az „egyszerű és szigorú macedón dalhoz” hasonlítja. Hogy milyen dalra gondol? Olyanra, amely (miként egy nemrég olvasott versmagyarozatában áll) „valami fontosat és komolyat közöl a kifejezés áttetszőségével”. A Koneszki tiszteletére írott alkalmi tanulmányok egyike ugyanakkor felsorolja, miről énekel a költő. A szerelemről, a nőről, a gyermekről, a szabadságról, a hazáról, az anyaságról, a magánosságáról, az életről és a halálról, s mi még hozzátehetjük, hogy az erő-képzet is fontos nála. *Az erő elvétele* című antológia-értékű verse elé például odairja a következő népi legendát is: „A koldusruhába öltözött Úristen Kraljević Markóval találkozott. Vászontarisznyájába a Föld egész súlyát rakta. »Fiacskám, öreg vagyok, segítsd a vál-lamra a tarisznyát.« Marko kopjájának hegyét akasztotta a tarisznyába és a Föld megrendült. »Mit csináltam?» gondolta az Úristen. S Kraljević Markó erejének csak egyharmadát hagyta meg.”

KÖRKÉRDÉS AZ ÉVAD ESEMÉNYEIRŐL

A belgrádi *Politika* című nagytekintélyű napilap kulturális mellékletének régi gyakorlata már, hogy a nyári hónapok során körkérdést intéz az ország íróihoz, művészeihez, a kultúra, a művelődés területén dolgozó nevesebb embereihez, hogy nyilatkozzanak, véleményük szerint melyik kulturális esemény volt a legjelentősebb az

éppen lezáruló évadban. Hétről hétre, minden szombaton olvashattuk a válaszokat, s mi most az 1981. augusztus 8-án és 15-én közölteket ismertetjük, tallózva a tömören fogalmazott nagyszámú nyilatkozat között.

Izet Saraljić szarajevói író egy hazai és három külföldi prózakötetet említ: a szlovén Edvard Kocbek *Út Jajcába* című emlékiratát, a Nobel-díjas Singer, azután Milan Kundera és Voznyeszenszkij szerb-horvát nyelven megjelent műveit, valamint pár, főképpen külföldi szerző verseskönyvét méltányolja. Egy belgrádi színész színházi előadásra szavaz (Ljubiša Ristić *A-moll miséje a ljubljanaiak előadásában*), s egy prózakötetet említ. Egy belgrádi politikai munkás az újvidéki Szerb Nemzeti Színház új épületének a felavatását tartja jelentősnek, egy crnogorai viszont a Crna Gora kultúrájának napjai Moszkvában eseménysorát méltatja. A belgrádi egyetem egyik tanára Dimitrije Tucovićnak, az I. világháború előtti idők legjelentősebb szerb szocialistájának műveit említi, amelyek tíz kötetben jelentek meg, egy belgrádi publicista viszont az ideológiai szférára mutat: az öngazgatói jugoszlávság tudatának erősödésére hívja fel a figyelmet. Novak Kilibarda crnogorai író Slobodan Selenić (e rovatunkban már ismertetett Nin-díjas) regényéről és Marguerite Yourcenar *Hadrianus emlékei* című könyvéről beszél, mondván: „Ha nem olvastam volna el újra Yourcenar *Hadrianus emlékei* című memoárját, Slobodan Selenić *Barátok* című regénye jelentette volna az évad eseményét.” Egy zágrábi publicista Ernst Bloch filozófiai művének, *A remény elvének*, zágrábi kiadását, a *Filozófiai Kutatások* című folyóirat megindítását és a folyóiratokról lezajlott vitát emeli ki, míg egy másik, ugyancsak zágrábi közíró hosszú listát közöl, hivatkozva regényekre, filozófiai műre, filmekre, színházi előadásra és emlékiratra egyaránt. Egy neves építészmérnök néhány jelentős építészeti megoldásra emlékezteti a *Politika* olvasóit, így Ljubica hercegnő palotájának restaurálására, az újvidéki Szerb Nemzeti Színház épületére és a belgrádi Sava-központra, amely nagyméretű konferencia-palota, azután a Jajincén létesített emlékparkra, valamint a macedón architektúra első Biennáléjára, amely azt mutatja, hogy ez az építészet szakított az „egzotikus-folklorisztikus építkezési stílussal”. S azután, mondja, nagy esemény volt a Bauhaus belgrádi kiállítása is. A belgrádi egyetem egyik tanára a Galambóc (Golubac) várának megőrzésére tett erőfeszítéseket nyugtázza, s közben védelme mellett száll síkra, mert most közelében egy köfejtő működik. A ljubljanaei Modern Galéria kusztozsa ellenben Ivo Pogorelic két hangversenyét említi. A művész Chopin-interpretációjának újszerűségével tűnt fel, s nem győzik ünnepelni – hangversenykörútja diadalmenet volt.

Jól látható, hogy az elmúlt évad eseményeiből kiemelni egyet is szinte lehetetlennek tűnik. A *Politika* körkérdésének nem is ez a célja! Kitétszik azonban, hogy milyen színes, gazdag és változatos művészeti és kulturális életet él Jugoszlávia ma.

MIODRAG PAVLOVIĆRÓL

A szerb költészet középnemzedékének kétségtelenül egyik legtehetségesebb egyénisége Miodrag Pavlović. A magyar olvasóközönség nyilván Vasko Popa nevét inkább megjegyezte, a jugoszláviai olvasóközönség azonban jól ismeri és nagyra becsüli Miodrag Pavlovićot is – egyike volt azoknak, akik a szerb költészetnek az 1950-es években lejátszódott nagy fordulátát sietteték. Költőnk Újvidéken született 1928-ban. Orvosi diplomát szerzett, s egy rövid ideig orvosi gyakorlatot is folytatott. Első kötete 1952-ben jelent meg. Írt elbeszéléseket, drámákat, tanulmányokat, a modern angol költészetnek pedig fordítója. Mostanában jelent meg válogatott műveinek négy kötetes gyűjteménye. A belgrádi Književne novine (Irodalmi Újság) ebből az alkalmából több kritikát szálaltatott meg két egymást követő számában, akik Pavlović munkásságát méltatták.

Az esszéista Pavlovićot olyan „irodalmi gondolkodónak” nevezi a kritikus, aki gyakran és szívesen töpreng a költői tapasztalatok, költői nehézségek és a költői megvalósulások kérdései felett. Nem elméleti ember, annál nagyobb azonban beleérző képessége, ami egész kritikai magatartását meghatározza akkor is, amikor a

maga költői tapasztalatait vizsgálja, főképpen pedig amikor a szerb költői hagyománnyal néz szembe és költőportréit írja. Pavlović „másképpen” olvassa költő-elődei verseit, mint a nem költő kritikusok tették és teszik. Az ő figyelmét más elképzelések vezetik és más összefüggések kötik le. Ezért izgalmasak a szerb költőkről írott esszéi, s ez teszi jelentőssé 1964-ben először megjelent szerb költői antológiáját is, amelyben a szerb líra racionalista vonulatát rajzolta meg, és többek között felfedezte a szerb klasszicista költészetnek a szépségeit is. Arról a líráról van szó, amelyet a romantikus izlés mintegy kiiktatott az irodalmi köztudatból már a múlt században, a XX. században pedig a szürrealista felfogás ezt a detronizációt mintegy szentesítette. Szemmel látható, hogy Pavlović is felvetette a költő és a költői hagyomány viszonyának a kérdését elméletben és gyakorlatban egyaránt. A hagyományhoz való viszonyulások körül sokféle nézet kristályosodott ki, s létezik – természetesen nem csupán a szerb irodalomban, hanem világszerte mindenütt, így a magyar irodalomban is. Sokan keresik a felmerült kérdésekre a feleletet. Pavlović megfogalmazását most idézik, azzal a megjegyzéssel, hogy ő „modern módon relativizálja a történelmet és a hagyományt, de nem feledkezik meg a modern jelenségek relativizálásának a feladatáról sem”. S most Pavlović a szó, igaz, nyersfordításban: „Akár tudatában vagyunk annak, akár nem, valamilyen hagyomány, egy előző fejlődési szakasz új hajtásai vagyunk. Még akkor is, ha egy sivatag közepén ülnénk és hallgatnánk. Ez azonban nem jelenti, hogy törvénytörően tradicionalisták is vagyunk. Véleményem szerint a tradicionalista közvetlen elődeire támaszkodik, anélkül, hogy erőfeszítést tenne a maga problémáinak egyéni megoldása érdekében. Tudatában lenni önnön kulturális hagyományunknak azt jelenti, hogy tudatában vagyunk mai történelmi pillanatunknak, és felismerjük mai feladatainkat. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy nem közvetlen elődeink irodalmától kérünk segítséget, hanem azokhoz a korszakokhoz fordulunk, amelyek tőlünk időben messzebb, már a feledés határán vannak. Az ilyen viszonyulásunk abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy az is, amit mi csinálunk, hasznos lesz a közeli vagy a távoli jövőben valakinek, aki a maga jelene kérdésének a megoldásán fáradozik. Mindenképpen jó dolog megismerni és tudatosítani, ami bennünket, különben ösztönösen és akaratlanul is, de meghatároz.”

Egészen természetesen látszik ezek után, hogy egy másik kritikus Miodrag Pavlović korszerűségének a kérdését a történelmi tudat összefüggésében veszi vizsgálat alá. S mi több: ennek alapján periodizálja is költői alakulását. Két nagy szakaszt különböztet meg: az első 1971-ig tart, amikor a *Világos és sötét ünnepek* című kötete jelent meg, amely ilyen módon korszakzáró jellegű. Itt egy urbánus költőt látunk, aki azt vallja, hogy a mai embernek a város az életszínvada, és a civilizáció eredményei képezik azt a térséget, amelyen a költő és a metafora találkozásai lejátszódnak, ezen néz szembe az ember tehetetlenségével és értelmetlenségével, itt születnek hiedelmek és új, halálos legendák, s nem kevésbé halálos fogyasztói mítoszok, innen tör fel a humor és a banalitás is, amely „bepiszkítja” a képet. Ezek a versek általában hosszabb lélegzetűek, narrációjuk részletezőbb, a témát kedvvel meséli a költő, tehát tematikus is. Az 1971 után írott versek kevésbé intellektuálisak és elgondoltak, a költő azonban annál bölcsebben szólhat, látványosabban játszhat el a témával, mert a költői én jobban exponált, mint azelőtt. A költői beszéd most a népi mondókák szintjére redukálódott, éleselméjű megfigyelések rövid sorú versévé vált. Akkor is rövid sorú a verse, amikor az európai költészet kedvelte „hosszú énekeket” írja, szemmel láthatóan azért, hogy a narrációnak minél kevesebb hely jusson a versben. Így válik poétikájának forrásává a nemzeti hagyomány, a nép történelmi sorsa, az ember történelmi hagyománya, ebben az európai kultúra és a kereszténység öröksége is, amely modern civilizációnk egyik összetevője.

Egy harmadik kritikus Miodrag Pavlović versének definícióját próbálja adni: „A vers Miodrag Pavlović szerint gondolati projekciók találkozási helye; érzésekből, vágyakból, káprázatokból modellált kagyló... A gondolkodás külön formája, és az élet élésének egyik alakja... Pavlović szerint a költészet mindig a szubjektum mellett tanúskodik, de arról a helyzetről és pillanatról is, amelyben az van. Ezért a költészet nem pusztán artizmus, nem az élet tagadása, a költészet mindig túlfeszített

viszonyban áll az étellel, ami nem jelenti, hogy az élet szó szerinti másolásáról van szó." A költőt interpretáló kritikus azután még tömörebb meghatározást is felkínál, mondván, hogy Pavlović szerint a költészet „az elme meggondolt (átgondolt) játéka". Ezért lehet egyik kulcsszava az *imagináció*, mert magában foglalja az intellektus munkáját is, ezáltal integrálja az egyént alkotói emotív állapotában a külső világgal egyetlen egyenletbe, aminek ember-világ a neve.

Érdeemes elidőzni Pavlovićnak a modern poetikáról vallott nézeteinél is. Költőnk nem vallja a költészet végsőkéig menő metaforizálásának szükségességét, mert az óhatatlanul is hermetizmushoz vezetne. Az ő ideálja az egyszerű, plasztikus kifejezés és a vers harmóniája, azaz a kifejezés pontossága és tisztasága, az eszmei térségek mesteri konkretizációja. A képeknek és a verssoroknak tehát az élmény központjába kell találniok, s meg kell teremteniök a fiktív és a valóságos elemek összhangját is. A jó versnek energiája és következetes iránya van, s nem nélküli a drámaiságot sem. A vers kezdete és vége között drámai ívnek kell feszülnie, amely dramatikai szerkezetet képez, méghozzá a vers belső elemeinek egymáshoz való viszonya révén, aminek végül elengedhetetlen velejárója a meglepetés csattanója. De szükségesek még a következő elemek is: az akcentusok architektúrája, a nyelvi kapcsolatok tisztasága, a képek fellelésének imaginációja, a sejtetés és a sugallás képessége, a strukturális elemek belső viszonyainak szimmetriája. A kritikus felsorakoztatja a Pavlović kritériumai szerinti rossz versek ismérveit is. Ezek a következők: a metrikának a patetikussága; az élmény meghatározatlansága; hangsúlyozott ékesszólás, de kevés koherencia; a jelentések túltelítettsége; a tárgyi világba való szó szerinti leereszkedés; gondolati redukciók és túlzott mértékű leegyszerűsítések; a kifejezés fegyelmenek hiánya és a mondatstruktúrák szétzúzása; a lírai énnel való telítettség, és az én ellenőrzés nélküli áradása.

Még két mozzanatra figyelmeztethetünk a Pavlovićról olvasott kritikái „beszélgetések" alapján. Az egyik az, hogy bár Pavlović verseiben a profán, a szakrális és a mitikus (Pavlović „mitifikál" – mondja egyik kritikusa!) szövődik össze, alapvetően celebrális költőnek tartják. A másik a költő modernizmus-meghatározását adja. Eszerint a „modernizmus mindig valami más".

EGY VERSRŐL

A jugoszláviai magyar irodalomról is szólni kell mostani szemlénkben. Alkalom nem is egy adódik. Így például két folyóiratunk is jubilál: húsz esztendővel ezelőtt indult a *Symposion* (az *Ífjúság* című hetilap mellékleteként), amelyből az *Új Symposion* című folyóirat és a *Symposion*-könyvek című sorozat nőtt ki, tíz esztendővel ezelőtt pedig az *Üzenet* című folyóirat indult Szabadkán. Az elmúlt hónapok igazi irodalmi eseménye azonban Fehér Kálmán: *Kantáta a szabadságról* című verse volt a *Híd* 1981. júliusi–augusztusi kettős számában, amelyből a szerkesztőség különnyomatot is készített.

Nemcsak műfajából következően polifonikus ez a költemény, hanem mondani-valójából is. Történelmi vers – a történelemről. Az ilyeneket szokta a magyar irodalmi-közéleti szóhasználat sorsverseknek nevezni. E sorok írója szívesebben minősítené a *számvetés* költeményének: a vajdasági ember – mondjuk így – teljes eszmei és érzelmi vértezetében tekint a táj és a táj népeinek történelmi múltjába vissza, s veszi számba, ahogy a kantáta hangütő első pár sorában olvassuk, „valós örökségét", mert:

Tőled el nem szakad!
A történelem
Herehabos csatalova
életünk mély vetésében
kőkecskéinket vonszolta. Kitaposta...

A költőnek arra is felelnie kell, milyen a „történelem” errefelé:

Mibe fogóddzanak az évezredek,
századok? Ott,
Ahol kikapart kutya fogak között
a Hold,
a kiásott fejetlen istenek kezében talentumok . . .

S míg egy pólusán e versnek „gerincvelőnk márványhidjain a lét denevérszárnyakkal csapkod és alél”, a másikon felderengenek a Fruska Gora lankáit szőlővel telepítő római légiók, a bizánci idők („Theodóra udvari bolondja”), fellép „Marchiai Jakab inkognitóban”, s „Kamenitzre berohannak” a „vitéz donmiguelek”, s közben ilyen verssorokban fut a gondolat, s képeznek kitűnő történelmi gajd-verset:

Kicsattan a kibőjtölt vér
Büdös paraszt bűnös zsellér
Életünkben minden nulla
Fejünk helyén Aranybulla
Sekély sirban a sok hulla
A hasunkon hizott búza
Ujjaink közt gyökér rózsa
Dekrétumok pócegödre
Ráömlik az életünkre

Vagy:

Idomított vipera,
Divide et impera!
Osztrák–Magyar Monarchia . . .

Így járjuk végig a történelmet emberellenes szakaszaival, és a katori (cattarói) tengerészlázadás felemlegetésével, a Csáki Lajosra való hivatkozással (az első vajdasági magyar forradalmárok egyike volt, akinek Újvidéken ma szobra áll), a bánáti Žarko Zrenjanin nevének felmutatásával (az ő nevét viseli ma Becskerek), partizándalet megidézésével érkezik a számotvető a mába, ahonnan a költő visszapillant a múltba. Az utolsó sor a „Zagorjei Sasmadarat” emlegeti, hiszen a vers Tito elnök halálának első évfordulójára íródott.

A legnemesebb értelemben vett alkalmi költemény a Fehér Kálmáné, de benne nem alkalomszülte érzések és eszmék fogalmazódnak meg. A költő szintézisre tör, nézzük akár versét, akár eszméit. Magas művészi szinten összefoglalja a maga költészetét, beleszövi Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila, Miroslav Krleža, Gál László lírájának fordulatait (véleményünk szerint kapcsolódik mind Ady kuruc-verseihez, mind Krleža Kerempuh-balladáihoz), s miközben a tragikus pátoszt éppen úgy megszólaltatja, mint a szatirikus metsző hangját, a lírai műfajok változatait is előcsalja. A közeljövőben nyilván tanulmányok foglaloznak majd eszmei-költői értekeivel.

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Pilinszky János: Gyerekek és katonák, Friedrich Schiller: Haramiák

„Általános és ellenállhatatlan vonzalom az új és rendkívüli iránt, az a kívánság, hogy szenvedélyes állapotban érezzük magunkat, hívta életre... a színpadot.” E mondattal kezdi a német klasszika Goethe mellett legnagyobb alakja, Friedrich Schiller *A színpad mint morális intézmény* című esszéjét, s bizvást odahelyezhetjük e mondatot az idei színházi évad két nyitó előadása elé, melyek azt jelezték, hogy az előző évadok átlagos szintjéhez képest meglepően erőteljes belső tartalékokkal rendelkezik az együttes. Schiller *Haramiák*-ja a mostani pécsi bemutató előtt épp két évszázaddal született, Pilinszky *Gyerekek és katonák*-ja nem egészen egy évtizede, a két darabból kibontakozó kétféle színházeszménynek mégis köze van egymáshoz, nem utolsósorban azért, mert a színpad Schillernek is, Pilinszkynek is mindenekelőtt „morális intézmény”, még akkor is, ha két évszázad múltán a kérdések másképp fogalmazódnak meg a radikálisan új színpadi nyelvet kereső író munkájában, mint a klasszikus drámában. Schillert megszólaltatni a mai (nagy)közönség előtt nem kisebb feladat, mint Pilinszky „hagyományos” eszközökkel megközelíthetetlennek tűnő darabját színre vinni stúdielőadásban. Ha mégis e szűkebb körű bemutatót emeljük ki elsőként, ennek oka talán épp a pécsi színházi műhely sokszor megvallott *ars poeticájában* keresendő: az új magyar dráma színpadra juttatásáért érzett felelősségben. Sok dicséret érte, de nemegyszer gáncsban is volt része e műhelynek megvallott programja miatt; való igaz, hogy nincs még az országban olyan színházi együttes, mely ennyi bemutatóval segítette volna az új magyar dráma színpadi otthonra találását, ugyanakkor az is tény, hogy a műsorra tűzött új magyar darabok közt szép számmal akadt olyan, mely túl korán került a közönség elé, sőt olyan is, mely egyáltalán nem érdemelte meg a bemutatást. A Pilinszky-darab, sok más esettől eltérően, nem pécsi megrendelésre született, maga a színrevitel mégis a legmerészebb és legérdemlegesebb pécsi vállalkozások közé tartozik. Olyan nemes ügy szolgálatába szegődött vele a színház, mely – minden részletesebb méltatást és kritikai észrevételt megelőzve – önmagában is dicsérendő.

*

A *Gyerekek és katonák* már az előző évad műsortervében is szerepelt, bemutatójára azonban csak most összel került sor a Pécsi Nemzeti Színház stúdielőadásaként, melyet Vincze János, a Tanárképző Főiskola és a Mecseki Ércbányászati Vállalat közös pártolásában működő Nyitott Színpad vezetője rendezett, aki korábban amatőregyüttetésével színre vitte Örkény István *Pistijét*, s ezzel a város határain túl is felhívta magára a figyelmet. A mostani Pilinszky-előadás szerepeit részben a színház színészei, részben Vincze János amatőrjei játsszák, s közreműködnek még az Építők úti Általános Iskola Gyermekszínpadának tagjai is. A *Gyerekek és katonák* valamennyi Pilinszky-darab közül színpadilag talán a legizgatóbb, de egyben a legnehezebb, minden lecsupaszítottága és látszólagos „szegénysége” ellenére valamiféle totális színház ambíciója rejlik benne, s így a Ságvári Endre Művelődési Ház színpada, ahol bemutatásra került, eleve technikai korlátok, sőt bizonyos pontokon megoldhatatlan nehézségek elé állította a rendezőt; a darab Vincze rendezésében ennek ellenére tagadhatatlanul megszólal és hatása alatt tartja a nézőteret. Szerencsés ötlet az is, hogy a művelődési házban a bemutatóval egy időben gyermekrajz-kiállítás nyílt, melyet az eredeti tervek szerint maga a költő nyitott volna meg, ám az előadás is, a kiállítás is végül

in memoriam Pilinszky János született meg, néhány hónappal azután, hogy a költő váratlanul eltávozott közülünk.

„A tegnapi horizontális, lapályos színházban mindent megtaláltál, mint a homokra épült házban, csak pincéje nem volt – olvassuk Pilinszky *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című esszéjében. – A szemfényvesztésig hasonlítot, kivéve, hogy nem történt meg. A nézők viszont egyre inkább elvesztek az összehasonlítgatás lázában. Ahogy a darab, ők se voltak többé jelen. Mert hol is játszódott a színmű? *Itt és most* a színpadon vagy *ott és akkor*, amire a darab hasonlítani és amiről másrészt szólni kívánt? Szemével mindenki a színészeket figyelte, miközben figyelme előre-hátra forgolódott. Az igazi baj azonban akkor következett be – s talán egyszerre, talán jóval előbb, mint a színházban –, amikor a »hétköznapi valóság« kezdte sorra elveszíteni állítmányait, jelenlétét, és – legalábbis fél lábbal – átköltözött először a semmibe, majd egyfajta definiálhatatlan *minthába*. Ettől kezdve színház és »valóság« egyként horizontális lapálya, melléknevekben, főnevekben és határozókban bővelkedő lapálya, homokra épült házza változott, az állítmány pincéje, vertikálisa, *itt és most*-ja nélkül.” Majd tovább fűzve a gondolatot, így folytatja: „Az abszurd színház talán nem is egyéb, mint az elveszett állítmány visszahódítása volt. Az abszurdban az, ami történik, itt és most történik, csakugyan megtörténik, és kár forgolódnunk, semmivel se érdemes összehasonlítani. A baj csak az, hogy az abszurd színház azzal, hogy megtörténik, lényegében már meg is történt, véget is ért.” Vagyis míg a „horizontális színház” állítmányait, addig az abszurd színház „jelzőit és határozóit kénytelen »összefolpkodni«, hogy legalább félórára-órára a színen maradjon”. A következtetés nem is lehet más, mint hogy „nem annyira új színházról, mint inkább új életformáról kellene beszélnünk”.

Ez a szerzőtől vett rövid eszmefuttatás némiképp jelzi, miféle feladat a *Gyerekek és katonák* színrevitele. A Pilinszky-darabok olyan új *színházat* kívánnak, mely első sorban „új életforma”. Akár az amerikai Robert Wilson nagy látványszínházában, ahol a színészi jelenlét kontemplatív befelé fordulást jelent, ebből meríti intenzitását. A Wilson-színház – a költő ezt meg is vallja – alapvető ihlető forrása a Pilinszky-színháznak. A *Gyerekek és katonák* mostani bemutatója azonban nem errefelé keresi a megoldást. Márcsak azért sem keresheti ebben az irányban, mert amatőrök és hivatásosok alkalmi társulásáról van szó, s egy ilyen alkalom aligha nyújt lehetőséget olyasféle radikális kísérletre, ami Pilinszky szeme előtt lebegett. Vincze János rendezése nem annyira a látványra és nem annyira a színészi jelenlétre helyezi a hangsúlyt, mint inkább a dramaturgiára; ami nem azt jelenti, hogy látvány és színház szempontjából nem mutatna fel eredményt. De elsősorban bizonyos dramaturgiai átigazításokkal igyekezik a hazai színházi hagyományokhoz fűzni a darabot, melynek mozaik-szerű felépítése és „rejtett” szövevényessége afféle kibogozhatatlan gordiuszi csomónak tűnhetett számára. Az előadásban sok minden elhangzik, ami eredetileg nincs benne a darabban, de minden sor Pilinszkytól való. Részben verseiből, de nagyobb-részt az *Így teltek napjaink* című prózai írásból, mely végsősoron ugyanazt a háborús élményanyagot dolgozza fel, mint maga a darab. Így lesz a gyereket váró Fiala Lány alakjából, aki eredetileg inkább epizódfigura, főszereplő, aki jószerivel mindvégig a színen van. Sőt, úgy is értelmezhetjük Vincze rendezését, hogy a darab kissé szürrealisztikus mozaikfűzére nem egyéb, mint a Fiala Lány álma. Az „ágy”, amiben fekszik, vagyis az első nézőtéri széksorok fölé emelt dobogón levő matrac, egyszerre van kívül és belül a játékon. A másik dramaturgiai pólus az Almazöld Ruhás Úr, az ő szövege is gazdagabb az eredetnél, s alakját a rendező összevonja a második képbeli Filozófusával. A *Gyerekek és katonák* eképp első sorban a Fiala Lány és az Almazöld Ruhás Úr dialógusára épül, ami hol álomszerűnek hat, hol az abszurd színház figuráinak egymás mellett beszélését idézi fel bennünk.

„Ha össze kellene foglalnom, miről is szólt ez a darab, zavarba lennék, de éppúgy nem tudnám megmondani, mi is a béke, vagy – ami mesterségem – miről is szól a háború. Láttak itt sok mindent, egy különös, két személyre szakadt nővért, egy kontya alatt kiismerhetetlen gondolatokkal teli szolgálólányt, láttak egy megszeppent, majd holtta dermedt hadsereget, egy prelátus váratlan kitörését, láttak egy szív és egy

vekker harcát, majd egy madár veritékezéséről és elnémulásáról is hírt kaptak. De ami a legfurább, egy hang, egy elalvás előtti hang is megütötte fülüket. Panasza poétikus volt, de később macskajajba fordult, majd elhallgatott. Túl a hőésesen, a kiszabodított szentségházon s a földözött tengerzúgáson, kérem, ezen az elmúlásn időzzenek el egy pillanatig." Ezt a replikát, mely az egyik katona ajkáról hangzik el a harmadik képben, s amelynél pontosabban mi magunk se tudnánk összefoglalni e darab „cselekményét”, a rendező a játék végére, közvetlenül a gyerekek és a katonák „egymásra találása” elé helyezi. S eképp válik teljessé az a dramaturgiai lekerekítettség, ami kétségkívül könnyítés a nézőnek, hogy az „érthetetlen” darabot valamiképp értelmezze, ám egyúttal könnyítés magának a rendezőnek is: felmenti őt a *Gyerekek és katonák* mélyebb rétegeinek kibontása alól. Ugyanakkor tény, hogy e dramaturgiai átigazítás valóban csak könnyítést jelent, s nem hűtlenséget; ha pedig a darab megszólal Vincze János rendezésében, mint fentebb már állítottuk, akkor ez azt is jelenti, hogy nem sikkad el teljesen a mű „mély rétege”. Épp ellenkezőleg, vannak az előadásban szuggesztíven „pilinszky” pillanatok, jó képek és nagyszerű színészi megszólalások. Csak-hogy ezek az erények – következetesség híján – esetlegesen hatnak, bár esetlegességükben is erőteljesek.

Werner József játékerében nem azt a holland ebédlőt látjuk, nagy tölgyfaasztalal, és nem azt a pályaudvari várótermet, amit a költő megálmodott, csupán utalást e kívánatos látványra. Ez különösen a második képben zavaró, mert inkább néznénk óvóhelynek a színt, mint vasúti váróteremnek, s így egy sor színészi replika és egyéb hangeffektus (például a vonatzakatolás) indokolatlanná válik vagy másképp lesz képtelen, mint ahogy eredetileg kellene lennie. Szembeötlően rossz kellék az a papundeklivagy farost-kard a katonák kezében, ami egy gyenge mesejátékban se volna helyénvaló, ám semmiképp se idézi fel Pilinszky ezüstkardjainak asszociációit. Nem túl szerencsés a kísérőzene sem: a közismert klasszikus zenei „idézetek” halmozása, melyek külön-külön igen hatásosak lehetnének, végül is kioltja a várt hatást. Van viszont az előadásnak egy leleménye, amit talán csúcshatásnak is nevezhetnénk, s nem áll megírva a darabban. A miseruhás gyerek behozza a szentségtartót és leteszi a megterített asztalra. Ekkor a Fiala Lány, aki „a szív és a vekkel harca” után ölében tartja az óráit, odahelyezi az idő szimbólumát az örökkévalóság jelképe mellé. A háttérben katonasíkok hevernek az asztalon, elől egy véletlenül otffeledt pohár. Igazi „pilinszky” pillanat, melyben egyszerre a mű kissé elsikkadt „filozófiája” is szóhoz jut.

A szereplők közül mindenekelőtt Koszta Gabriellát kell kiemelnünk a főszereplővé lett Fiala Lány alakjában, valamint Sólyom Katalint, aki a „két személyre szakadt nővér” Öreg Változatát játssza. Úgy tűnik, mindketten megértették a Pilinszky által igényelt színpadi létezés lényegét. Itt a leginkább mozaikszerű és a látszólag nagyon is szünetes megszólalásoknak szigorú belső motivációja kell legyen. Hogy mi ez a motiváció? Akár a színész titka is maradhat. Sólyomnak kevesebb ideje és tere van, ő a titokzatosabb, a kísértetiesebb, ám mindvégig autentikus. Koszta többet elárul abból, miféle „kiismerhetetlen gondolatok” kavarnak kontya alatt. „Csak azt az egyet tudhatnám, hogy végül is megtörhetjük-e, nem a magunkét, a másik magányát? Az áldozatét, aki fél, a gyilkosét, aki nem érzi, hogy ölt.” Ez az ugyancsak „betoldott” két mondat is az ő ajkáról hangzik el. A kérdésre természetesen nem találhat feleletet, de nincs is rá szükség: itt magán a kontempláción van a hangsúly. Említhetnénk más jó megszólalásokat is. Telitalál Krasznói Klára feslett nevetése, s jó hangot üt meg Arany Kató is a várótermi jelenet első replikájában. Cserényi Béla (Almazöld Ruhás Úr) és Vajek Róbert (Fiala Katona) nagy odaadással vesznek részt a játékban, de nemigen találják a megfelelő hangnemet. Muschberger Ágnes se nő fel partneréhez, Sólyom Katalinhoz. Nagyszerűek viszont a gyerekszereplők, különösen a darab utolsó jelenetében, melyben nemcsak a Pilinszky-féle „misztikus tapasztalatlanságot” hozzák, hanem az előzőleg látott rituális játékot is önfeledten parodizálják, akár egy szatírajátékban. S így utólag még jobban sajnáljuk, hogy e rituális játék nem egészen felel meg annak a „hol reális, hol lelassult félálomidőnek”, amiről a költő a színlap hátoldalán közölt levéltörődékében beszél.

A francia forradalom és a Sturm und Drang születése egybeesik; az apró fejedelemségekre szétdarabolt Németországban politikai síkon elmarad a forradalom, ám a lírikusok és idillköltők szabadságvágyról és zsarnokgyűlöletről énekelnek. A felvilágosodás szellemében mindent újra kell fogalmazni, s ez a kanonizált formák szétzúzását is jelenti. Hogy visszautaljunk Schiller bevezetőül idézett szavaira: általánossá lesz a vágy az új és a rendkívüli után, általánossá lesz a kívánság, mely a szenvedélyek és a természet mindenekfelettségét hirdeti. És van-e megfelelőbb hely a „szenvedélyes állapot” felkeltésére, mint a színpad? Érdemes néhány mondatot idéznünk a Sturm und Drang teoretikusától, a drámaíró és esszéista Jakob Michael Reinhold Lenztől: „A mai színpadainkon hemzsegnek a mesterművek, amelyek azonban persze csupán a mesterek agyában mesterművek. De félre velük, legyenek olyanok, amilyenek, mit érdekel ez engem? Válasszunk, testvéreim, a színdarabok megítélésére más módot, vizsgáljuk meg egyszer a következményeiket, a hatásukat, amit egészükben tesznek. Ez szerintem nyilvánvalóan a legbiztosabb mód. Ha egy követ dobunk a vízbe, a kő nagyságát, tömegét és súlyát aszerint ítélitek meg, hogy mekkora köröket ír le a vízben.” A Sturm und Drang ebben az értelemben nemcsak „az érzelem diadalát” (Babits) jelenti, hanem valóban forradalmi gondolat: Lenz ezekkel a szavakkal lényegileg a színház társadalmi hatékonyságáról beszél. S ilyen értelemben fontos ma is számunkra, amit mond. Könnyebb elképzelni, hogy mitől volt átütő siker kétszáz évvel ezelőtt a *Haramiák*, mely végtére a jó és rossz szenvedélyek szélsőséges elszabadulásáról, a szentesített magatartásformák kérdésessé tételéről és az ember elementáris szabadságvágyáról szól, mint megtalálni azt a „kulcsot”, mellyel megnyílik a mai néző előtt e számunkra már túlságosan is dagályos és romantikus színmű.

A gonosz és a jó testvér harca – ez a jellegzetes Sturm und Drang téma a *Haramiák* magva. Moor Ferenc eszeveszett gyűlöletet táplál elsőszülött fivére, Károly iránt, nem riad vissza attól sem, hogy az apja iránti hálátlanság hamis gyanújába keverje bátyját, aki elkeseredésében az iskolai és társadalmi drilltől megundorodott diákok élén haramiavezérré lesz. Ferenc mindent megtesz, hogy apját halálba üzze, majd hogy megkaparintsa magának bátyja hű szerelmét, Amáliát, de ármányszövése lelepleződik, a haramiák feldűlják az atyai házat, Ferenc öngyilkos lesz, a haramiává lett jó testvér azonban nem kaphatja meg hűséges kedvesét, mert köti őt a haramiaskü: önkezével végez a lánnyal. Végül belátva a törvényen kívüli igazságszolgáltatás képtelenségét, feladja magát, és a törvény elé áll. Mit kezdhet ezzel a történettel egy mai színház? Kézenfekvőnek látszik az elcsapott diákok lázadására s ezáltal a nemzedéki konfliktusra helyezni a hangsúlyt. Stendhal írja naplójában, hogy minden társadalomnak olyan ifjúsága van, amelyet megérdemel, s ilyen értelemben a nemzedéki konfliktus központba helyezése minden korban időszerű lehet. Jellemző módon a *Haramiákat* több nyugat-európai színház is műsorra tűzte, amikor a hatvanas évek végén a diákmozgalmak a maguk Sturm und Drang korszakát élték. Ennek lecsapódásaként nálunk is – a miskolci színházban – született egy ilyen értelmezésű, félre-sikerült *Haramiák*-bemutató.

Szegvári Menyhértől, akit korábban színészként már ismertünk, mielőtt a főiskola rendezői szakára beiratkozott, s akinek ez az első nagyszínházi munkája, távol áll minden ilyesféle direkt aktualizálás. Azzal is láthatóan tisztában van, hogy Schiller „vulkánikus kitöréshez hasonló tüzes szóáradata”, ahogy Nagy Zsigmond határozza meg a művet, nem olvasható lélektani drámaként. Sokkal inkább a lélektani képtelenségek halmaza ez a darab, morálfilozófiai tézisdráma, ami voltaképp a Sturm und Drang valamennyi színpadi alkotásáról elmondható. Aligha véletlen, hogy Brecht, akit ha úgy tetszik, a modern tézisdráma atyjának is nevezhetünk, többek közt átdolgozta a fentebb már említett Lenz darabját, *A nevelő urat*, s az se lehet véletlen, hogy Szegvári főiskolai munkájaként megrendezte már ezt a művet is. Ami korántsem jelenti, hogy a fiatal rendező „brechtizálni” akarná Schillert, s különösen nem, ha a „brechtizáláson” valamiféle színházi divatot értünk. Más kérdés, hogy a brechti iskola ismerete érződik Szegvári rendezésén, ám semmiképp sem erre helyezném a hangsúlyt. Szegvárit pontosan az érdekli, hogy – Lenz hasonlatával élve – mekkora köröket ír le a vízben az a kő, ami a *Haramiák*. Vagyis mindenekelőtt az *eredeti* dráma

mai hatóképességére kíváncsi. S ebből nemcsak az következik, hogy az általános színházi gyakorlattól eltérően, minimális mértékben „húzza meg” a darabot, s csaknem a teljes schilleri szöveg elhangzik, hanem az is, hogy a maga és színészei alkotói figyelmét a dráma immanens igazságára fordítja. Meg van ugyanis győződve arról, hogy Schiller remekművet írt – a maga kora kérdéseire felelő remekművet –, s mint minden ilyen értékű alkotás, a *Haramiák* évszázadok múltán is magában hordozza ezt az „örök” igazságot, csak fel fedezni. S az előadás, mely korántsem nevezhető hibátlannak, végül igazolja a rendező meggyőzését.

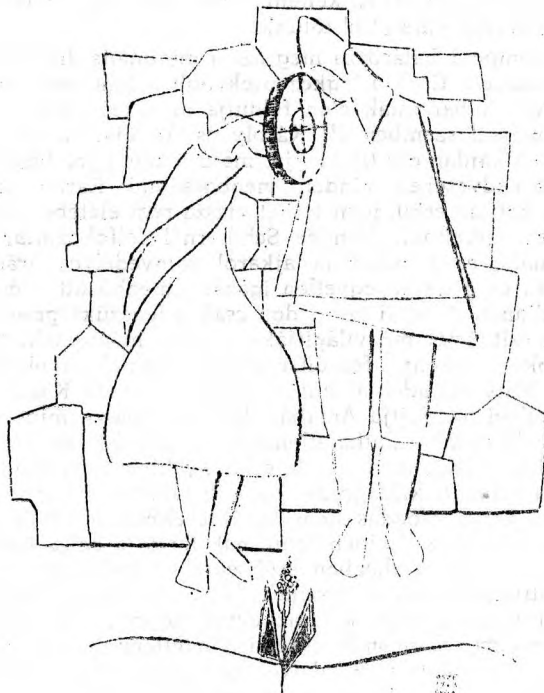
Szegvári elsősorban a szakmai kidolgozást tekinti feladatának. Ez a megállapítás a „rendezői színház” térhódítása idején inkább pejoratívan hangzik, semmint elismerően. Annyi mindenesetre nyilvánvaló, hogy nem tartozik az önmutogató interpretátorok közé. De eszébe se jut „szolgái” másolatot készíteni, valamiféle muzeális jellegű Schiller-előadást létrehozni. Ez egyébként is legalább olyan képtelenség lenne, mint a vulkanikus szóáradat lélektani drámára való „lefordítása”. Nem könnyű szellemi-művészi kaland, amire színészeit, s színészei által a nézőket invitálja a rendező: mai nézőpontból, ma hiteles eszközökkel szembesülni a tőlünk sok tekintetben idegen mentalitású művel, s felfedezni benne saját tükörképünket. De a kaland megéri nézőnek, színésznek egyaránt. Azt is mondhatnánk, hogy a Szegvári-féle színházban voltaképp aszerint rangsorolható a színészi teljesítmény, ki mennyire megy bele ebbe a kalandba. S nyilván a néző „teljesítménye” is, abban az értelemben, ahogy Brecht beszél „a néző művészetéről”, mely nem kiegészíti vagy pótolja a színész művészetét, hanem éppen annak értékeiből táplálkozik. Mindebből kitűnhet, hogy szakmai kidolgozáson mindenekelőtt aktív színpad-nézőtér viszony megteremtését kell értenünk. Ez pedig, ha a rendező következetesen a mű immanenciájára figyel, nem eredhet máshonnan, mint annak az időtávnak az aktív feldolgozásából, ami a mai színészt a kétszáz esztendővel ezelőtti dráma világtól elválasztja. S ha ennek a viszonynak valóban személyes töltése lesz, vagyis ha a színészek „személyes ügyévé” válik az időtávlat, akkor valóban sikerült életre kelteni – ma appercipiálható módon – a művet, melyet történelmi szakadék választ el tőlünk.

Végül is ez a szempont határozza meg azt a minimális dramaturgiai „átigazítást” is, melyen a dráma átesett. Csak a legkézenfekvőbb példát emelem ki. Amikor Moor Károly, a „jó testvér” a haramiák élén feldúlja az atyai házat, s Ferenc öngyilkos lesz, egyszerre egymással szemben áll Károly és Amália. A lány előbb megdöbben attól, hogy mivé lett a hajdan oly tiszta ifjú, majd mégis győz benne a szerelem hangja, s hajlandó lenne kedvesének mindent megbocsátani. Károlyt azonban figyelmeztetik haramiatársai: köti az eskü, nem térhet vissza régi életébe, s így a haramiavezér végül maga öli meg szerelmét. Mindez Schillernél felfokozottan romantikus nagy jelenet, Károly, Amália és a haramiák ajkáról szenvedélyes tirádák hangzanak el. Szegvári előadásában ez a darab egyetlen igazán „mehúzott” része, s egyben talán a legerőteljesebb pillanat. A pécsi színpadon csak a legszükségesebb mondatok hangzanak el, melyek a situációt megvilágítják; a többi már a tekintetek játéka. Itt az egymásra pillantásoknak iszonyú feszültsége van, aminek érzékeltetésére elég talán annyit mondanunk, hogy maradéktalanul hitelesnek érezzük Károly szenvedélyes-görccsös mozdulatát, mellyel megfojtja Amáliát. (És nem lelövi, mint az eredeti változatban.) A színésszel való munka „láthatatlanabb” az előadásban – s épp ez a jó, hogy a rendezői kezét nehéz „tetten érni” –, de e könnyebben megvilágítható dramaturgiai példa, azt hiszem, a színészi kidolgozás (vagy legalábbis az erre irányuló törekvés) lényegét is érezteti. Ez az előadás nem karakterekben gondolkodik, ami erőltetett belemagyarázásokhoz vezetne, de igen fontosnak tartja a belső motivációt. Olyasféléképp, ahogy az az abszurd színházban szükséges: a legfelfokozottabb pszichológiai képtelenség is autentikusnak hat, ha a színész belső igazságából fakad. A színész belső igazsága pedig mai igazság, nem kétszáz évvel ezelőtti. Így egyszerűen eltűnik a Sturm und Drang ma már hamisnak és elviselhetetlennek tűnő patetizmusa az előadásból, s ehelyett – a schilleri szenvedélyek rapszodikusságához képest – valamiféle természetes „visszafogottság” jellemzi az egyes alakításokat.

Koránt sincs arról szó, hogy ez az egész együttesnek egyenletes, jó szinten sike-

rülne. Inkább beszélhetünk a szándék, mint az eredmény egyneműségéről. De ez se kis dolog. A legjobban Kulka János érti e színpadi nyelvet a „gonosz” Moor Ferenc szerepében. Az ő figurája afféle töprengő Lucifer: meg akarja tudni azt az „ördögi” titkot, ami a bűn, az emberi lealjasodás megismerésében rejlik. Ez letagadhatatlanul mai szempont Schillerhez, s mégis jó alapállás, hogy emberileg „megfejtse” számunkra Ferenc elvetemült gonoszságát. Vajek Róbert Károly szerepében nehezebb helyzetben van, s nem is talál magának olyan „kulcsot”, mellyel egész estére hitelesíteni tudná játékát. Valójában csak az imént kiemelt gyilkossági jelenetet sikerül igazán megoldania. Cserényi Béla nem őrvjögő Lear a mindenéből kismizmizett apa szerepében: fájdalmát, összetörtségét, megsemmisülését elhisszük. Andrezs Katalin Amáliája halványabb, túlságosan illusztrálja, nem motiválja eléggé belülről Amália drámáját. Inkább reprezentatív jelenség a színpadon, s nem annyira szenvedő ember. A harminciak közül N. Szabó Sándor, Sipos László, Melis Gábor a legjellegzetesebb arc, s érdekes, egyéni, erős szint hoz az előadásba Györy Emil és Paál László epizódfigurája.

Kiss Anikó játéktere jól szolgálja a rendezői elképzelést, ami annyit tesz, hogy funkcionálisan maradéktalanul megfelel. Szimbólumai azonban néha erőltetettek. Amilyen természetes hangulati háttérrel jelent a börtönt asszociáló hatalmas rács, annyira rossz értelemben hivalkodó Moor Ferenc „szobájában” a sok anatómiai ábra. Kulka játéka sokkal többet elárul a figura töprengő luciferségéből, mint az ilyesféle külsődleges utalások. Lehet persze, hogy ezért nem is a tervezőt, hanem a rendezőt kellene kárhoznunk. Szegvári Menyhért munkája minden impozáns szakmai tudás ellenére némi bizonytalanságot hagy bennünk. Úgy tűnik, egyéni művészi profiljának megérettetésével egyelőre adósunk maradt.

Az bontja ki

*Kinyitja füzetem . . . Felüti lapját . . .
A szöcskék zizergése most elül.
Grafit sorok suhannak és a dél
feszül telt türtökön belül.*

*Feszül a szóban is, magam se értve
e percek kerek áradásait.
Mintha régi ismerős kísérne,
nem is a fény, árnyék vakít.*

*Az bontja ki formáidat világ
s megannyi messzibb táj lebeg
az ismert szaharákon át*

*és távlatában kezem megremeg,
akár a méz, hasadva lapja,
jelei szárnyát nyitva magasba . . .*

És megnyilatkozik

*Amit bejártam s láttam, sorba mind
mutatja másik tájait.
Nem azt, amit a szó jelöl s a láb,
de tisztább, messzi oldalát*

*és megnyilatkozik így mind, amit
az időn át csak sejtve hallani,
vagy egy-egy arcról vésett kőbe,
s behajtom füzetem előtte.*

Nyárvégi jel

*Az oszlop mellett álltam s megütött
a jel hús, tiszta távlatával.
Rezgett az éles levelek között
s a nád alá más árnyék szárnyalt.*

*Megéreztem, most vált és így marad
az évszak borzongó csikokkal . . .
Tegnap derékig még a nyárban voltam
s e perc átfestette a szavakat.*

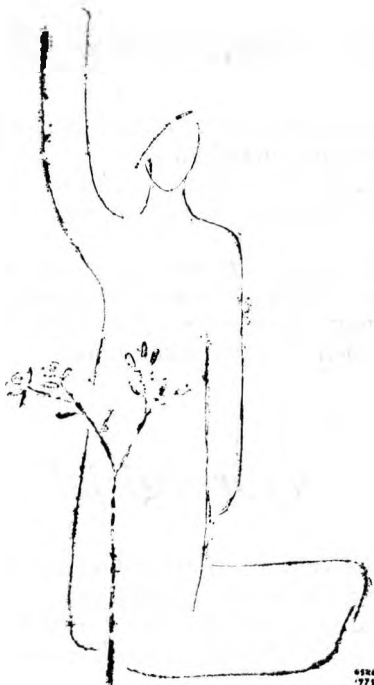
Nap se nyitja

*azt biztosan sosem tudom
csak a papír vagy azt is álmodom
bár ébren de bennük élve
sorok között is egészbe*

*együtt olyan ez így nagy néha
akár a mágnes áram titka
mely vonz és üt a téren át
de nap sem nyitja titkuk hajnalát*

Akár egy kéz

*És hat szem mandulát tett valaki
a kádiedő gyantás lapjára . . .
Nézi a fa . . . Szavát jól hallani
s akár egy kéz lebbenő szárnya
piros madár repült az ágra . . .*

Beszélgetés Kislégi Nagy Dénessel

A pécsi Uránváros egyik rejtelmesen számozott utcájában lakik. A panelház előtt a fűvön gyerekek játszanak, odébb egy férfi gyözködik egy szét-szedett Trabanttal. Vajon tudják-e, hogy az első emeleten azt az aprótermetű, hajlott öregembert, aki napjában egyszer óvatosan leereszkedik a lépcsőkön, már csak három év választja el a századik életévétől. Magam is beleszédülök, amikor elmeséli, hogy gyerekkorában kapott egy kerékpárt (talán német gyártmányú volt, a kerekei már azonos méretűek), és amikor végighajtott a falun, a parasztok keresztet vetettek, hogy magas isten, itt fut az ördög motollája. Ez a bácskai Palánkán történt a múlt század utolsó évtizedében.

Kislégi Nagy Dénes 1884. június 21-én született Titelen, ahol apja főszolgabíró volt. Anyja Erkel Ferencnél tanult zongorázni. Mindkét ágon régi magyar család leszármazottai. Anyai nagyapja, Radányi Bertalan kulai gyógyszerész évekig raboskodott Kufsteinben a 48-as szabadságharcban való részvétele miatt.

Az apa korai halála után a család ide-oda vetődött. Palánkáról Szegedre, majd Pestre költöztek. Kislégi Nagy Dénes — katolikus létére — a Lónyai utcai református gimnáziumba került, ahol szigorú protestáns puritanizmus és Kossuth, Széchenyi szellemében nevelkedett. Másodikos volt, amikor a milleniumi ceremóniát rendezték. A Kúria egyik ablakából nézte végig a felvonulást, amely Ferenc József és Erzsébet királyné előtt haladt el, élén Perczel Dezső belügyminiszter és apródnak öltöztetett két fia. Néhány éve megírta élete történetét, amelyet 1981-ben kinyomatott a Pécsi Tudományegyetem. Ebben így emlékezik az 1896-os ünnepségre: „Valóban nem mindennapi látványosság volt a több ezer díszmagyarba öltözött, meggyéknént csoportosított lovas felvonulása, mindez szimbólumként mutatta be a kiegyezés után magához tért félféudális, félliberális magyarságnak az erejében való bizakodását, a nemzetiségek elmagyarosodását váró türelmetlen sovinizmus erőreakcióját.”

A családban hagyományos jogász vagy katonai pálya helyett ő a tanárit választotta. Klasszika-filológiát, esztétikát tanult, egy darabig a szanszkrit nyelvvel is bajlódott, Alexander Bernát, Beöthy Zsolt és Gyomlay Gyula óráit hallgatta legnagyobb kedvvel. Életreszóló élményt hozó kirándulást tett egy diákcsoporttal Olaszországban, eljárt a Kisfaludy Társaság gyűléseire, feladatot is kapott: ő vezette a helyükre a vendégeket, 1906. március 15-én ő mondta a beszédet a múzeum lépcsőjén, és szerepelt Rákóczi temetésén is. 1907-ben bölcsészettudományi doktorátust szerzett Szokratész retorikai művészetéről írt értekezésével. Állami ösztöndíjat — ezer koronát — kapott külföldi tanulmányútra, ebből egy évet töltött Párizsban. Bergson és Durkheim előadásaira járt, hallgatta Debussy koncertjeit, látta Sarah Bernardot a Sasfiókban, szoros barátságot kötött a Dienes házaspárral, Pállal és Valériával. A hazajövetel után helyettesként görögöt tanított a Ferenc József Intézet és Érseki Főgimnáziumban, majd 1910-ben a Markó utcai gimnáziumba kapott kinevezést. Elvégezte a jogi egyetemet is. Belépett a Társadalomtudományi Társaságba,

amelynek ekkor Pikler Gyula volt az elnöke, Szabó Ervin az alelnöke és Jászi Oszkár a titkára. 1911-ben Angliába utazott a Társaság küldötteként, és „Az emberfajok első egyetemes kongresszusáról” írt beszámolót a Huszadik Századba, amelynek ezidőtájt már állandó munkatársa volt. 1913 őszén a London School of Economics közgazdaságtani óráit, méginkább James Webb és Hobhouse Lookssen szociológiai előadásait hallgatta, a következő évben visszatért Párizsba, immár személyesen is találkozott Durkheimmel, aki felajánlotta, írjon dolgozatot a szemináriumába. Kislégi Nagy Dénes emlékirataiban így kommentálja az eseményt: „Ekkor követtem el megint egyikét azoknak a hibáknak, amelyek, mondhatnám, mafla mivoltomból származnak . . . Az zavart meg, hogy a munkáról írandó könyvemhez akartam kutatásokat folytatni, meg is említettem neki, hogy ezzel foglalkozom, és nem vállalkozhatom egy dolgozat írására . . .”

Az első világháború idején Bécsbe került, a Tábori Újság szerkesztőségében töltött három és fél évet. 1918-ban Budapesten kapott állást a közlelmezési minisztériumban, majd a Társadalomtudományi Társaság által szervezett Szabad Iskola titkára lett. A Károlyi-kormány alatt hadviselt tanárjelölteknek, a Tanácsköztársaság alatt pedig „átképzendő” középiskolai tanároknak szervezett — megbízásra — szociológiai tanfolyamot. Kinevezték a minisztérium gazdaságpolitikai osztályának, valamint a létesítendő Tanárképző Főiskola szociológiai tanszékének élére. Az összeomlást szanatóriumban élte át, a vizsgálatot távollétében folytatták le ellene. Végül is megúsza egy intés-sel és áthelyezéssel.

A Közgazdasági Társaság jelentette meg a Közgazdasági Szemlét, amely-nél Kislégi Nagy Dénes szerkesztőségi titkár lett, majd nemsokára a Társaság titkára. Mindkét funkciót 23 éven át látta el. Számos tanulmányt, cikket írt. Tevékeny szerepet vállalt a huszas évek közepe táján Magyarországon is el-terjedt Rotary Klub mozgalomban, amely ezidőtájt Amerikából kiindulva a „hivatás”, a „szolgálat” eszméit, és a tudományok, szakmák jobb kapcsolatait kívánta előmozdítani.

1926-tól a Budapesti Kereskedelmi Akadémia közgazdaságtani-jogi tan-székére kapott kinevezést. 1930-ban a Közgazdasági Könyvtár 10. köteteként megjelent *Az emberi munka bölcselete* című könyve, amelynek alapján a Pécsi Tudományegyetem jogi kara 1932-től magántanárrá nevezte ki.

Ezekben az években a rádióban — melynek irodalmi szerkesztői Cs. Sza-bó László és Ortutay Gyula voltak — Kislégi Nagy Dénes 48 előadást tartott, ezek anyaga később meg is jelent három kötetben: *Bevezetés a közgazdaság-tanba*, *Híres kereskedők* és *Beszélgetés egy eke mellett* címmel.

1942-ben a kolozsvári egyetem közgazdasági tanszékére nevezték ki. 48-ban, amikor távoznia kellett Kolozsvárról, a kultuszminiszter Ortutay Gyula Pécsre küldte, a politikai gazdaságtan és statisztika tanszékére. 1953-ban több egyetemi tanárral együtt felszólítást kapott, hogy küldje el korábbi tudományos cikkeit a Tudományos Minősítő Bizottsághoz, majd hogy készít-sen újabb munkákat, a „régébbi dolgozatokat alapul véve”. A professzor meg-írta *A statisztikai megismerés természete* című kandidátusi dolgozatát, amit azután 55-ben el is fogadtak. 1956-ban őt választották meg az egyetem mun-kástanácsa elnökének, s noha a későbbi fegyelmi vizsgálat csak egy intézke-déssel kapcsolatosan marasztalta el, nyugdíjaztatását kérte.

73 éves volt ekkor, azt gondolnánk elfáradt, elege volt a megpróbáltatá-sokból. De a professzor csaknem fiatalkori aktivitásával kezdett ismét dol-

gozni. Még kandidátusi dolgozata közben elhatározta, hogy doktori disszertációt ír a statisztikai átlagokról. Noha a teljes dolgozatot nem készítette el, kutatásainak addigi eredményét több cikkben publikálta. 1967-ben — 83 évesen! — feleségével együtt Olaszországi turistaútra is vállalkozott, mégpedig „diákmódra“, nem ijedve meg egy kis koplalástól sem. Az *Emile Durkheim és iskolája* című dolgozata alapján 1971-ben, 87 éves korában elnyerte a filozófiai tudományok doktora címet. Közben fordított, verseket írt, levelezett, fogadta hozzálátogató tanítványait. 78-ban portréfilmet készített róla a pécsi tv-stúdió. 94—95 éves korában megírta emlékiratait.

Az uránvárosi panel-lakásban kissé idegenül, ormótlanul állnak a régi bútorok. Mintha zavarban lennének. A fénytelen műanyagpadlóra rogyva egy könyvszekrény is itt áll, megtömve, de valahogy kedvetlenül.

— Az én könyvtáram már rég szétesett, a görög—latin könyveimet ott hagytam Kolozsváron, a franciákat eladtam, a régi Marx-kiadásokat elajándékoztam. Voltak szép régi magyar könyveim is, Petőfi, Berzsenyi, ezeket meg valahol ellopták. Úgyhogy itt jóformán egyetlen értékes könyv sincs már.

Az asztalon egy burnótszelence Bécsből, a felesége örökölte annakidején a nagyanyjától, ami azt jelenti, hogy Kislégi Nagy Dénes 1921 óta él vele egy fedél — noha változó fedél — alatt. Régi a tintatartó, régi a szék, régi a süteményes tálka, amit az unokahúga, született Szmiha Adél tesz az asztalra.

— Így élünk mi, a három rokkantak triója — mondja a házigazda. Két unokahúga látja el, nem itt laknak, de naponta jönnek. Luca éppen beteg. Adél fél napot itt, fél napot ott segít. Mindketten túl vannak a hetvenen.

A professzor átültet a kis kanapé baloldalára. Hallókészülékét igazgatja. Miközben átköltözöm, nem tudom kikerülni az íróasztalt. Ez az íróasztal a szoba legszomorúbb látványa. Háttal áll az ablaknak, elhagyottan. Rajta ott maradtak a szemüvegek, a nyeles nagyítók, a növekvő méretű lencsék. Az utolsó akkora mint egy teáscsésze. Utoljára ezzel olvasott Kislégi Nagy Dénes. Vagy fél éve már ezzel sem lát semmit. Nemrégiben még autóbuszra is föl mert szállni, de most már nem. Ha ki kell mozdulnia, taxit hív. Rádió, tévé számára már nem létezik. Marad a könyv, hetente kétszer jön valaki, aki felolvas.

— Megtisztelt ez az érdeklődés — mondja a nagyothallók kissé harsány beszédmódorában. Régies udvariassága valahogy nem csupán modornak tűnik. Mélyebbről jön, személyisége lényegéhez tartozik. — Meghat, hogy még eszébe jutok a világnak.

Az emlékek persze elevenek. Javaslom, kezdjük Párizssal, hiszen az meghatározó élmény lehetett.

— Igen, Párizs maga volt a szakadatlan ámulás. Előtte én is rabja voltam annak a sovinizmusnak, ami az akkori közjogi helyzetből fakadt. Csak ott, amikor Ady verseit is megismertem, döböntem rá, mennyire elmaradott ország Magyarország. Dienes Pál olvasta föl nekem az első nagyhatású Ady-verseket. A Gare de l' Est-ent könyv nélkül tudom ma is... És Az ő Kaján... talán kevesen tudják, milyen fantasztikus, nagyszerű vers ez. Nem, Adyt sajnos nem ismertem személyesen, máig sajnálom... Párizsban ismerkedtem meg a Dienes házaspárral: velük laktam egy olcsó kis hotelban, illetve amikor ők énutánam megérkeztek, átadtam nekik az én nagyobb szobámat, és egy kisebbbe költöztem. Mindketten matematikával foglalkoztak és

filozófiával, a franciák szerették őket, egyszer, emlékszem, engem is elvittek egy estélyre, amit egy professzor adott. Valéria többször járt Bergsonnál is, aki nagyon szívesen fogadta. Tőle hallottuk, hogy egy filozófust tulajdonképpen sosem lehet igazán megérteni, egy megértett filozófus — az egy elrontott filozófus . . . Bergson és Durkheim voltak rám nagy hatással, főként Durkheim, hiszen ugye még 87 éves koromban is szinte az ő hatása alatt szereztem meg a filozófiai doktorátust . . . Én voltaképpen görög—latin szakos középiskolai tanár voltam, de Párizsban az a két zseni eltérített a görög filológiától és a szociológia felé vitte az érdeklődésemet. Jártam az előadásaikra, élveztem Párizst. Megismerkedtem egy francia tanárnővel, aki otthagya a pályát és táncosnőként belevetette magát Párizs forgatagába, ő mondta nekem azt, hogy egy nép kultúrájának egyik ismérve az apró finomságok kultusza. Ezt sokszor emlegettem és idéztem, mert nagyon megragadott. A franciák ebben kétségkívül vezetnek.

— Milyenek voltak a hétköznapjai Párizsban? Hová járt a leggyakrabban?

— A Rodin múzeumba . . . Meg a többibe. A Luxembourg parkba, ahol mindig annyi szép nő sétált, üldögélt . . . Emlékszem a Medici kútra, aminek nagy vízmedencéjében gyönyörű gyerekek kis vitorlásokat úsztattak . . . Tudja, én mafla filozófer voltam, ezt így mondták annakidején, de azért fiatal koromban tudtam élvezni az életet. Amikor hazajöttem Párizsból, legszívesebben mindjárt mentem volna vissza. De nem lehetett. Kaptam egy segédtanári állást Budapesten, a nyolcadik kerületi gimnáziumban. Sokszor fölkerestem Dieneséket, a Drégely utcában laktak együtt Pál testvérel, Kálmánnal és annak családjával. Ott találkoztam Babits Mihállyal is, akit egyik legnagyobb költőnknek tartok. Érdekes, hogy ez a zseniális tehetségű ember mennyire nem volt megelégedve magával. Egyszer megjelent egy verse a Nyugatban, ha most emlékezni tudnék a címére! dehát nem tudok . . . épp aznap találkoztam vele meg a feleségével egy előadáson, gratuláltam, hogy nekem nagyon tetszett a vers, utána Török Sophie félrevont és külön megköszönte, nagy szüksége van erre Babitsnak, mondta, mert nagy benne a szépség . . . Egyszer 29-ben két versemmel én is megjelenhettem a Nyugatban, és ugyancsak a Nyugat közölte a legjobb bírálatot *Az emberi munka bölcselete* című könyvemről. Káldor György tollából, aki a Pester Leoyd munkatársa volt, és a Rajk-per idején halt meg.

— Emlékirataiban is sok ismert név bukkan fel. Talán vegyük őket sorra.

— Tizenhétől a Társadalomtudományi Társaság Szabad Iskolájának titkára voltam, és előadássorozatot szerveztem, többek között Mannheim Károly, Fogarasi Béla, Varga Jenő, Lukács György részvételével. Lukács Györggyel csak néhányszor találkoztam, egyszer, valamikor tizenkilencben, együtt jöttünk el Jászi Oszkáréktól és hosszan beszélgettünk, emlékszem, még Napóleonról is, majd ötvenötben vagy ötvenhatban ismét találkoztunk, hosszú idő után. Nagyra becsültem őt, mély benyomást tett rám filozófiai és irodalmi tudása. De nem volt rám különösebb hatással, nem ismertem valamennyi művét. Szabó Ervint már a Társadalomtudományi Társaságból ismertem a század elejéről, amikor ő volt az alelnök és a Fővárosi Könyvtárból, amelyet komoly szakkönyvtárrá épített ki. Minden könyvet megvett, meghozatott, amit kérünk, így elmondhatom, hogy nekem is volt bizonyos érdemem abban, hogy itt egy kitűnő szociológiai szakkönyvtár alakult ki. Nagy fájdalom volt, ami-

kor elvitte őt a spanyoljárvány, még a temetésére sem tudtam elmenni, mert magam is megkaptam az influenzát és magas lázzal sokáig feküdtem. Jól ismertem aztán Kunfi Zsigmondot, egyszer írtam is a lapjába egy cikket, ez a cikkem nincs már meg, mintha egy angol könyvről írtam volna recenziót, ami azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a háború rossz üzlet... Jásziéknál találkoztam például Fülep Lajossal is, csak pár percet beszélgettünk, de lenyűgözött hatalmas tudásával. Jászi Oszkárral már a Huszadik Század szerkesztőségében megismerkedtem, s ha nem is szoros baráti, de igen jó viszonyban voltunk. Utoljára Bécsben találkoztam vele, átutazóban, 1923-ban. Feleségét, Lesznai Annát nagyon tiszteltem, ő egyike volt azoknak a zsidó származású költőknek, akik száz százalékgig a magyar költészetet szolgálták, s őt én az igazi „magyar nagyasszony” típusának tartottam. Kifinomult teremtés volt, igazi nagy lélek. Halála előtt pár nappal még írt nekem New Yorkból. Ha akarja, majd megkeresem a levelét. Sokat leveleztem Spann-nal is, aki igen érdekes, különös, bizonyos értelemben reakciónak mondható filozófus volt, a bécsi egyetemről azután Hitler távolította el és Amerikában halt meg. Írtam róla egy könyvet is... De nevéket kérdezett, most eszembe jutott, hogy jó viszonyban voltam én kommunistákkal is, emlékszem, egyszer egy összejöveteleken egy asztalnál vacsoráltunk hárman, Fogarasi Béla, Somló Bódog és én. Ez valamikor már tizennyolcban lehetett, de biztos, hogy még a forradalom előtt.

— Hosszú élete átfogja az egész századot, háborúkat, forradalmakat, a gondolkodásban végbement nagy változásokat is. Önt személy szerint mi jellemezte inkább, az állandóság vagy a változás?

— Minden tévelygésem ellenére talán inkább az állandóság. Ha valami érdemem van, az a kultúra, a tudomány erőm szerinti népszerűsítése. Ez mindig egyformán erős volt bennem, kezdettől fogva. Viszonylag korán elhatároztam, hogy a munka bölcséletével foglalkozom, ez is végigkísért. Durkheim valláselmélete is. Néhányan, akikkel fiatalon egyformán gondolkodtunk, később a bergsonizmus hatása alatt a katolicizmushoz tértek meg. Én hű maradtam a pozitívizmushoz, s gondolkodásom elmozdult a Feuerbach-tézisekkel jellemezhető marxizmus irányába.

— Nagy energiával kapcsolódott be a közéletbe 18—19-ben, azután ez a lendület hirtelen megtört. Miért?

— 19 májusában súlyosan megbetegedtem. Orrsövényműtétem volt, semmiségnek látszott, de utána belázasodtam, s állapotom, egy lelkiismeretlen orvos miatt, egyre romlott. Végül is kiderült, hogy mellhártyagyulladásom van. Szanatóriumba kerültem, válságos állapotban, s mintha lelki betegség is a hatalmába kerített volna, elvesztettem életkedvem, érdeklődésemet a világ iránt. Csak októberben hagytam el a sanatóriumot. Igen, én is tűnődtem rajta, miként alakul az életem, ha akkor nem jön közbe az a betegség. Én egészen pártoltam a diktatúrát. Nagyon valószínű, hogy mindvégig a munkások pártján álltam volna. Talán nem is világnézeti okból, egyszerűen azért, mert a munka nélküli boldogulást sose szívelhettem.

— Hogyan, milyen körülmények között került Kolozsvárra?

— Az egyetemi tanári kinevezésnek örültem, régi vágyam vált valóra. Mikor megkaptam a kinevezést, már régen — voltaképpen kezdettől — tudtam, hogy Hitler kudarccal végzi. De bármennyire esendőnek is látszott a magyar ügy ilyen megoldása, annak dokumentálását mindenképpen hasznosnak tartottam, hogy Kolozsvárnak nagy történelmi múltja és kultúrája van,

amit az események bármilyen fordulása esetén figyelembe kell venni. Magyarország német megszállásán és a zsidók elleni kegyetlenségeken egész Kolozsvár nagyon megbotránkozott. Jelen voltam a zsúfolt Szent Mihály templomban, amikor Márton Áron püspök ennek a felháborodásának megrázó beszédben adott kifejezést. Egy-két kivételtől eltekintve az egyetem magyar tanárai a szabadgondolkodás és a tiszta tudomány képviselőinek számítottak. Én a román professzorokkal is jó összeköttetésben álltam. Volt néhány román hallgatóm, akiknek természetesen megengedtem, hogy románul vizsgálózzanak. Akkori tanítványaim közül sokakkal jó barátságba kerültem, többször fel is kerestek pécsi otthonomban. Jordáky Lajos, aki a szovjetek bejövetele után a munkás szakszervezet vezetőjeként fontos ember lett, utólag elmondta, hogy nagyon tetszettek neki az előadásaim. Különösen a gazdaságpolitikai előadások, s azokon belül a marxizmusra tett utalásaim nyerték meg a baloldali érzelmű hallgatók szimpátiáját. Jordáky vett rá azután a Német ideológia fordítására is. Volt olyan román nemzetiségű hallgatóm, aki később négyszer is felkeresett itt Pécsen. Visszatérésem a háború után Kolozsvárra semmiféle nehézségbe nem ütközött, a jogi karon tovább oktathattam korábbi tárgyaimat. Ott álltam Petru Groza miniszterelnök mellett, amikor ellátogatott a magyar egyetemre, kifogástalan magyarsággal üdvözölte a tanárokat és kifejtette, hogy az országaink közti határokat meg kell szüntetni. De azután az történt, hogy a velük kötött szerződést a román közoktatásügyi miniszter felmondta, s a magyar állampolgárságú tanároknak haza kellett jönniük. Sosem felejttem el azt a tömeget, amely éjjel 1 órakor kijött a vasútállomásra, hogy elbúcsúzzon tőlünk.

— Ugorjunk ismét egyet az időben: 73 évesen ment nyugdíjba, az után, hogy egy fegyelmi vizsgálat elmarasztalta az 56 őszén történetek miatt, pontosabban olyan dolgok miatt, amiket mint a jogi kar munkástanácsának elnöke „követett el”. Hogy történt ez?

— Én el sem akartam vállalni ezt az elnökséget, de hát engem választottak... Nem voltam rá alkalmas. Nagyon vacakul, erélytelenül vittem az ügyeket. A fegyelmi vizsgálatnál viszont nem pontosan idézték, mit is képviseltem én: valójában azt, hogy mihelyt a körülmények engedik, kérjük a minisztériumtól a régi tanárok nyugdíjazásának és az újak kinevezésének felülvizsgálatát. Engem egy dolog izgatott: megtelepedett az egyetemen a dilettantizmus. Ez volt az a korszak, amire azt mondta Lukács György, hogy futószalagon gyártották a filozófusokat. Volt például valaki, hagyjuk a nevét, aki olyan hülye bírálatot írt egy előadásomról, hogy „fölsleges Hegelre hivatkozni Marxnál”. Amikor megalakultak a marxista tanszékek, tőlem elvették a politikai gazdaságtan oktatását, amibe pedig már igen jól beledolgoztam magam, voltak eredményeim, noha végül is csak egy évig oktathattam. Nem személyes sértődés beszél és beszélt belőlem, ne higgye. Csak azt tapasztaltam, hogy a vulgárfilozófia, a fölkészületlenség, a dilettantizmus jelent meg az egyetemen. S ez igen bántott. Nem elégtétellel, mindössze megnyugodva konstatáltam később, hogy ezek a hibák megszűntek.

A professzor fáradni látszik. Még előveszi a levelekkel teli dossziét. Köztük van Durkheim egy féltve őrzött levele, apró szálkás betűkkel sűrűn telerótt lap. Tanítványok levelei, barátoké. Egyet találok kiemelek.

Dienes Valéria írta 1974. július 21-én Budapestről:

„Kedves jó Nazsi!

Már bizony Maga nekem az a régi párizsi „Nazsi” marad, körülszínezve

azoknak a kedves emlékeknek az aurájával, amelyekkel párizsi szoba-szomszédságunk azóta is körülvette. Régen meg kellett volna köszönnöm értékes küldeményét, de nagyon rossz, barátom, most az „idő”, mikor a fogatkozó erők korában egyre több teendő-igénylés zúdul felém. Ma az a divat, hogy az öregekből csinálnak primadonnákat, mert kíváncsiak arra, amire már csak a legöregebbek emlékeznek . . .”

Legközelebb azzal fogad Kislégi Nagy Dénes:

— Arra szeretném kérni, csak szerényen, visszafogottan írjon rólam. A tanítványaimról kellene inkább írnia, csupa kitűnő ember, köztük sokan ma már ranggal, hírnévvel rendelkeznek . . .

— Úgyis meg akartam kérdezni, miért hangsúlyozza, hogy élete torzó maradt. Arra érti ezt, hogy véleménye szerint adós maradt a nagy művel?

— Arra is. Nem tudtam nagy dolgot alkotni, nem tudtam befejezni, amit szerettem volna: a munkáról szóló teljes művet. Csak gyenge kis vázát tudtam adni. De másra is gondolok. Fiatalkoromban mindenáron költő akartam lenni. De nem volt bennem igazi tehetség. Voltak világháborúk, más bajok is. Sokszor idéztem Bergson mondását: az út, amit befutottunk az időben, tele van azoknak a személyiségeknek a roncsaival, amiké lehettünk volna. Gyakran más utakra tértem. Talán bennem volt a hiba. Ez sokszor kínoz, még ma is.

— Ez azt jelenti, hogy ha újra kezdhetné, sok mindent másként csinálna?

— Az ember úgy gondolja, majdnem mindent másként csinálna. Az élet — szabadság. De lehet, hogy végül is ugyanazokat a hibákat követné el, másodszor, századszor is.

— A munkáról szóló műben mi lett volna?

— Szerettem volna többet elmondani a szerszámról és az értelemnek a munkából való származásáról . . . Én a munka vallását hirdetem. Durkheimből kiindulva, aki azt mondta, hogy az egyén bele van illesztve a közösségbe, ez azonban a primitív ember nem érzékeli, csak azt, hogy van valami, ami nála erősebb, fölötte áll. A ritusok. 1919-ben a május 1-i felvonuláson mély benyomást tett rám a „munka temploma”, egy fagerendákból ácsolt, vörössel borított építmény, amely engem a Sarastro-szentélyre emlékeztetett. A munka vallásának egyik alapfogalma a közös alkotás, a közösségbe illesztett egyén fogalma. A megbecsült dolgozó ember és a kultúra az én „munkavállalásom” pillérei, amelyből egyértelműen következik a békének, a világbékének a gondolata.

— Ön hisz ebben?

— Hiszek. Hiszem, hogy elérhető. Nos, nem úgy él bennem, mint végleges kép, hanem mint törekvés. A dolgok sosem valósulnak meg egészen, az élet formái sose öltenek végleges alakot — a gép, az a végleges. S a gondolat létezik: az össz-emberiségnek a gondolata, amit Comte az emberiség kultuszának nevezett. Ez az, ami engem bizakodóvá tesz, s nem valamiféle utópia, amit elképzelek.

— Professzor úr, engedjen meg egy kérdést, amit másnak is feltettem már. Ha önön múlna, a világ sorsát a tudósok kezébe tenné-e?

— Tudósok . . . ez tág fogalom. Lenin például, aki a világ dolgát irányította, szintén tudós volt . . . a Filozófiai füzeteket nagyon szeretem . . . A világ irányításában azoknak kell szerephez jutniuk, akiknek van érzékük a reform iránt. Én ezt inkább szaktudásnak nevezném. Tudósok? Én egyforma értékű-

nek tartom őket mondjuk a bányással. Mindkettő a társadalmat szolgálja, mindkettő életének lényege a munka. Persze, az igazi nagy tudós nemcsak értelmiségi lény, hanem intuíciója is van. Ez nagyon nehéz probléma, ezen a ponton találkozik a költészet és a tudomány, de az intuíciót még nem tudjuk magyarázni . . . Egy íróról mondta egyszer Durkheim: ez egy szimplicista, túl egyszerűen gondolkodik, nincs meg benne a titokzatosság érzelme. A filozófiának éreznie kell a lét titokzatosságát. Azt, amit Platon thau mazein-nek nevezett . . .

— Van még egy dolog, amire választ szeretnék kapni. Ön bejárta Párizst, Londont, évekig élt Bécsben, megtehetette volna, hogy letelepedjék valahol másutt . . . Említette, hogy Ady versei nyitották fel a szemét a századeleji magyar elmaradottságra. Említette, milyen nagy hatással volt Önre az a francia vélemény, hogy egy nép műveltségének mércéje az apró finomságok kultusza. S a kultúra szerelmeseként mégis hazajött a „magyar ugarra”, s itt is maradt mindvégig. Miért?

— Dehát én magyar vagyok! — Most látok elsősorban valami ingerültségféléket a pedáns, finom modorú öregúron. Megigazítja hallókészülékét, mintha azt okolná a kérdésért. Mintha a kérdés durva lenne, méltatlan és bántó. Lehet, hogy az is. — És én tanár vagyok, pedagógus! Én a műveltséget akartam terjeszteni a magyarok között. Mi más dolgom lett volna?

Kicsit hallgat, visszalép az emlékeibe — különös lehet az ilyen félévszázadot átívelő gondolatváltás bent a lélekben — mert amikor újra megszólal, azt mondja:

— Igen, amikor énnekem az a francia hölgy ezt mondta, úgy láttam, hogy a franciák azok, akik vezetnek ebben, ott az egész életet ez a csiszoltság jellemzi. Ez nem annyira műveltség . . . Nehéz megmagyarázni, de pontosan érzékelhető. Nekünk még sokat kell fejlődnünk. Ismeri Hemingway mondását az afrikai vadászkönyvéből? Szerinte a magyarokat bizonyos délcegség és magabiztosság jellemzi, ami csak a legjobb angoloknál és spanyoloknál található meg. Tudja isten, én ezzel nem túlságosan értek egyet, bár lehet, hogy valami igazság azért van benne. Én inkább úgy látom, hogy a magyarságnak az európaiságát a magyar líra adja. Javarésze a világirodalom legjobbjai között van. Ott van például Ady . . .

Nyílik az ajtó, Adél érkezik, hogy itt a taxi. Ilyenkor a professzornak át kell mennie a másik lakásba ebédelni.

Tanítványai számára feledhetetlen Kislégi professzor úr lenyűgöző tudása, előadásainak elevensége, mélyen humanista, gazdag személyisége.

— Igazi pedagógus volt — mondta egyikük. — Műveltsége nem ismerte a tudományágak határait. Főlényes tudású, széles érdeklődésű, komplex kutató elme volt, egyike talán az utolsó polihisztoroknak.

NAGY LÁSZLÓ

1.*

Költő, akinek útja a népmesék hőisére emlékeztet. Zsebében a hamuban sült pogácsával indult el, megküzdött a hétfejű sárkánnyal, s elnyerte a királylány kezét, vele a félországot, a felekirályságot. Költészetével érvényességet szerzett nevének. Küldetéses költő, tiszta és tisztító, nyugtalan és nyugtalanító, fészek-őrző és világ-felfedező. Vállalta a magyar költészet folytonosságát, tanult a mesterektől, az elődöktől, és új utakat vágva maga vált törvényalkotóvá, a líra megújítójává. Költészete kapcsolódik a hagyományokhoz, és új hagyományt teremtett. Ősei a szerelemmel, Istennel tusakodó, súlyos szavú Balassi, a tizenhatodik század indulatos prédikátorai, a virágos kedvű, játékos Csokonai, az ostromozó Ady Endre, az ország-szegénye József Attila, és versbe olvasztotta az európai líra merész újításait, modern törekvéseit. Ismeri a magyar és a szomszédos népek népköltészetét, lírájában magyarság és európaiság, a népi és az emberi közti szintézis valósul meg. Egyike azoknak a legkiválóbb költőinknek, akiknél a háború utáni magyar lírában kiteljesedik a Németh László megfogalmazta igény, irodalmunk „bartóki vonala”: a nemzetet át az emberiséghez szóló. Igazi, egyéni, eredeti költő. Hangja van a lepke-csönd és a lávázó harag kifejezésére. Költészete kézzelfogható és áttételes, konkrét és jelképi. A pára-könnyűségű dalforma éppúgy kezéhez illik, mint a sorok áradatát hömpölyögtető, több tételes versszimfónia. Érzéseit és gondolatait újszerű képekben és látomásokban fejezi ki. Sajátos és egységes, hagyományokból fakadó és csak rá jellemző szimbólumrendszerrel teremtett.

Élete és költészete fél évszázad magyar valóságához és történetéhez kapcsolódik. Talán az utolsó nagytehetségű magyar költő, aki még benne él a múlt paraszti hagyományvilágában, a kultusz és a mitológia szintjén ismeri meg a népi szokásvilágot. Gyerekként találkozik a háborúval, égő házakat, megszenesedett löttemeket lát. A háború utáni koalíciós években a „fényes szellők” nemzedékével, a népből jött értelmiségi fiatalsággal lép az irodalomba. Az emberi személyiséget romboló évek, a dogmatikus irodalompolitika torzulásai az ő költészetében is nyomot hagynak. Belső vívódások, keserű tapasztalatok árán átértékeli a költészetéről vallott fölfogását. 1956 tragikus eseményei után, a megváltozott, tisztultabb politikai és szellemi légkörben lírája kiteljesedik, a létezés, a személyes emberi sors kérdései mellett a világ dolgai is egyre nagyobb helyet kapnak benne. Ady életkorát tíz, József Attiláét húsz évvel élte túl, de tizenkét évvel hamarabb halt meg, mint Bartók, és elhunytakor tizennégy évvel volt fiatalabb Csontvárynál. Hirtelen halála a kortárs magyar irodalom egyik legnagyobb szabású költői életművét zárta le.

Élete talánnyal kezdődik. Már születési dátumát legenda övezi. „Születésem napját nem tudom. Míg otthon éltem, július 14-ét mondtam, így tudtam anyamtól. Később anyakönyvi kivonat kellett, s ez ámulatomra 17-ét jegyezte. Papir szerint 1925. július 17-én születtem Felsőiszkázon, Veszprém megyében. Születésemkor aratás volt, szent munka, éjszakák, nappalok egybeestek, az én dátumom pedig elveszhetett a sok tennivaló közt. Mégis, ha a Bastille-börtönt 14.-én döntötték le, illett volna ezen a napon születnem.” Szülőháza számára valóban szülőház, s orvos helyett bábaasszony segíti a világra. László névre keresztelik: születésnapját három-három hétnyi távolságban két László-nap fogja közre. A szomszédos faluban, Középiszkázon a június végi László-napkor van a búcsú. Egy évvel idősebb nővére Izabella, majd

* A Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenő kötet rövidített változata. A könyv első sorban a költő vallomásai és a korabeli kritika tükrében kíván képet rajzolni Nagy László költői útjáról. A szöveget folytatásokban közöljük.

két év múlva ismét nőtestvére születik, Mária. Öccse, István, aki később az Ágh István írói nevet választja, és ma ismert költő, tizenhárom évvel fiatalabb nála.

Felsőiszkáz két táj találkozásánál fekszik: délről a Bakonyalja utolsó, északról a Kisalföld legszélse települése. A láthatár peremén hegyek kéklenek. „Távoli körben dombok, erdők, hegyek. Nyugaton a Ság és Kemenesalja, keleten a Somló és a Bakony.” A Kemenes halmai, a Ság teteje Berzsényi költészetében élnek; a Bakony a pandúrok elől menekülő betyárok oltalma.

A medencét szelíd patakok ölelik át, a Marcal, a Halyagos és a Torna. Vízük bő fűvü réteket, barkás füzeket öntöz. A völgy szélein ősi települések, furcsa nevű községek; egyik-másik neve talán Árpád-kori nyelvemléket őriz: Csögle, Csősz, Kerta, Kamond, Dabrony, Vecse, Karaközöröcsök, Doba, Vid, Berzsény, Torna. A környék nevezetes helyei: a légvonalban 15 kilométerre fekvő Egyházashetye, Berzsényi szülőföldje, a fazekasmestereiről híres Túskevár, valamint a somlővásárhelyi apácák klostromának romjai.

Amihez a környék lakóinak a szeme tájékozódik, a balatoni vulkáni kúpokkal rokon eredetű, magánosan álló, harang alakú Somló, Felsőiszkáztól mintegy öt kilométerre fekszik. Oldalára kitűnő bort – a somlai fehérret – adó szőlők kapaszkodnak, a szőlők között bazaltból rakott, sötét falú prészházak látszanak. „Homloka alatt a bazalt-hegynek / izzanak a szőlők, édesednek” – írja egyik ifjúkori versében. A vár Doba fölött, az északra tekintő, elkülönült kis bazaltkúpon áll. A török világban a dunántúli végvári rendszer egyik láncszeme volt. A hegy oldalán látható, furcsa alakú, magános sziklát a nép Kinizsi-sziklának nevezi. A várban 1707-ben Bottyán János kuruc generális lakott. Később császári parancsra felrobbantották. A várhoz a nép ajkán helyi hagyományok, mondák fűződnek. Kisfaludy Sándor romantikus regéje, a *Somlai vérszűret* kitalált hősökkel népesítette be a várat.

Hajdan a falun vezetett keresztül a forgalmas sümeg–pápai országút. Amikor megépítették a budapest–szombathelyi vasútvonalat, a vasút öt-hét kilométerre elkerülte a falut. Aki vonatra akart ülni, a kertai vagy a karaközöröcsöki állomásra kellett gyalogolnia vagy szekereznie. A népi emlékezet megőrizte a múltat. A földből előkerült régi falakat, a legendás Pogány-pince maradványát a szóbeszéd a római időkhez kötötte. A 16. és a 17. században sokat szenvedett a táj. A napóleoni időkben a franciák elől a kutakban bújt el a nép... A faluból dülőutak ágaznak a szántóföldek, a gabonatóblák és a kukoricarendek közé, távolabb erdők, tölgyesek, bükkösök tartoznak a határhoz. A földrajzi helynevek, a dülőnevek és határnevek a múlt emlékei: Haraszt, Siralom-völgy, Rét-domb, Vörös-domb, Kuruttyó, Irtás, Bánomtag stb.

A falu nevét korábban Felsőiszkász-nak írták. A szó – a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* szerint – „szláv eredetűnek látszik, de a részletei tisztázatlanok”. Okleveles forrásban legkorábban 1212-ben fordul elő. Fényes Elek *Magyarország geographiai szótárá*-ban (1851) ezt olvassuk: „magyar falu, Veszprém vármegyében, 303 katolikus lakossal s parochiális szentegyházzal. Földesura a kegyes alapítvány.” Határában a gróf Apponyiak birtokai terültek el. Plébániája Árpád-kori; a falu helyén valószínű a török időkben elpusztult Mindszentiskáz, illetve Egyházasiszkáz állt. A falu búcsúját eredetileg mindenszentekkor (nov. 1.) tartották, majd áttették szeptember 8-ra, Mária napra. A falut parasztok, jobbágyivadékok lakták. Lélekszáma a két háború között sem haladta meg a háromszázötvenet; lakosai hatvanhétven házában éltek. Híres műemléke nincs a falunak. A múlt század második felében emelt temploma a település közepén áll; itt van a plébánia, az iskola, a temető is. A földrajzi környezet, a közlekedési útvonalaktól való elzártság miatt itt az átlagosnál egy fokkal tovább konzerválódtak a paraszti élet hagyományai. A falu életébe mozgást az ünnepek hoztak, a vásárok, a búcsúk, s ha megjelent az országúton a kaskastollas csendőr, a bakonybéli szerszámárus, a túskevári fazekas, az ugodi meszes, a teknővájó cigány vagy a kártyavető cigánylány és cigányasszony.

Felsőiszkáz a nála valamivel népesebb Középiszkázzal (itt volt a posta és a közjegyző is) és a kisebb Alsóiszkázzal volt határos. A három falut 1947-ben Iszkáz néven egyesítették.

A szülőház tömésfalú, de zsindegyel fedett, öt ablakos, utcára néző, L alakú ház, a falutól kissé távolabb, a Kiscsász felé vezető egyenes út jobb oldalán. Az udvar szintjétől fa küszöb választja el, bent két szoba, konyha, kamra, kiskonyha, spejz. A család – főként télen – a párás konyhában él. A tömésfalú házat minden évben meszelni kell. Az agyagos udvart őszelel sárgöröngyök borítják, nyáron por veri föl. Télen a Bakonyból vad szelek fújnak, és délkeletről kivillannak a ködből a Somló hóval fedett ormai. A ház előtt zöldcsuhás fenyőfát hajtogat a szél. Az udvaron kis lugas, mély kút, hátrább a gazdasági épületek, istálló, ólak, pajta, a kertben gyümölcsfák, pírhollyagos meggyfa, görcsös vadkörtefa, Boldogasszony-szilvafa, Török Bálint almafa, a ház mögött akácok. Az istállóban a fal mellett a jászlak, a jászlak előtt állatok, lovak, ökrök, tehének, borjak. Ha valaki belép, a „Bikák felbömbölnek, / láncsal csörömpölnek”. A pajtában széna, eleség az állatnak, de nyáron aludni is jó benne. A házat fehér kutya őrzi, egy erős és okos kuvaszkan, a Tisza.

A költő mindkét ágon parasztlak ivadéka. A családi hagyomány és emlékezet a dédapáig él. Az ősök mindig visszatértek fészükbe: apai ágon mind felsőiskolai földben vannak eltemetve. Apai dédapja az első reformországyülés évében született, a szabadságharc idején fölcsapott népfőlkelőnek, és a burgenlandi Kismartonig kergette Jellasicsot és az osztrákokat. A nem közönséges képzeletű ember csodabognár hírében állt. „Ő alkotta a vidéken az első szórórostát, a cséplőgépet. Egyéb különös szerkezeteket is csinált. Értett a füvekhez, gyógyított embert, állatot. Rengeg fájó fogat kifordított az ujjával.” A bognárnak a Bakony erdeje adta a körismeggyertánfát, volt belőle bőven. Jeltelen sírban pihennek csontjai a felsőiskolai temetőben. Egyik fia, a költő nagyapja, Nagy István 1855-ben látta meg a napot. Négy gyermeke született, a költő három nagynénje, Hermina, Erzsébet és Mária, valamint a költő apja, Béla. Agyvérzést kapott a középiskolai földön, és meghalt hatvanéves korában, 1915-ben.

Nagy Béla 1889-ben született. Besorozták katonának, és a 19-es gyalogezreddel az első világháborúban Fiuméba és Tarnopolba küldték. Csak a sikereit mesélte később. „Fiumében lelőtt egy léghajót – emlékezik vissza kisebbik fia, Ágh István –, és a tisztiek kapták a kitüntetést azért, hogy megmentette a torpedógyárat. Legénybarátai vesztek el mellőle, s már csak a hősök fáiban zúgnak tovább. Földje megmutatta neki, mit esznek – a rohadó lovakat a meggyesből –, kitört rajta a sárgaság, ez is menekítette.” A hideg zsirt nem szerette, ha eszik. Harmincnégy évesen, öreglegény korában megnősült, és feleségül vette – „hégagyorsasággal ragadta magához” – a tizenhét éves Vas Erzsébetet. Nagy sérelme, hogy szülőjét a nővére örökölte; azóta a szülőbe nem lépett be többé. Földet szerető, munkás, törekvő parasztember volt. 1924-ben, a gazdasági válság előtt a meglévő tiz hold földjéhez bankhitelre vett még ötöt a dobra került Apponyi-földből. A vállalkozás balul tört ki. A gazdasági válság miatt az árát már nem tudták kifizetni, és húsz évig hurcolták az adósságot. „Később ezt a határrészt Bánom-tagnak nevezték. 1945-ig nem tudtunk törleszteni, még a kamatokat is gyötrelmes árán fizetgettük.” Kemény, lobbánéky, makacs természetű ember volt, olyan, akire azt mondják, van kurázsija. „Teljes barna, szikár, sasorrú, mindig lapos hasú, jó ivó férfi volt, csak nagy ritkán részeg. Jártában szikrázó sarkú, de mindig hirtelen természetű.” Indulatát, keménységét, „minden kurázsiját” fia is örökölte, s talán ez a magyarázata későbbi összeközléseiknek is. Érzéseit nem mutatta ki, sérelmeit magába temette. A földhöz, a paraszti gazdálkodáshoz fűződött reményei nem váltak be. Élete nagy vesztességét látta abban, hogy fia nem maradt otthon, nem vette át a gazdálkodást, s abban is, amikor földjeit be kellett adnia a szövetkezetbe. Talán csak késő öregkorában oldódott föl, s volt néhány szép és derűs pillanata. Nyolcvan éves korában, 1969-ben halt meg.

Az anyai ág nyáradi illetőségű. Feleségét az apa a tizenöt kilométerre fekvő Nyárádról hozta. Az anyai nagyapa, Vas Géza „faluja első halottja volt a világháborúban, 1914-ben, Lublinnál érte a golyó – írja Ágh István. – A szakaszt lefénypeszték lábakon keresztbevetett puskákkal, néhányan söröskriglikkel a kezükben.” Öt gyermeke közül az édesanya, Vas Erzsébet 1905-ben született. Szeretett volna felső iskolába is járni, de a korán félárvaságra jutott népes családban, ahol szükség

volt minden munkáskézre, nem tanulhatott. Fiatalon férjhez ment, s ami neki nem sikerült, gyermekeiben szerette volna elérni. Szívós, dolgos, érzékeny, finom arcvo-nású asszony.

A szülők ritkán kedvesek egymáshoz. A bankhitelek terhe alatt adósságokban ful-ladozik a család. Az apai nagyanya nem szerette menyét, s azzal is gyötörte, hogy a nagy korkülönbség miatt a férjet féltékennyé tegye fiatal feleségére. A házban gya-kori a békétlenség. A kisleány gyakran látja anyját sírni. Hozzá vonzódik, anyja neki rajzol lovakat, és készít játékokat. Szereti a verseket, költőktől szokott idézni, néha énekel és mesél. A gyerekek taníttatását ő szorgalmazza. Húsvétkor piros tojást fest, a karácsonyfára szarvasokat mintáz tésztából.

Amikor Nagy László megszületik, a két nagyapa már nem él. Csaknem azonos időben, de egymást nem ismerve halnak meg, 1914-ben, illetve 1915-ben. A kisleány a családban csupa nő veszi körül: két nővére, az idősebb Izabella, – Ágh István szavával – a „szigorú-kedves” és a fiatalabb Mária, a „kedves-szigorú”, anyja és a két özvegy nagymama. Hogy később is fontos szerepet játszanak életében a nők, és oly sokat köszönhet nekik, talán ideig nyúlhat vissza. Mintha az a feszültség, ami az apa és az anya között fölizzik néhanap, nem volna más, mint a két nagyanya kö-zötti ellentét folytatása, meghosszabbítása. Egyikük, az apai nagymama a „rossz nagymama”, a másikuk, az anyai nagymama, a „jó nagymama”. A „rossz nagyma-máról” írja: „Anyámnak mindig parancsolt, ő maga nem dolgozott, nem segített. Szüntelen dézsmált bennünket. Diót, almát, gabonát, zsákot, szakajtót, kanalat, s ki tudja, mit még, hurcolt el másik szülőiteihez. Sőt okmányokat is, hogy kétszer kelljen fizetnünk a másikonak.” Van róla jó emléke is: szépen énekelte, a Molnár Annáról, a Fehér Lászlórnál szóló balladákat először tőle hallotta. „Igazán a rossz nem is ő volt, hanem az érelmeszesedés a fejében.” Nyolcvanhat éves korában halt meg... A „jó nagymama” Nyárádon él, ritkábban látogat el hozzájuk Felsőszkázra. „Szép és jó, egyenes járású, korán hadiözvegy, takarékos és takaros asszony.” Amikor az édesanya elhatározza, hogy taníttatni fogja gyerekeit, hozzá megy el, és rászedi, költözzön Pá-pára, ahol az öt ágon született hét unokáját gyámolítja, gondozza őket, vigyáz rájuk, közben dolgozni is eljár. „Míg iskolában voltunk, nem fűtött, rokkázott a hidegben. Forgója így hűlt meg egyszer szörnyen. Kinjában baltafokával ütötte tompóra csont-ját. Káposztát nagy fazékkal szokott főzni, három napig is ettük. Szűz krumplileves, krumplikása, zsírtalan kaszákópogácsa, cicege sokszor járt asztalunkra.” Magas kort ért meg ő is: 1963-ban halt meg.

Legkorábbi emlékei „hátagombolós” korába nyúlnak vissza. Szüleit cirokhege-dűvel követi a mezőről hazafelé menet... Apja szitkozódó hangját hallja... Anyja sir, aztán maga mellé vonja, és egy örökölt palatáblára lovakat rajzol neki... A fe-hér kuvasz hátán lovagol... Majd egy élesen kimetszett kép 1929-ből, a szokatlanul nagy tél idejéről: „Apám hólapátot farag nyírből, nyárból... Reggel a tetőn kellett kilépnünk, akkora hó esett. Látom apámat a hófórgetegben, a lepedőbe kötött szénát segíti neki húzni fehér Tisza kutyánk... Azon a télen indultam el ingben, mezítláb a kovácshoz...” Megszökik az ágyból, elindul a hóban, és találkozik a „karácsony-fás emberrel”... S rázuhan „első özvegye”, amikor „húzzák a harangokat Piros-káért”, „aki szép ruhát se hordott, úgy lett árnyék”, ő pedig „a cseresznyefa tetején megözevgyülve” rángattatja magát a széllal... (1970 táján írja majd prózaversbe ezeket az emlékeit.) Gyerekbetegségeket hever ki. „Egyszer reggeltől délig vak voltam, csak pünkösdirózsa köröket láttam, mert valami betegség (skarlát?) a szememre ment...” Az egyik nyáron földmérnökök dolgoznak a faluban: „Nardai úrtól színes ceruzát kaptam.” A természet közelségében, a paraszttudvar állataival együtt élő gye-rek korán találkozik a nemiséggel. Ötéves korában már sokféle próbán átesik. „Olya-non is, hogy összekötöttük madzaggal fűtyülönket, egymással szembe ülve hátrálni kezdünk, hogy ki húzza el a másikat, kié az erősebb. Megtudtam ott, miből lesz a gyerek. Ráz a nevetés, mert látom: a kiszáradt s kerek kenderáztatóban (mocsolá-ban) körben ülnek a kölkök, s rázzák tüzes áhitattal kakasukat, akár a majmok.” A Paradicsomból való kiűzetését Kormos Istvánnak mondta el: „Kicsi koromban tör-tént, talán ötéves lehettem. Kis pajtásnőmmel azt cselekedtük, amit láttunk a mada-

raktól, földön járó állatoktól, de megleptek bennünket. Ezt elfeledtem volna, ha nem csúfolnak lánytestvéreim: „Magdi a kű között, Magdi a kű között! Mert ott játszottuk ezt a játékot, a szerelmet. Mérgemben sírtam ezért, akkor pedig rám kiabáltak: „Rő-rő hegede, macska lika fekete! Szomorú lélekkel éltem sokáig, s ha gondoltam ilyen cselekedetre, nem mertem elkezdni jó ideig. Ilyen korán vesztettem el az édent, mondhatnám, a boldog gyerekkort is.”

Hat éves korában beiratják a községi római katolikus elemi népiskolába. A felekezeti, osztatlan iskolába hat osztály, ötven-hatvan gyerek jár együtt az egyetlen tanító, a „mester”, Kiss Jenő keze alá. A tarisznyát, amivel iskolába megy, anyja varrta. Palatáblát használnak, s az ábécé betűit mutogatva tanulják. Nehezen szokta meg az iskolát, nem tűnik ki társai közül, csak szép- és helyesírásban meg rajzban. „Vizsgakor a kanonok tőlem kérdezte: Mekkora hullámok voltak a genezareti tavon? Mint ez a háztető, mondtam. Nem, fiam, akkorák, csaknem elborították a hajót, a Bibliát nem lehet kiforgatni. Vizsgára a mutatópálcát virágkoszorúval befontuk, ezzel álltam a térkép elé mutogatva: „E rab föld mind az én hazám”, s mondtam a verset.” Vadóc, csintalan és féktelen gyerek, nem szereti, ha négy fal közé zárják. Fára mászik, gyakran csatangol a határban. Ha a gazdasági munka úgy kívánja, apja kikéri az iskolából, és otthon marad.

Nem élnek gazdagon, de nem is szegények. Fizetik a banknak a kamatot, de disznót vágnak. Sokszor jókat esznek, s kerül gyümölcs is a kertből az asztalra. „Általános ételünk a krumpli, káposzta, bab, savanyú répa, kukoricaféleségek. Anyám a tejben főtt kukoricagombócot így nevezte: aranygombóc ezüst lével. Ezt nagyon szerettem, iskolába is hordtam hidegen.” Az édesanya mondja visszaemlékezve fiára: „Az igen jó volt benne, hogy mindig a szegény nép mellett volt, és maga is olyan szerény volt, hogy ha vettünk neki ruhát, nem akarta fölvenni. Hogy öneki jól van ez is.”

Kisiskolás korában fedezi föl a ritmust és két szó zenei egybecsengését, a rimet. Anélkül, hogy tudná, mi a vers, a gyermekmondókák hatására mondókaszerű verskísérletet csinál. Például a *Száz liba egy sorba*... ritmusára ilyet költ: „Elöl megy az Eszter, / kezében egy cekker. / Utána a Feri, / a fazeka teli.” Bertha Bulcsunak mondta el: „Emlékszem, az első versemet nyolcéves koromban írtam: „Réce, réce kanréce, / nem kell nekem ebédre.” Anyám tömött egy szép tollú gácsért, ott volt a karóketrecben. Rájöttem, hogy nem kell üldözni, itt van előttem, és kihúztam egy szép kékeszöld tollát. Kitűztem a sapkámra, utána megszagoltam a kezemet. Bűdös volt. Eldobtam a tollat, és egész nap mostam a kezemet. Virágvasárnap anyám levágta a gácsért. Nem akartam enni belőle. A testvéreimet megtömték vele, de én kibújtam az asztal alatt, és elfutottam a mezőre. Apám utánam. Elbotlottam, elkapott. Elvert. A kamra ablakában láttam, hogy csupa vér az arcom, de azért sem ettem sem a levesből, sem a gácsér húsából. Így született az első vers.”

Aztán a kezébe kerül Arany János költeménye, a *Családi kör*. A vers két sora – „Jobban kedveli a verseket, nótákat, / Effélét csinálni maga is próbálgat.” – arra ösztönzi, hogy most már ő is efféléket próbálgasson. A népdalok, mondókák ritmusára ösztönösen kitalál saját szövegeket. Egyszer elmondta, hogy a *Rikató, nevetető* című, 1945-ös keltezésű verse fejtetőre állított világa például úgy jött létre, hogy nagybátyja a búcsúban effajta képtelenségeket énekelte: „Kútágason ordít a szamar, / sudárnýárfán szundít a betyár.” Mintájára költ ő is strófákat: „Vasat jégdarabbal / hevitünk, / csöbör alá selymet / keritünk . . .”

Nagy László jelképrendszerének, költészetének és rajzművészetének egyik kedvelt eleme, gyakran visszatérő motívuma a ló. A költő járógéppel járt, „biceg, mint a meglőtt bikaszarvas, / inog-binog, mint a gyertya lángja”, s már életében legenda született: betegségének az az oka, hogy gyerekkorában kedvenc lova a lábára lépett. Nagy László halála után Nino Nikolov bolgár költő visszaemlékezése is ezt a romantikus hiedelmet táplálta. „Leggyakrabban lovakat rajzolt, erős és vad csödöröket, amelyeneket gyerekkorában őrzött a mezőn és meg-megült, mígnem az egyik súlyosan megsebesítette a lábát.” A költő édesanyjával készített interjú szavait is helytelenül fordította, félreértette. (Az írás a Nagyvilág-ban 1981-ben látott napvilágot, de

sem a szerkesztőség, sem a fordító nem jelezte a tévedést, sőt a fordító – az édesanya eredeti, nyomtatásban is megjelent szavainak szó szerinti idézése helyett – a kétszeres fordítással maga is táplálta a félreértést.) Nem, nem a mezőn őrzött ló sebesítette meg a lábát. Csak a rét és az őrzés a hiteles: 1935 augusztusában a réten, őrzés közben lepi meg a végzetes nagy láz, majd a hideglelés. Mindössze tízéves ekkor, az elemi iskola negyedik osztályát fejezte be. „Délben már nem ettem, a mákgubós zsákra dőltem és félrebeszéltem. Bal lábam is nagyon fáj. Csak napok múlva hívtak orvost. Ő megvádolt, hogy zöld almát ettem. Izzasztást ajánlott, vassort írt receptre. Tíz napig izzasztott anyám, vizet nem adtak. Csak ritkán voltam észnél a láztól. A pápai doktorok levágták volna a lábam. Rokonunk, aki ott lakott, autót szerzett. Pest felé egy csárdánál apám hozott egy hideg fröccsöt, különben meghaltam volna. Verebély-klinika, éjszaka, főzik a műszereket. Lekötnek, éteres kosár alatt számoltatnak. Reggel fölébredve tapasztalom, hogy megvan a lábam. Szomszédom, tán egyetemista, faggat, s leírja a tölem hallott furcsa szavakat. Apám belopakodik: Nem fáj a bábó? (a láb). Elmondja, csontvelőgyulladás volt, hogy erős a szívem, azért bírtam ilyen sokáig, hogy ebbe egy bivaly is beledöglött volna a professzor szerint. Lábadozva, a vízcaphoz ültem, csodáltam, sokáig ott pancsoltam, míg nem szóltak rám. Másik szomszédom, egy rabbi, többször megkínált rákszemecukorral.” Ekkor látja először a fővárost, a Dunát, és hall villamoscsengetést, autódudálást.

Otthonról kötözésre jár, szeptember végén ismét beül az iskolapadba, az ötödik osztályba, októberben a réten szaladgál. „November végén elsápadtam újra. Este a ló faránál elszédültem. Csak decemberben, a hóesésben nyargalt velem a kehes ló az állomásra. Pesten megvéstek újra, tán az idegeket is elmetélték. Csak behajtani tudtam a lábam, kifeszíteni nem. Madzagot kötöttem a lábfejemre, rángattam, hogy helyre hozzam. A doktor azt mondta: kár. Azóta járok járógéppel.”

Betegsége óta nem kedveli az orvosokat, felnőtt korában is hitetlenkedve, idegenkedve fogadja tanácsaikat. A betegség fokozza érzékenységét, kényességét, képzelőerejét. A nyers és a sült vér iszonyatot kelt benne. Nem kedveli a sárga színt, a nyers tojást. Az első versben megénekelte gácsér óta nem eszi meg a kacsahúst, a csirke bőrét. Nem is a húst, a bomlást utálja. „A csúnya élmények után képzeletem megrontotta a legtisztább ételt is elöttem.” Érzékenységének, a gyerekkorig visszanyúló szorongásoknak nemcsak a betegség volt az oka. Hat-nyolcéves lehetett, amikor a legelői mohán először meglepi a halálfélelem: „Ott aludtam el pici koromban egy vasárnap délután a betlehemi szelíd barmok mellett. Ott riadtam rá a vérpados alkonyatra, s jutott eszembe először, hogy nekem is meg kell halnom. Bögésemről a kisborjak legelni se tudtak.” Víziszonya van, nem tud, s később sem tanul meg úszni, mert gyerekkorában a legénytársai bele akarták fojtani a vízbe. Ha rossz fát tesz a tűzre, apja megveri, le kell térdepelnie, bocsánatát kérnie, de nem sír, nem kér bocsánatot. A gyerekkori szorongások, a halálfélelem egész életében elkísérik. Kényes, tartózkodó és szemérmes. Nem ismeri az érzelmi ellágyulást, idegenkedik a férfitársaktól, ritkán sír életében, s visszatérő rossz álmai is a gyerekevekből eredeznek.

A művészet iránti érzékenysége, élénk képzelőereje korán jelentkeznek. Úgy is, hogy rányílik szeme a szépség befogadására, úgy is, hogy igyekszik esztétikai eszközökkel kifejezni érzéseit. „Én elmondhatom, hogy igenis részesültem művészi neveltetésben! Apám, anyám és környezetem révén. Mert már kisiskolás koromban volt erőm kifejezni a 'bennem rejlő szépet' az általam ojtott rózsavesszőben vagy a fűrésztől alakult ifjú fakoronában.” Ezen a fokon azonban természetesen még nem válik külön munka és művészet, játék és mesterség. A megeredt rózsavessző és a formás fakorona éppen olyan szép, mint a templomi oltárkép, a réten őrzött kiscsikó kecses mozgása egybefolyik a palatáblán megörökített rajzzal, a gyerektársaival együtt mondott regésének ritmusa folytatódik legkorábbi verseiben.

Kézügyésége, képzőművészeti érzékenysége egyik ágon a bognár dédapáig nyúlik vissza, a másik ágon a hajlamot anyjától örökölte. A kíváncsiság vezeti, vonzódik a szerszámokhoz, az anyagokhoz, a mesterségekhez, az ácsmunkához, bognármunkához, cipészséghez. Korán megtanulja az alapvető kézműves-törvényt: mindenhez csak a legalkalmasabb szerszámmal szabad nyúlni. „Már gyermekkoromban igen akartam,

hogy a fából valami legyen – írja –, valami gyerekeknek való, de azt se bántam, ha kapubálvány lett, vagy itatóvályú. „Mi lesz ebből a fából?” „Ebből tűzgerenda!” – válaszolta legtöbbször apám, s szava úgy ért, mint a fejszeccsapás. Így mentek el nálunk a szép meggyfák, cseresznyefák, diófák tűzgerendának, hamunak. Néha egy-egy hasábot ágyamba vittem, vele aludtam.” Meghatódva gondol a bognár dédapára („Tudom nem vagyok olyan hasznos, mint ő, de tőle kaphattam a legtöbbet.”), s megindultan idézi föl egy anyák napi interjúban képiró édesanyja alakját: „Örököltem egy kis palatáblát, és egész picigyerek koromban mindig unszoltam anyámat, hogy rajzoljon nekem. A legfontosabb munka közben is arra kértem, hogy rajzoljon, és amit tudott, azt rajzolt nekem – de főleg lovakat rajzolt. Azt szerettem, ha rajzol nekem, és tőle tanultam meg rajzolni is, illetve hát azt a rajzszeretetet.” A kézművesség iránti érdeklődést mindvégig megőrzi, életében soha nem unatkozik, mindig talál tennivalót, farag, játékot készít, gyalupadon dolgozik. S a ceruza, a toll, a versíró szerszám mellett a képiró tollat, a festő ecsetét sem teszi le kezéből. Bár később végérvényesen a vers mellett dönt, élethivatásul majd a költészetet választja, vizuális érzékenysége líráját is átszínezi, a képi látásmód költészetébe is fölszívódik, s a háttérbe szorított festő képzelete a költő látomásokká hevített képeiben él tovább.

Ma már nehéz fölidézni azt a falusi életet, amely természetes környezetként a fiatal Nagy Lászlót körülvette. A régi paraszti életforma keretei szétestek, a tárgyi és a szellemi emlékek múzeumba vándoroltak, a gazdálkodási viszonyok gyökeresen átalakultak. De nemcsak erről van szó. A pontos és hiteles kép megrajzolását a népi kultúra iránti felszínes érdeklődés, a divat szintű gyűjtőszemély, a népből kilábolt városiak nosztalgiaja is nehezíti. Az ő számára a falu nem meztagsadt, elutasításra, megvetésre ítélt sár- és porfészek, s nem is kívülről és felülről nézett rezervátum, romantikus vágykép, idilli hely. Beleszületett a közösségbe, a kialakult szokásvilágba, s elfogadta annak normáit, erkölcsi követelményeit. A falusi életet a mítosz szintjén élte át, a paraszti életforma teljes világképet adott számára, az élet szokásai kultuszként ivódtak vérebe. S amikor élete külső kereteiben elszakadt ettől az életformától, illetve maga a hagyományos paraszti életforma változott meg, mítikus elemeit költőként megőrizte, teljes világképet és világmagyarázatot adó költészetébe olvasztotta.

Együtt él a természettel, az időjárással, a madarakkal, a fákkal, a virágokkal, éggel, holddal, csillagokkal. A természet változásai határozzák meg élete eseményeit, a napok és a munka ritmusát. Érti a föld szagát, bejárja az ibolyás tavaszi domboldalt, a gyöngyvirágos vad helyeket, ismeri a Somló fekete szikláit, látja a kiscsikó első futását a sarjadó füvek között, a rét patakjában aranyhalra les. Az évszakok közül a nyárra haragszik, a tavaszt, „a megváltás és a forradalom örök jelképét”, „a szenvedélyes, termő” évszakot kedveli: „Gyermekkoromban a tavaszok a legboldogabbak. Ha csak néhány szín villan föl előttem: a zöld, a sárga, a piros, máris látom az aranyosan zibongó kislibákat a zöldben, a mezítlábas versenyfutásokat, a piros szalagos kiscsikót, aki holtfáradtra szaladgálja magát a szabadban, s kezdetben fél még leheverni a szokatlan fűre, segíték neki: behajlítom a térdeit, melléje fekszem, szuszogunk boldogan, mint a testvérek.” Természetszeretete költészetét is áthatja, a hullámzó füvek, vetések látványa, a gazdájával együtt fűre heverő kiscsikó képe költői motívumként tér vissza verseiben. Az intenzív természetélmény, mely másoknál inkább fékezi és korlátozza a gondolat kifejlését, nála szárnyakat ad a képzelet áradásának, metafora-alkotó kedvét táplálja.

„Földművelők gyermeke lévén, korán ismerősöm lett a kapa, kasza, fejsze, a ragyogó és a beborult ég. A föld és az évszakok viselkedéséből, az égitestek mozgásából tanultam olyan empirikus igazságokat kiolvasni, amilyenek írva vannak Vergilius Georgikon-jában.” Csak a paraszti világot nem ismerő tájékozatlan és avatatlan mondhatja: „buta paraszt”, „műveletlen falusi”. Aki gazdálkodott, földet művelt, annak agronómusnak, meteorológusnak, állatorvosnak, százféle szakmához, mesterséghez értőnek kellett lennie. Lehet, hogy az írást nem ismerte, de tudta, hogy a földbe mikor mit kell tenni, megcsinálta szerszámait, meggyógyította állatait, a munkának és az ünnepnek megfelelően öltözködött. S ez a tapasztalati úton megszerzett ismeret,

ez a kultuszként megélt szokásvilág tartalmát és tartást adott az életnek. Nagy László ismerte a természetet, szerette az állatokat, benne élt a hagyományos falusi tevékenység rendjében, részt vett a parasztgazdaság munkájában. Azzal kezdi, hogy megy apja után a barázdában. Aztán pásztorkodik, állatot nevel és gondoz: malacokat szoktat a községi kondához, kiscsikót kísér a mezőre, marhákat őriz a réten, otthon eledelt ad a tehénnek és a lónak. Amikor nagyobb lesz, a nehezebb mezei munkák várnak rá: répát egyel, kukoricát kapál, füvet kaszál, a réten rendet hengerít, szánt és arat, aratás után asztagot rak, csépléskor kévét dobál.

A család élete, a házban végzett munka, az evés is szertartás. Látja, amikor anyja kenyeret dagaszt és süt, disznóöléskor a forrázó teknőt ringatja. A szeptemberi Mária napi búcsúban a sátorosok utcáját járja, ősszel hallja a nagy hegyi ünnep, a szüret hangjait, az erős somlai bortól mámoros emberek kurjantásait, télen a kukoricamorzsolás, a tollfosztás, a fonás az esti munka.

A játék itt rend, törvény és szabály, nem pusztá szórakozás és időtöltés. Iskola az életre, a közösségi élet gyakorlása: „játszottuk az ősi játékokat: medvézést, hatludazást, kurtázást meg a zsványozást. Simi vezérnek neveztek ki. Kigyófejű ostort fontunk, s kötöttünk parittyát. Az ostorokra fölakasztottuk egymást, játszásibul. Kegyetlenül birkóztunk.” Játékszereit maga csinálja, maga eszeli ki. A búcsúban vásárolt játékok nem becsüli, a gyári hintalovat kalapáccsal szétveri. Kedvét abban leli, ami saját keze munkája. „Hóolvadáskor a patak előntötte a rétet, s ha megfagyott, hosszú jégpályát csinált. Ott az egyik húshagyókeddet elkorcsolyáztam. A korcsolyát magunk ekecsöltük, háromélű hasábfát az egyik élén megvasaltunk. Térdünk közt szöges bottal előrelöktük magunkat, ahogy a Brueghel-képeken látható. Szél ha fúj, keresztbe vettük hónunk alatt a botot, s kabátunkat ráfeszítve vitorláztunk.” A játék szabadságot adott, fölzsabadította a képzeletet, és megtanított a szabályok közötti mozgásra; fejlesztette az imitáló és variációs készséget, ami majd a költő nélkülözhetetlen eszköze lesz.

Az iszkázi levegő tele volt babonával, népi hiedelemmel, mondával, az esztendő ünnepeihez fűződő kultikus szokásokkal. Ezek épp oly szigorúan uralkodtak az emberek életén, mint a természet törvényei, a munka rendje és erkölce. „Babona”, „hiedelem”, „népszokások”: a távolságtartó, ítélkező, felvilágosult gondolkodás fogalmai, de a két világháború között, az Isten háta mögötti vidéken, a kicsi Veszprém megyei faluban még nem ismerik, s elemei meghatározó valóságként szaturálják a közösség életét, ünnepeit és hétköznapijait. Anyjától hallotta: „Bölcsős koromban csak egy Ihasz Ilona nevű lánytól kellett félnünk: szájával titokban arcomra járt, szívta kékre, pirosra, még a foga nyomát is rajtam hagyta. Anyám szerint: szerelemből.” Amikor Kormos István a televízióban megkérdezi tőle: „Varázslás, boszorkány, babona volt az iszkázi levegőben?”, így válaszol: „Volt. A mesét úgy fogtuk föl mint valóságot, éppen ezért féltünk is. Ha zúgott nálunk a kémény, a szélső házban laktunk, akkor mindjárt az ördögre gondoltunk. Boszorkány hírében állt a faluban néhány ember, asszony, ezekre is félelemmel néztem. Féltém a gyerekekvő disznótól meg a haláltól. Apám, ha a mezőn feledte, mondjuk, a kaszáját, akkor, ha elmentem érte későn, féltém, hátha találkozom ilyen alakokkal, esetleg egy másik kaszással, a halállal.”

Az emberek téli esteken, kukoricamorzsolás, fonás alkalmával vagy a nyári hetes esők idején, amikor beszorulnak az istállóba, és a fejszékere ülve várják az ég derülését, sokat és szívesen mesélnek. Ilyenkor régi történeteket hall a vérből fakadó virágokról, amelyek az egyik várúr szikláról letaszított lányának véréből pirosak a Somló oldalán. A szegények fantáziájában megelevenedik a múlt, s van, aki a vár alatti üregéből a rabok jajongó lelkét hallotta már. Mondák élnek Kinizsi Pálról, a nagyerejű, törökverő vitézről, aki a néphit szerint a somlói várhoz vezető út felén látható sziklán egyszer megpihent, és amikor ráült, beroppant alatta. Az esti szép beszélgetéseken betyárlegendákat hall az öregektől: a helyi hiedelem úgy tudja, hogy Savanyó Jóska, aki a Somlón kezdte a betyárkodást, a középiszkázi Hosszúházban született, Milfajt Ferkó, Sobri Jóska híres alvezére pedig a szomszédos Dabronyban látta meg a napot.

(Folytatjuk)

AZ EGYENSÚLY KERESÉSE

– Mándy Iván: *Ha köztünk vagy, Holman Endre* –

Mándy Iván legfrissebb kötete nem csupán alkotói pályáját gazdagító mű, hanem egyben a szerző számára új műfaj-kísérlet. Hogy az ezévből megjelent tizenkét hangjáték mennyiben tekinthető kitérőnek vagy az életmű szerves részének – ez a jellegzetesen irodalomtörténeti kérdésfeltevés talán a kritika számára sem elszett és indokolatlan, ha a műfaj, valamint a Mándy Iván-i művészi világkép találkozási pontjaiból indulunk ki.

Nem lehet feladatunk a részletes elméleti fejtegetés, de azt talán mégis érdemes hangsúlyozni, hogy az olvasó – bár *könyvet* vesz kezébe – *hangjátékot* olvas, s hogy az írott szöveg nem közvetítheti adekvát módon azt a teljes élményt (vagy: ugyanazt az élményt), amit az előadott. Ugyanakkor az írott szöveg a szerzői utasításokkal *együtt* potenciálisan már hangjáték, amennyiben annak műfaji követelményei szerint épül fel. Jóllehet ez utóbbiak meghatározásával kapcsolatos viták korántsem lezártak, két lényeges szempont tisztázottnak tűnik. Az egyik az, hogy a hangjáték „határhelyzete” ellenére autonóm műfaj. Irodalmi fogantatása és az irodalommal mindmáig megőrzött rokonsága mellett és azzal szemben függetlenségét, öntörvényűségét biztosítja az a tény, hogy egyetlen – akusztikai – síkra transzponált művészet. S mint ilyen, maximálisan négy alkotóelemet tartalmaz, – Cserés Miklós megállapítását idézve: „az emberi beszédet, a zenét, a zajokat és a csöndet”. Ennek az új minőséget teremtő korlátozásnak pedig elsődlegesen már a szöveggönyvben kell megvalósulnia. A másik műfaji kérdés, ahol a vélemények közelítenek egymáshoz, arra keresi a választ: amennyiben és amilyen mértékben irodalom is a hangjáték, melyik műnembe sorolható. A hagyományos hármas felosztást szem előtt tartva, az általunk ismert szakirodalom szerzői az átmenetiségre szavaznak. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a hangjáték egyenlő arányban ötvöznék az epika, líra és dráma egyes műnemi törvényszerűségeit, ellenkezőleg: rendszerint egyik vagy másik műnem sajátosságai kerülnek túlsúlyba. Ebből viszont az következik, hogy a hangjáték nem dráma, miként ezt a közkeletű elnevezés, „rádiódramá”, sugallná. (Drámáról tehát pusztán adaptáció esetén beszélhetünk csak.)

Mándy hangjátékainak műfaji eredetéről maga a szerző vall: „...novellával indult el minden”. Amit viszont „elhallgat” az írói vallomás: a Mándy-novellának lírai gyökerei vannak. Szükségesnek látszik ez a kiegészítés, mivel e kettős meghatározottságnak a hangjáték-kötetben is jelentős szerepe van. Ezt jelzi már rögtön a ciklus szerűség. A tizenkét hangjáték ui. közvetve vagy közvetlenül kapcsolódik egymáshoz. Az első játék – a *Bemutató* – az egész kötet „nyitányaként” vagy „előjátékként” magába sűríti ill. felvillantja mindazt, ami a ciklus további darabjaiban külön-külön vagy részben együtt majd motivumszerűen visszatér.

A *Bemutató* egyik hőse János, az író, aki az egész ciklus kulcsfigurája. Ténylegesen ugyan csak az első négy játékban van jelen, alakja mégis a ciklus többi darabjában is „tovább él”. A Mándy Iván-i éthoszt a művészi áttételek ellenére is képviselve, rejtett „lírai énként” hatja át az egyes művek és az egész ciklus művészi világképét. Ennek bizonyítására azonban magának a kötetnek a kompozícióját kell megvizsgálunk, anélkül persze, hogy kitérhetnénk a jelzett összefüggések minden részletére. Az első játék indító párbeszéde János és Béla között hangzik el egy presszóban. János darabjának előadásáról van szó. A dialógusból ill. az egész játék szövegösszefüggéséből egyértelműen kiderül, hogy Béla, a rendező folyton mellébeszél. Közben a presszóslány bizalmasan közli Jánossal magánéletének gondjait. A rendező felvillá-

nyozva lecsap: „Ezt ird meg, öregem!” Majd valamivel később hozzát teszi: „Dölne a közönség!” Mire János rezignált-fanyar válasza: „Nem úgy, mint az én lepasszolt árusaimra? A Lisszauerre? A Sperberre?” Ennek a motívumnak teljes kibontására majd csak sorrendben a hatodik hangjátékban kerül sor (*Legenda az árusok teréről*), előtte azonban már két ízben is felbukkan (*Családi tabló*, *Játék a téren*).

A 3. hangjáték (*Tárgyak*) a fotóriportert váró János monológjával kezdődik: „Írjon a tárgyairól, író úr... Olyan kis lírai emlékezés”. János az egyetlen ilyen esetleg fellelhető „kegytárgy” után kutatva, egyedül a nemrég elhunyt anya emlékeire bukkan. Közben – úsztatással bejátszva – folyton meglevelednek az élethez való ragaszkodás tragikus, szánalmas jelenetei. Így a belépő riportert az író kétségbeesetten elutasítja: „...ha tudni akarja, nekem nincsenek tárgyaim!” A tárgyak tagadását azonban a 8. és a 11. játékban (*A tengerbe esett férfi*, *Üres osztály*) a „tagadás tagadása” követi. A tárgyak életre kelnek, *A bútorok* próza-ciklusából ismert kettős formában. A tehetetlen emberen uralkodnak ill. kiszolgáltatottak a közönynek. A kötet-szervezés tudatosságát véljük felfedezni abban, hogy a tárgyiasság mozzanata egyre hangsúlyosabb szerephez jut. (A téma annyira nem új, hogy például *A tengerbe esett férfi* esetében *A bútorok* egyik novelláját dolgozta át a szerző.)

A Temetői járat iróhősétől Kardos, a „nagy organizátor”, azt kérdezi: „Miért írsz te mindig öregekről? Öregek szerelméről?” *A Bemutató* rendezőjének számonkérését halljuk itt viszont. S valóban, a téma számtalan variánsa bukkan fel a kötetben. E változatok felsorolása helyett itt most csupán a kérdés legteljesebb válaszát, s egyben legművészebb kidolgozását, a *Lépcsőházban* kötetzáró hangjátékát idézzük fel. A rövid kis darab az utolsó jelenet kivételével lényegében egyetlen nagy belső monológ. Mezei, a ház magányos lakója, szokás szerint hiába vár a liftre. A zsörtölődő öreg Kurländeréket vádolja magában a hanyagsággal, jogosan, hiszen a bejátszott hangképek segítségével kirajzolódik előttünk a család kispolgári egoizmusa. De nem is annyira a Mándynál oly gyakori önzés-kiszolgáltatottság „alapképletének” újabb megjelenítése az izgalmas, mint inkább a tudatfolyamat lélektani ábrázolásának művészeleg szinte páratlan kidolgozása. A belső monológban ugyanis Mezei „beszélget” a család tagjaival. Szituációkat képzel el a kapcsolatteremtés vágyában. A vágyképek „látomásában” a megbocsájtó, odaforduló gesztusoktól a szerelmi kívánás megkésetttségében groteszk, kamaszos fantáziálásáig, finoman árnyaló skálán lelepleződik le az öregség s a magány szánandó insége. A leleplezés éle azonban Kurländerék ellen irányul. Mert az elképzelt szituációk csak Mezeivel kapcsolatban irreálisak, egyébként tipikus magatartásformákat jellemeznek. A művelt, szerény és épp ezért mindig háttérbe szorított apa, a nyegleségével a betöltetlen érzéseket, a vele való törődés hiányát leplező Klári, s a szürkeségből kitörni vágyó, önmagát primitíven felkínáló asszony alakja teszi teljessé e miniatűr tablót. Mándy művészetének átütő ereje a tömörségben van. Abban, hogy néhány vonással egyszerre képes jellemezni a belső én és a külső környezet világának összetettségét, s egyazon nyelvi közegben egyszerre mindent minősíteni aggályos precizitással – az írói humánus morális parancsa szerint. Mert a lírai részvét és a kíméletlen gúny szélsőséges állásfoglalásai között húzódó megannyi változat teremti meg és rétegzí egymásba az esztétikai minőségeknek azt a gazdag spektrumát, mely Mándy hangjátékaiban talán még korábbi műveit is meghaladó bizonyultsággal van jelen.

E rövid áttekintésből is bizonyára kitűnik, hogy János alakja a hangjáték-ciklusban sokban önironikus képmás. A hős kijelentései közül nem egy ars poetica-jellegű. Így az objektív forma fanyar-groteszk távolságtartása sem tudja teljesen elfedni e valóságok lírai hitelét. Többek között e rejtett líraiság is magyarázza a kötetkompozíció igényét. A ciklus egyes darabjai ugyan önállóan is zárt egészek, de az újból és újból körbejárt témák rokonsága, valamint a bennük rejlő művészi világkép azonossága a játékokat szoros egységben tartja. Ebben az értelemben pedig a *Bemutató* nemcsak „nyitány”, hanem egyszerre mind *keretjáték* is, mely a dramatizált forma közvettsége ellenére is lírai attitűdből fakad, és az egész ciklusnak mintegy kulcsát adja.

Mert már a *Bemutató* világosan jelzi, hogy Mándy éthoszában az ember világa kettéhasadt, ahol a „lepasszoltak” és az „életképesek” sorshelyzetei konfrontálódnak.

Miként ebben a játékban a kompromisszumot nem ismerő író a művészetet kiárusító rendezővel találja magát szembe, és szükségképpen mindvégig „versenyképtelen” marad, a *Temetői járat*-ban Jánost a „kegyelmi állapotban” író Zátony Bélával vetik össze. „Mikor írok én kegyelmi állapotban?!” – hangzik az ismétcsak ars poetica értékű vallomás, melyben a maró gúny és a keserű önirónia egymástól elválaszthatatlan. Egyetlen mondat, ami egyszerre kérdés és felkiáltás, s amit – a szerzői utasítás szerint – csönd követ. S itt a kérdés/felkiáltás csak bevezeti a csöndet, a szemérmesen zárkózott, konok hallgatást, s ez éppen kimondatlanságával fejezi ki a legtöbbet: az olcsó sikerrel szembeni megvetést és a felszín normatív ítéleteit megkérdőjelező mély szkepszist éppúgy, mint a kiküzdött értékekbe vetett hitet.

Tévedés lenne azonban azt hinnünk, hogy ez az értékzsebesítés, akárcsak már az első hangjátékban, a művészsors közvetlen-személyes problematikáján belül marad. A „testvéreim vannak milliók” kitarulkozó gesztusa a hétköznapi szürke tömegében mindenütt sorstársakra talál. Innen a paradigmaticus megfelelések hosszú láncolata. A „lepaszolt árusokra” történő utalás tehát minden megőrzött konkrétsága mellett is jelképpé távol. A középkori haláltánc-jelenetekre emlékeztetve, lidéres álomfigurákként jelennek meg a perifériára szorultak. A hangképek groteszk alakjai közül Sárány, a mellőzött színész, éppúgy János sorsában osztozik (*Bemutató*), mint Csuli, a *Játék a téren* igazi „balekja” vagy Sperber, a bódés (*Legenda az Árusok térérl*) és Géza bácsi, a *pincér éjszakája* főhőse. E párhuzamok legreprezentatívabb képviselői azonban az *Üres osztály* kopott, szanalásra váró padjai. A velük szemben állók sora talán még gazdagabb. Halmos, az alattomos, spicli házparancsnok a *Temetői járat*-ból, a *Játék a téren* „menői”: az emlegetett, de ténylegesen soha meg nem jelenő Tika ill. Szaty, vagy a pincért szadista módon megalázó Doktor Dückstein és az ugyancsak gátlástalan feleség (*A pincér éjszakája*) – hogy csak néhány példát említsünk.

A jelzett konfrontáció azonban szinte soha sem feszül drámai konfliktussá. Egyrészt azért, mivel Mándy világában a sorshelyzetek már többnyire lezártak, s ez a szereplők szinte izolált egymásmellettségét, magányát hangsúlyozza. Az abszurd drámák groteszk, tragikomikus szituációira emlékeztet, hogy a játékok dialógusai igazi monológokká „magányosodnak”. A párbeszéd a gesztusok formális síkján megreked, nem az egymást kereső vagy ellenkezőleg: egymásnak feszülő belső világokat, hanem éppen e kapcsolatok hiányát reprezentálja. Másrészt pedig a konfliktust oldja-megszünteti az a tényező is, hogy a paradigmaticus ellentétezés fent vázolt „alapképlet” a változatok árnyalt értékrendszere finomítja. Vagyis: a szélsőségesen polarizált értékzsebesítés Mándy éthosának részizagságát alkotja csupán. Csak úgy és csak annyiban elfogadott, amennyiben módosított.

A „lepaszoltak” sorsfigurái ill. típusai ugyanis szinte kivétel nélkül alkalmatlannak a tisztán tragikus szerepre. Életük ill. jellemük torzult vonásai kizárják a „mártíromságot”. Mert bár kétségtelenül szánandó például Sárányék helyzete, a tragikum esetleges lehetőségét is tagadja az író azzal a groteszk szituációval, ahogy a váratlanul megjelenő János előtt, akitől segítséget remélnek, megalázkodnak. A valódi emberi értékek kutatása során tehát nem bizonyul elégségeseknek a részvételre a pusztán elcsúszás. Ennek ábrázolására Mándynál a művészi lelemény számtalan megoldást kínál. A humor formájában, pl. a *Játék a téren* kacagtató jeleneteiben, abban, ahogy Csuli megpróbál „nőt szerezni”. (De már e hangjátékon belül is újabb értékminősítő és -árnyaló funkcióval lép be a síkváltás. A humoros-realisztikus szituációt váratlanul a fantaszitikum irrealitása zárja le. A téren hintázó lány látomása majd eltűnése egyszerre mindent átértékel. Az eddig könnyelműnek és felszínesnek tartott – s mint ilyen, Csulit óhatatlanul megalázó – lány sorsa a bejátszott hangképek víziójával tragikus árnyalatot kap.) Többnyire azonban a komikum valamely abszurd ill. groteszk változata határozza meg az egyes hangjátékok „alaphangnemét”. A számtalan lehetséges példa közül itt most csak a címadó hangjáték egyetlen jelenetére utalunk. Életének ismert tájait immár kívülálló szellemalakként bejáró Holman Endre egyik állomása a futballpálya, ahol a szokatlan, éjszakai időpont ellenére ismerőse bukkan. Egy rég feloszlott kültelki kis csapat egykori „menedzsere” kuporog itt, eszelősen

várva csapatának megjelenését. Mert, ahogy mondja, „kell egy csapat. Az ember nem élhet csak úgy bele a világba”. A célkeresés hite, bár tiszteletet parancsol, arány torzító fanatizmusával itt kétségtelenül egyszersmind a céltévesztés tragikomikumát példázza.

Ebben az értelemben válnak Dada szavai a *Vera szerelmei*-ben jelképes igazsággá: „Valahogy egyensúly kérdése az egész. El kell találni az egyensúlyt.” Az *egyensúly keresése*, hogy megszülessen az emberi lényeg kifejező értékek valós aránya – úgy gondoljuk, valahol itt keresendő ezúttal is Mándy művészetének legmélyebb igazsága. Ebből a szempontból pedig kulcsjelentőségű a kötet címadó darabja. A *Ha köztünk vagy, Holman Endre . . .* visszatérő figurái közül a Fiú és a Lány kapcsolata az első epizódokban még a jól ismert értékszembesítést reprezentálja. A fiú brutális önzésének kihívó ellenpontja a lány minden megalázást eltűrő, odaadó szerelme. Végül következik a dráma „nagyjelenete”: a megunt-eldobott lány búcsúlevelet ír, majd az öngyilkosság gondolatánál megáll, és . . . kimegy a kamrába, hogy cseresznyés réttessel vigasztalja magát! A groteszk fordulatot csak kiemeli még Holman „kísérő szövege”: „Egy hónap múlva már nem is emlékszel rá. Aki úgy tunkolja a cukrot! Aki így nyomkodik az ujjával a porcukrot! . . . Hát ezért reszkettem? Ezért lógtam a függönyön?” Az önirónia rejtettségében is tettenérhető fricskája ez, ahogy a címszereplő hős naiv moralitásába váratlanul betör a valóság, helyreállítva mintegy a művészet és igazság „kényes egyensúlyát”, anélkül, hogy cáfolná ezzel a művészileg teremtet világ értékhierarchiájában a „legyen” katarzisének elsőbbségét és lehetőségét.

Elemzésünk további tanulságai ezen a ponton azonban már vissza is vezetnek a bevezető kérdésfelvetéshez. Mándy hangjátékaiban aligha találunk olyan mozzanatot (téma, ábrázolásmód ill. hangnem, kompozíció stb. vonatkozásában), melynek közvetlen vagy távoli párhuzamait fel ne ismernénk valahol a korábbi alkotásaiban. Az analógiák azonban mindenütt csak a „mátság” elvével együtt értelmezhetők. Önként kínálkozó példa erre, a hangjátékot a kiadásban közvetlenül megelőző két novella-ciklus, *A bútorok* és *A villamos*. A hangjátékkötet darabjai ui. az előbbieken meglevő feltűnő hasonlóságok mellett is (stilizáltság, az abszurd ill. groteszk uralkodó szerepe) alapvető eltéréseket jeleznek. A stilizáltság mértéke kisebb pl. már magával azzal, hogy a tárgyak totalitása helyett a hangjátékokban az ember áll a középpontban. S ez aligha pusztán műfaj kívánta szükségszerűség (bár feltétlen az is!). Az említett prózaminiatűrök tárgyiasított világával, annak teljes elidegenedés-képével szemben a hangjátékok az életmű realiztikusabb vonulatához tartoznak. Mert bár jelen van e tárgyiasítás a hangjátékokban is, de teljes formában csak egyszer, s akkor is mint a ciklus-kompozíció szerves része. De maguknak a ciklusoknak az eltérő kompozíciója is világosan jelzi ezt a különbséget. A novellák laza, inkább csak világképbeli kapcsolódásával szemben itt a „zenei” megkomponáltság áll. Az esetlegesség állóképeit így részben átfedi a „story!” visszacsempésző ok-okozatiság. Ennek szemléltetésére idézzük fel a bőröndben talált halott csecsemő epizódját. A krimibe illő, kegyetlenül abszurd jelenet *A villamos*-ban minden előzmény és további összefüggés nélkül áll. *A Temetői járat* c. hangjátékban viszont az egész történet részét képezi, amennyiben a nyilas-spicli Halmos leleplezésére szolgál, s így motivációs szerepet kap.

Mándy hangjátékai ebből a szempontból tehát részben a korai művek hagyományosabb kompozíciós eljárásaihoz kapcsolódnak, anélkül, hogy ez ismétlést jelentene. Hiszen miközben novellaművészetének összes eddig elért vívmányát alkalmazza, ez a szintézis egyben már egy eredendő új műfaj törvényeinek engedelmessé jönni látszik. Az, hogy ez maradéktalanul megvalósulhatott, úgy hisszük, nem csupán egy jól sikerült művészi kísérlet eredménye. Mert, ha nem is törvényszerű, de mindenképpen természetes találkozást jelez. Hiszen mindaz, amit e műfaj a követelmény lehetőségeként megad, Mándy művészi tájékozódásának irányába esett. A műnemi átmenetiség igénye és az a gondolati-formai ökonómia, ami az „egydimenziós” művészet feltétele, már régóta ismert jellemzői a Mándy-epikának. Ahhoz persze, hogy e műfajon belül is a lehetőségek teljességét nyújtsák – miként ezt a jelen kötetben bizonyítottan véljük –, a Mándy Iván-i művészet fegyelme is kell.

KIKERICIS

A költők egy részének megadatik, hogy életük delelőjén túl, számot vessenek a múlttal, s szembenézzenek a felrémlő árnyakkal, a nagy végjátékkal. S mert a feladat nem könnyű, próbára teszi az embert, hát a költők is megméretnek. Van ki a kikerics üzenetét felfogván memoárjába temetkezik, s a múlt, a délceg kor varázsából gyűjt erőt. Mások elviccelik ezt is, hisz a komédiának a végjátéka is komikus. S vannak költők, akik az ősz hírnökének láttán-érzetén az őszre készülnek. Ha némi rezignált bölcsességgel is, de az objektivitás magabiztosságával összegyűjtik a gondokat, hangulatokat, ízeket, tudósítanak a világ külső és belső színváltozásairól, a tavasszal, nyáron megszokott következetességgel, igényességgel szemlélődnek, s emberi méltósággal várják a lombohullást. Pákolitz István ilyen költő – bizonyosság erre új kötete.

A ciklusok közül – nemcsak témájánál fogva, de elrendezettsége, hangulati egysége révén is – kiemelkedik a kötet címadó *Kikerics*. A „reménytelenül végleges bekerített-ség” dokumentumai a ciklust alkotó versek. A lélek rezdülésein túl verselemmé, szemléleti valósággá válik a test változása a „rakoncátlan tüdő, lép, vese” képe (*Sutban*). Am a funkciójuk ellen lázadó szervek leírása, az öregedés szimptomái csak a költői szemlélet kiinduló-alap rétegét jelentik, azt a testi, naturális valóságot, amelynek képe nélkül etikailag hiteltelenné válna a *lét egységének* költői megformáltsága, az élet-halál metafizikus szétválasztásának cáfolata.

A versek egy részében láthatóan csak szerep az öregség, az önmagára figyelő egészséges szellem bohókás játéka (*Sutban, Romlik*), máskor viszont véresen komolyan, a végleg el nem hossegethető „didergő szívbe fészkelő félsz” konokságával idéződik fel a halál, a sír, sőt a síron túli élet – némi romantikával színezett – rémképe (*Félsz*). Az igazán megkapó a kikerics-versekben az a képegyüttes, amely a belső rezdüléseket, elhallgatásokat rögzíti, s amelyből mozaikszerepben összeáll emberi voltunk örök lényege is: teljességgényünk, a fogyatkozástól való félelem. A ciklus másik domináns eleme a hangulatiság, amint az a *Mozdulat* feszesre fogott kis jelenetében is érzékelhető. Az el-

rebbenő katicabogár, s a „széjjelhulló élet” vitális ellentéte feloldódik az ősz révetegségében. Sajátos könnyedséggel telítődik a dalszerű *Kikerics*. A weöresi lebegésű vers játékos ritmusa, szinte hallható dallama, s a kikerics jelképisége egymásnak feszül, de épp az ellentétes hatások művészileg megformált együttese szünteti meg a lét-nemlét – egyébként – tragikus konfliktusát:

„Nyárutói reszkető
szívvel mondom
őszelői szerelem
din-din don-don.”

A művekben a komor realitással szembesül az elvont gondolatiság, s így érthető, hogy az ellenpontozás uralkodik a képszerűségben, a motívumokban, a hangulati megformáltságban. A belső küzdelem izzik a ciklus meghatározó jelentőségű versében, az *Ostromzárban*. Elemi erővel sugallja a metaforikus cím: a költői személyiség létezési szintje a bekerítettség állapota. A felsoroló, zsolozsmás infinitívuszorsóból, az életjelene- teket felvillantó oximoronokból újra és újra a lehetetlenség képe merül föl, a bezáródásé, amikor végül nem marad más, mint a képzelet: „Sóhajokból hágcst tonni | szép- szabad elvonulásra”.

A költői-emberi személyiség sötét bugyri- ba ereszkedik le a ciklus verseivel Pákolitz István. Az élet-halál abszurd alternatívájában nem könnyű leküzdeni az önsajnálatot vagy épp az önáltatást, az erőltetett szerep talmi csillogásának vonzását. Am Pákolitz versvilágának egészét áthatja a személyiség önmegőrzésének vágya, s ezzel a morális többlettel az ember végül is képes „csalás nélkül szétnézni könnyedén”.

A sziszifuszi sors küldetéses vállalása, az emberhez méltó élet igazi megélése, az emberi teljesség lehetősége és lehetetlensége, az értékes, értéktelen gyakran megbicsakló egyensúlya . . . – mind-mind témája és motívuma Pákolitz lírájának. Költészetének nem másodrendű értéke ez. A világ dolgaira való odafigyelés, a felelősség közös jelenünk és jövőnk iránt, az emberi butasággal, képmutatással való perlekedés olyan költői magatartásforma, amely mindenképp megbecsülendő a hamis próféták és a közösségi töltés- tét veszített vers korszakában. Új kötetének *Perlő* ciklusában (is) megjelennek életünk groteszk megnyilvánulásai, torz kinövései. Mindennapi valóságunk empirikus jelensé-

geit sorba véve kesernyés szatírával mutatja fel a képtelenségeket, ám – tiszteletreméltó módon – nem sajátítja ki magának az abszolút ítélző kétes értékű szerepét, s így elkerüli a didakticizmus buktatóit is. Magunkra ismerhetünk a *Kishét* hetvenes évek végére vonatkozó feljegyzéseiben, töredékeiben. Jólétünk felszíne alól kibukkan a „fogjuk meg és vigyék” tempó, a pazarlás, az össznépi behódolás a tv-sorozatok alantas trükkjeinek, a hétvégekre maradó gyereknevelés, s persze a fő gond: „kiesik-e a csapat”. A részleteiben is pontos megfigyeléseket tartalmazó, szinte publicisztikus hevületű versben az eszmény és valóság konfliktusa parázslík. A ciklus más darabjaiban felmutatott valóságszeletekben is megsérül az eszme valamilyen módon. Vanak „joculátorok”, akik rühellik a próféta-ságot, s az Ady-féle kopott kabát-magatartás és az olcsó siker közti lényegi eltérést nem érzik (*Frocli*). Az értéktorzulások, amikor is a temetetlen falurossza még énekes halott is lehet (*Környülállás*), feltétlen kihatnak a személyiség formálódására, pontosabban deformálódására. Az emberi tisztaságtól idegen magatartások „gazdag” választékát mutatja be Pákolitz. A szinte állandó téma más és más ábrázolásmóddal, különféle versalakzatokban jelentkezik. Az epigramma tömörségű *Erdőtűz* a tűzörzés félreértett aktualizálásától óv. A konkrét látványt példázattá formáló *Jelenet* mély valóságtartalma egy alig megrajzolt képből nőtt ki. Másutt viszont szélesen áradnak – olykor a prózavers határát súrolva – a versformába tördelt sajátosan pákolitzai sorok (*Önáltató, Negatív*).

Az új kötetben hangsúlyos szerepet kapnak a költőelődöket, s a szellemi példákat megidézõ versek, s – persze más árnyalattal – a költõtársak, barátok portréi. Az elõbbiek közül kiemelkedik a *Luceat* ciklus *Vigasztaló, szép üzenete*. Csak a cím adys, a valóság nagyon is mai, a Jövendõ fehéreinek elfajzott, önmagát két deci fröccsel becsülõ lumpenmagatartása. Ebben a versben is megmutatkozik az a – Pákolitz költészetére általában jellemző – tény, hogy a nagy elõdök nemcsak a mai költõ szellemi vonzódásait fémmelzik, de az igazi erkölcsöt, a valódi magatartást is példázzák. A Chopin emléke elõtt tisztelgõ szonett (*Chopin*) a korszakosan újat alkotó szellemet idézi, s még inkább a Szajnapartról a Visztulára forduló tekintet állhatatosságát. Lenin portréjában

(*Testamentum*) a nagy politikus és a tiszta ember erkölcsi fedezetével válnak alapigazsággá, s hatnak a reveláció erejével a mindenkori emberiségre testálható sorok: „*az igazság a perdöntõ / nem pedig az, hogy kinek van igaza*”.

A *Kikerics*ben helyet kaptak a – részben már másutt is megjelent – baráti portrék. A *Jelenkór-Pánteon*jába kerültek a mai jelenkorosak, s az idõk során más kórokkal (és Kór-társakkal) is fertõzõdött, de hajdani „Jelenkór-ságukat” megõrzõ írók-költõk arcképvázlatai. Igazi böllekedõ, jó humorú versekben rajzolódik ki a pécsi íróvilág képe. (Pákolitz nem feledkezik meg az önportréról sem.) Van kinél az írói termékenység pécéztetik ki, másnál a költõi modor vagy épp az emberi tulajdonságok szolgálnak az évõdõ tréfálkozás alapjául.

Új értékekkel, színekkel gazdagodott Pákolitz István költészete. Korábbi verseiben is felbukkantak sötétebb tónusok, ám a pusztulás-élmény ilyen esztétizált formában most vált igazán versvilágának részévé. A kikerics-szindróma felszabadította az eddig a költõi mélyvilágban rejtõzõ érzéseket, hangulatokat, és új képeket, verseket teremtett. Ám ebben a megváltozott világban is tovább õrzõdik a költõi-emberi hit és igény: emberi méltóságunktól idegen az önmocskoló alantasság. Még akkor is, ha mindennapi világunkban olykor céljainkkal ellentétes, értékromboló erõk hatnak, s ha néha – mert az ember gyenge – könnyebb a megadás. „Isa pur es chomuu vogmuc.” (*Magvetõ, 1981.*)

N. HORVÁTH BÉLA

Kocsis István:

MEGSZÁMLÁLTATOTT FÁK

Kocsis István drámáira ezidáig még nem figyelt föl igazán a magyar színházi világ. Volt pár évvel ezelõtt egy idõszak, amikor úgy tûnt, többi erdélyi kor- és kartársának drámáival együtt az õ mûveit is visszavisszatérõ bemutatónkon láthatjuk. Azonban eddig csak monodrámái érték meg ezt a sorsot. Bemutatóit – mert azért voltak – sem követte igazi kritikai elismerés.

Pedig talán erendõbben drámáiról, mint többi erdélyi kartársa. A *Megszámláltatott*

Iák hat drámájának témája eléggé változatos. Egynek Martinovics és Ferenc császár áll a középpontjában (*A nagy játékos új változata*). Kettő (a *Megszámláltatott Iák* és *Az akasztófa*); a második világháború idején játszódik; egy további — a „legabsztraktabb” — képzeletbeli hajón vizsgálja a zsarnokság és a személyi kultusz megszületésének benső, pszichikai feltételeit és következményeit (*Játék a hajón*); a *Nem zárjuk kulcsa az ajtót* jelenkori helyzetben a bizalom és bizalmatlanság problémájával fogalkozik; míg a monodráma, a *Vincent van Gogh* a szegénysorsú emberek iránt elkötelezett, szeniális művész benső világát tárja föl.

Közhely, de le kell írunk: a téma, ha fontosabb is egy dráma esetében, mint egy regényében, még korántsem elegendő egy jó drámához. Színházi szemszögből a jó dráma egyik kritériuma, hogy jó szerepek vannak benne. Ezt úgy is fogalmazhatjuk, hogy élő, eleven jellemek sokoldalú rajza kívántatik, akik felfokozott helyzetek sorában, borotvaélen járnak. Még akkor is ez a legfőbb színészi kíváncsolom, ha a mai élet ilyen jellegű drámára jóformán semmi lehetőséget nem ad. Ezt a kíváncsolmat — megint másként — fogalmazhatjuk akként is, hogy a színház a dráma alakjaira kívánja tenni a hangsúlyt, és nem a dráma egész világát átható szerkezetre: a legfőbb gondolatokat és a mű világképét elsősorban az alakok szájából szeretné hallani, s nem a dráma egészének gondolati szerkezetéből. Ha ui. ez utóbbin van a hangsúly, akkor a dráma a „jól megírt figuráknak” kevesebb lehetőséget ad.

Kocsis István drámái ilyenek: világképét, közlését nem a „jó figuráknak” megírt alakok árasztják, hanem a dráma gondolati szerkezete. Az alakok ennek vannak alárendelve. Ez már kitűnik abból is, hogy majd minden alaphelyzete — ahogyan ma szeretjük mondani — „megcsavart”, de nem a meglepetés, a befogadó érzelmeinek fokozása jellegével, hanem intellektuálisan; s az alakok az intellektuális „megcsavartságot” szolgálják. A fasiszta különítmény parancsnoka, Ranke őrnagy, a fákat számláltatja katonáival, ahelyett, hogy a terrort valósíttatná meg velük, s még egy valódi hősre is szüksége van, hogy ő maga képes legyen saját kurta-furcsa hősiességét vállalni. Martinovics képtelenségekkel állítja Ferenc császárt saját élete, majd egy

idő múlva rabtársai élete érdekében. A helyzet intellektuális „megcsavarása” az, hogy a sugárfegyver képtelen ötletét a császárnak komolyan *kell* vennie. De nem speciális, egyéni jellege, hanem császári helyzete miatt: hatalmának növelésére háborút akar indítani. Ezen vágya miatt szükség-szerűen hiszi egy ideig a képtelenséget. A *Játék a hajón* matrózaival el kell hitetni, hogy egy normális földi nő: istennő; az Öreg szerint *csak* így teljesíthetik feladatukat, hogy kikötőbe vigyék a hajót. A matrózok megintcsak nem saját, speciális egyéni jellemük, férfiu vehemenségük miatt okoznának zűrzavart, mint ahogy az Öreg sem a feladat elvégzésére koncentrált valódi, megszállott jellem. Mindegyik alakban a mű gondolatosságának egy része van beépítve. Ezáltal az alakok nem „eleven” világot, hanem az eleven világról kialakult — vagy már ott kitermelődött — gondolati szerkezetet valósítják meg. Mi magunk úgy értékeljük, hogy a szerkezetek kristálytisztán ragyogó és alapvetően igaz társadalmi helyzeteket és problémákat tárnak föl. De a színház, vagy a jellembrázolás kívánalma felől nézve az a látszat is kialakulhat, miszerint itt mesterséges drámai világok jelennek meg, amelyek mesterségségét épp a „megcsavarások” okozzák. Pedig mindegyik műben szikrázóan ragyog a gondolat.

Ezzel természetesen azt is mondjuk, hogy Kocsis István drámái az európai drámatörténet egészéből azokhoz kapcsolódnak — bőven vannak ilyen drámák! —, amelyek kiindulópontja a valóságos életfolyamatok helyett a valóságos életfolyamatok elemzése révén kialakult gondolati szerkezet. Drámáiban a viszonyrendszerek ui. a valóságot értelmező gondolat különböző összetevő elemei között alakulnak ki, s ez biztosítja gondolati szerkezetüket. Tehát voltaképpen nem az ún. élő, eleven alakok közötti viszonyrendszerekről van itt szó, hanem az összetett gondolatok különböző összetevő elemei közöttiről. Am ez igen feszes; a gondolat mint szerkezet ezért is ragyoghat. Mivel már maga a kiindulópont sokkal inkább értelmezés, mint ha a valóságos életfolyamat lenne a kiindulópont, s mivel a gondolati szerkezet nemcsak kiindulás, hanem megoldásként végeredmény is, a drámák sokkal inkább értelmezések és minősítések. Ennek következménye, hogy a drámák véglegessé értelmezik önmagukat, s

nemigen adnak lehetőséget további — pl. rendezői — értelmezésekre. Vagyis ma, amikor a rendezők a saját értelmezéseik szerint való drámai világot akarnak színpadra állítani, ez az „anyag” nem nagyon alkalmas erre.

Úgy véljük, az imént említett tény magyarázza Kocsis István vonzódását a monodramához. Ebben a műfajban szükség-szerű, az elkerülhetlenség értelmében, hogy a drámai viszonyrendszer a hős benső világának különböző pontjai között alakuljon ki. Valakinek a benső világa azonban sohasem jeleníthető meg hitelesen az értékelésen, minősítésen alapuló gondolati szerkezettel, mert a benső világ nem csak gondolat — no persze nem is (miként gyakran tévesen hisszük) csak gondolat és érzés — és semmi más. Éppen ezért a monodramában még a gondolati szerkezet összetevő elemei sem lehetnek csak gondolatok. Az alakokat még akkor is „teljesebben” kell bemutatni, ha a viszonyok itt is a gondolati szerkezet összetevő elemei között létesülnek; vagyis szenvedélyeik, kinlódásaik, vágyaik, megsejtéseik, felragyogó örömeik, emlékeik stb. stb. egyértelműben, mert szükségszerűen tehetők és tehis szükségszerű. (Az előző mondat elején dők a szerkezet elemévé, s így ezek rajza mert véleményünk szerint a gondolati tarta „teljesebben” szót azért tettük idézőjelbe, talom egyéb drámáiban is teljessé teszi alakjait.) Talán ez a magyarázata annak, hogy monodramáinak alakjai sokkal szenvedélyesebbek, és egyáltalán: benső világuknak jóval több összetevője van, vagyis megnyilvánulásaik tartalmi gazdagabbak, mint egyéb drámáiban, ahol elsősorban és főként a dráma gondolati szerkezetének rájuk eső részét ragyogtatják föl.

Kitűnő példája ennek a *Vincent van Gogh*. Kocsis István egyáltalán nem a könnyebbik megoldást választotta: nyoma sincs itt Van Gogh örületének vagy „örületének”. Tudvalevő: zsenit megírni a lehető legnehezebb feladatok egyike. Itt majdnem sikerült a lehetetlen; a festő zsenialitása teljességgel hihető. Azoknak a drámáknak a mondatait, amelyek főalakja a történelem által igazolt zseni, legtöbbször ez a művön kívüli ismeret hitelesíti. Vagyis azért lesznek a mondatok „nagyszerűek, és csupa lényegyet közlőek”, mert x. y., a történelem által hitelesített zseni mondja őket. Nos, ez a benyomás, vagy

jelleg itt maradéktalanul hiányzik. De hiányzik minden művészi póz, a művészség vagy a zsenialitás megjátszása, mind az író, mind alakjai részéről. Szerencsétlen, nyomorult, szenvedő ember áll előttünk, akiből a kínokkal együtt árad a zsenialitás. Ben-sejének viszonyai négy személy — Gau-guin, Theo bátyja, Kee Strickert, aki őt hi-degen elutasította és Sien Maria Hornik, az utcalány — és két alapvetően fontos benső tartalmi mag: a Nap és a megalázot-tan szenvedő bányászok között feszülnek. Közben kiderül a legfőbb: a festő benső és külső életének, valamint műveinek teljes összeforrottsága. S épp ez az, ami rend-kívül jelentőssé teszi ezt a monodramát: a legmagasabb szinten áll elénk egy zseni élete teljességének és műveinek maradék-talan egysége, összeforrottsága. Mennyire, de mennyire különbözik ez a művész-ábrá-zolás a szenvedő, öntetszelgő megjeleníté-sektől; avagy azoktól, amelyekben a mű-vészt „papucsban és házikabátban” (ponto-sabban: háziköntösben), avagy kisstilű, de persze életéhez mégis hozzátartozó helyze-teiben láthatjuk.

A nagyszerű megoldások mindig olyanok, amelyek mindenkinek eszébe juthattak volna, de persze csak egyvalaki vette őket komolyan. A Napraforgó című kép és a Nap és Vincent van Gogh sorsának azonosítá-sában ez a mintegy „magától értetődő” mozzanat egy remek költői kép. A festmény és a művész, miként a Nap némely pillanat-ban, az „elégés előtti pillanat csodájában él”, abban a pillanatban az, amelyre „kö-vetkező pillanatban már el fog égni”. Ez a többször, de mindig más és az előzőt gaz-dagító variációban megjelenő kép és gondol-at oly sokrétű és nagyszerű, és olyan alapvetően igaz, hogy külön alapot szolgál-tathatna a zsenik egyik fajtájának az értel-mezésére.

Kocsis István mindegyik drámája, még monodramái is, elsősorban a befogadó ér-telmi szféráját érintik, s nem annyira az érzelmi, hangulati, indulati tere-numokat. Ez alól talán *Az akasztófa* a kivétel. Itt a történet is izgalmas. A második világhábo-rú vesztes csatáiban holtrafáradt katonák vágyát látjuk a békére, a „folyóban való fürdés” és a „kirándulás” motívumaiban. Velük szemben a tábori csendőrök teljesen elvadult alakjai. Az író intellektuális szem-lélete ezt a drámát is áthatja; noha egyál-talán nem annyira, hogy tételdráma legyen

belőle. Az *akasztófa* a második világháború leglényegesebb problematikáiból a fasiszta ideológia szükségszerűen elembertelenítő következményét és az igaz embernek szenvedését állítja elének; s ezen témát feldolgozó drámák egyik legpompásabb változata.

A *Megszámláltatott iák* drámái modern drámák. Nem attól azok — mert ezt távolról elkerüli —, hogy mindenféle érdekesnek tűnő, de csak szubjektív értékkel és érdekléssel bíró „egyszeri” megoldásai, vagyis „hókuszpókuszai” vannak. Nem is attól, mert ezt is elkerüli, hogy a modern élet melléktermékeként jelentkező mámort, mint nézőpontot alkalmazza a mű szerkezetében. De attól modern drámák, ami századunkban mégiscsak az ember nembeli fejlődésének vívmánya, hogy a gazdag, a sokrétű — nem a „száraz-rationális” — intellektus alapján látja a valóságot és szerkeszti drámáinak szerkezetét és ezzel világát. (*Magvető*)

BÉCSY TAMÁS

FOLYAMATOS JELEN

– *szociográfiai antológia* –

Rendhagyó kötettel gyarapodott a *Magyarország feltedezése* sorozat. Eddig egy-egy témát, országrészt, vagy várost egy-egy író járt körbe a föltárás szándékával, ügyet jobbító hitével. A *Folyamatos jelen* duplán szakít a megszokottal: tizenöt szerző tizenöt egymástól meglehetősen távol eső ponton kezd szociográfiai nyomozásba. Először tehát arra a kérdésre kell felelni: jó-e, ha a sorozat szerkesztői több év után felrúgják a hagyományokat és afféle írószemmel antológiát adnak közre az 1972–1977 közötti szociográfia-termésből. Tény: a *Folyamatos jelen* nem illeszkedik szervesen a *Magyarország feltedezése* eddig napvilágot látott kötetei közé. De vajon jó-e, ha ennek a nagyon is rugalmas műfajnak túllentül kisámfázott koncepcióval szabunk határt? E kérdés kapcsán viszont fölmerül a másik: van-e fóruma a fiatal, tehetséges szociográfus nemzedéknek? Az országban csupán néhány folyóirat vállalja — következetes rendszerességgel —, munkájukat, s önálló kötet híján kiadót hiába keresné-

nek: összegyűjtött művekkel csak beérkezett *újságíró-riporterek* számíthatnak sikerre. A kritikus ennek tudatában csak azt mondhatja — jobb lett volna, ha nem a sorozatban jelenik meg az antológia, hanem azon kívül, és már sokkal korábban. (A „legfrissebb” írás 1977-es keltezésű!) Mivel azonban ennek lehetősége korlátozott, mégiscsak üdvözölnünk kell *Berkovits György* és *Lázár István* vállalkozását, bár sokat ront az antológia értékén a hosszú átfutási idő.

A cím — *Folyamatos jelen* — próbálja menteni a menthetőt, azt sugározván, hogy a földolgozott témák napjainkban is aktuálisak. A legtöbb szociográfián (sajnos) valóban nem fogott az idő, de a sztorihoz jobban kötődők már kissé porosak. *Vathy Zsuzsa*, *Darányi Marianna*, *Győrffy Miklós* írásai óta új ellentmondások egész sora foglalkoztatja az ifjúsággal, az iskolapolitikával törődő laikusokat is, hát még a szakembereket! Ahol azonban az egyes történet számai kibomlanak, a szerzőnek sikerül megeremtenie a műfaj sajátos csodáját — a konkrétumnál megmaradva általánosot mond, az események által az eseményeken túlmutat —, ott nincs szó elavulásról. *Hajnóczky Péter* és *Kőbányai János* — az egyik egy egészségügyi elmeotthon világát, a másik egy üzemi baleset utóéletét rajzolja meg — indulat és morfondírozás helyett a tényekkel operál. Mindketten hangyaszorgalommal szedegetik össze a valóság-morzsákat és képesek azokból ismét kenyeret gyúrni. *Hajnóczky* rutinosabban, gördülékenyebben, az események mozgatórugóit jobban föltárva, *Kőbányai* kissé szögletesen, de dokumentum-anyagát ügyesen elhelyezve. *Tar Sándor* szociográfiája férkőzik leginkább az irodalom közelébe. A 6714-es személy már-már jól ismert világba vezet el bennünket — a „fekete vonat” ingázóit bemutatta már film, riport, tanulmány, de az anyag éppen stílusával képes kibújni az „egy a sok közül” tarisznyájából. A többször fölfedezett az írás ereje fedeztetni fel ismét — új, ám cseppet sem kevésbé szörnyű oldaláról. *Erdélyi Sándornak* „könnyű” dolga van, hiszen munkája révén válik beavatottá. Külkereskedelem — egy beruházó mérnök szemével című írása fehér foltot tesz sötétte. Külkereskedelmünk bakijaival nemigen foglalkozik az újságíró, a szociográfus. Egyszerűen azért nem, mert még a téma közelébe sem juthat. Az üzletkötések szövevé-

nyes világát csak az ismerheti igazán, aki csinálja — ő pedig rendszerint, éppen jól felfogott érdekében hallgat. *Erdélyi Sándor* polemikus hangvételű publicisztikája ugyan kissé „kilóg” a szociográfiák közül, ám amiről ír, fontosságánál fogva követel helyet magának a kötetben. A többihez képest gyenge, inkább riport jellegű vallomást csupán egyet találtam a kötetben: *Káldy László Pilóta* című írása inkább az Írószemmel riportválogatásba való, nem pedig a testesebb és tárgyában mélyebb rétegeket felszínre hozó „szocioantológiába”. Bár a látszólagosan periférikus témát, a mezőgazdasági repülő monológiát átszövik a köznapian emberi élethelyzetek, ítélet-előítélet-hálók, konfliktusok — a kép homályos marad, mivel a mondanivaló objektívja nincs eléggé élesre állítva.

A Folyamatos jelen legnagyobb erénye, hogy nemcsak a szerzőgárdát és a témaválasztást tekintve változatos, hanem egy-egy mű megírási módját illetően is. A szociográfiát tanulók kötelező olvasmánya lehetne, annyira magán viseli a műfaj szerteágazó stílusjegyeit, a hagyomány szabta kritériumoktól egészen az újító törekvésekig. A kötet szerkesztői fejezetcímekkel választották el egymástól a három fő irányzatot: az irodalomhoz közeli dokumentarista prózát, a szociológiai alapokon nyugvó esszé-jellegű írásokat, valamint a vallomások monológikus sorát. Aki a szociográfiákat még csak „izlelgeti”, annak nyilvánvalóan az első fejezetbe foglaltak tetszenek majd legjobban, hiszen ezek a leghatásosabbak — bár az anyagok itt is különböző színvonalúak, és cseppet sem lehet a fenti elnevezés egyenruhájába öltöztetni őket. Az irodalmi szociográfia kínálja ugyanis a legtöbb változatot, könnyedén sutba lehet hajítani azokat a kliséket, amelyek a többenél éppen a tartalmat szolgáló alapkövetelmények. A tudományt segítségül hívó, a valóságot aprólékosabban elemző és nem egyedi történetek felől közelítő módszer bár olvasmányként nehezebb, de a belőlük levonható konklúziók könnyebben rajzolnak általános társadalmi képet. Ezek már nem pillanat-

felvételek — éppen ezért valóságtartalmuk is kevésbé vitatható. Véleményem szerint a szociográfiák műfaján belül ez a legnehezebb, s talán azért érezni pontosan ebben a fejezetben annyi bizonytalanságot, rutinhányt, anyagfelvételi szerkesztési bizonytalanságot. A legkiforrottabb írás *Órszigethy Erzsébeté*, a legérdekesebb *Kovács Jánosé*. A vallomások közlésében otthonosan mozog *Csalog Zsolt*, A vasember című monológja kétségkívül kiemelkedő teljesítmény — ő képes a leginkább arra, hogy a szubjektív és lávaszerűen hömpölygő mondatáradatot objektív mederbe terelje, átsüttesse saját véleményével és így adjon történelmi, társadalmi látteleket: apróban.

Valljuk be: a szociográfia nem a rózsaszínű, hurrá-hangulatú írások birodalma. Ha tehát valaki a társadalmi valóság számonkérése közben arra a következtetésre jut, hogy a kötetből hiányoznak azok az eredmények, amelyeket elmúlt 36 évünknek köszönhetünk — anélkül, hogy véleményét cáfolnám, megvédem a Folyamatos jelen szerkesztőit. Társadalmi berendezkedésünk vívmányai sokkal közismertebbek, mint azok a gondok, ellentmondások, melyekbe a szocializmus építése során ütközünk. A szociográfia nem propagandisztikus műfaj — éppen ezért szívesen száműznék az önáltatás hívei —, feladata éppen a szembeállítás erkölcsi-tudati állapotunkkal. Amennyiben torzítás nélkül teszi ezt, a politika segítőjévé válhat. A fiatal szociográfus nemzedék jelenleg elsősorban a Valóság, a Forrás és a Mozgó Világ hasábjain publikálhat (ezekből a folyóiratokból válogattak a szerkesztők is) — a műhelymunka hiányzik, mivel szociográfiai lap nincs. Talán jó is így, mivel mindenki maga keresi útját, kifejezésmódját. Viszont az mindenképpen használna, ha kevesebb ellenérzés és több segítősándék kísérné próbálkozásait. Érdekükben főként a könyvkiadók tehetnének sokat. Hiszen — éppen a nagy elődök bizonyították, hogy bár a műfaj nem propagandisztikus, de *agitatív*.

TAMÁS ERVIN